

Черкаси
Вертикаль
2024

УДК 598.279.42:[930.2/.85+398+7.042/.045]

Ч-46

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
(протокол № 3 від 26 жовтня 2023 р.)*

Автор ідеї – О. В. Черевко

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор В. Ф. Боєчко;
кандидат біологічних наук, доцент О. В. Ілюха

За редакцією Г. М. Голиша

Черевко О.

Ч-46 Найзагадковіший птах України / О. Черевко, Г. Голиш,
М. Гаврилюк. – Черкаси : Вертикаль, 2024. – 216 с. :
фото, іл.
ISBN 978-617-7957-22-4

Книгу присвячено найзагадковішому птаху України – сові. Поряд з орнітологічними характеристиками розглядається й питання символіки совиних та використання їхнього образу в усній народній творчості, художній літературі, образотворчому мистецтві, антропоніміці, топоніміці, геральдиці й нумізматичі.

Видання адресовано як науковцям і суб'єктам освітнього процесу, так і широкому читацькому загалу, небайдужому до пізнання природного довкілля України.

УДК 598.279.42:[930.2/.85+398+7.042/.045]

ISBN 978-617-7957-22-4

© О. В. Черевко, Г. М. Голиш, М. Н. Гаврилюк:
текст, підбір ілюстр.
© В. А. Олексенко: обкладинка, форзац,
авантитул, титул, шмуцитули

ПЕРЕДМОВА

Ми сприймаємо світ через призму нашої приналежності до певної культури, традицій, виховання, під впливом багато-вікових уявлень наших предків про стан речей. І навіть із появою нових знань, відтінок символізму часто супроводжує наше ставлення до подій чи предметів.

Саме таким випадком, коли традиційні уявлення ніяк не хочуть поступатися науковим підходам, а поряд із цілком природними, сотні разів описаними явищами витає ореол незвіданості, потаємності й казковості, є образ сови. Мабуть, важко знайти приклад такого багатого поєднання емоцій, яке викликають в українців ці птахи. Цікавість, прихильність, побоювання, настороженість, тривога, але у будь-якому разі – повага. У народі сова часто символізувала мудрість, розум, пізнання, таємничість.

Таке амбівалентне поєднання позитивного й водночас обережного ставлення до цих птахів, очевидно, пов'язане з нічним способом життя, який вони ведуть. Нічна активність сов сформувала у наших предків уявлення про їхній можливий доступ до секретів невідомого, прихованого потойбічного світу, який нікому не вдавалося дослідити й зрозуміти. Тому, для багатьох людей контакт із совами був небажаним, а їхня присутність часто лякала та заворожувала водночас.

Але й цілком прагматичне розуміння того, наскільки особливою є ця група птахів: від безшумності й маневреності їхнього польоту до немислимої здатності розрізняти найменші деталі у майже цілковитій темряві; від вміння чути найтихіший шерхіт, навіть під шаром снігу – до неймовірного обертання голови майже на 360° – роблять їх непересічно цікавими об'єктами для спостережень чи наукових досліджень.

Такі надможливості сов, перемежовані з їхньою таємничістю й міфічністю, не могли не залишити сліду в народній

творчості – піснях, легендах, казках, приказках і прислів'ях. Сова як багатогранний символ часто фігурує у віршах та прозі, з'являється на полотнах художників, присутня на монетах і родинних гербах. Її образ увічнений у мармурі й бронзі, у назвах міст і сіл, прізвищах і прізвиськах. Цей птах нікого не залишає байдужим, і завжди хочеться дізнатися більше про нього та його неймовірні можливості. Власне, книга, яку ви тримаєте в руках – саме для відповідей на більшість запитань про сов. Тут ви знайдете багато наукових фактів, пам'яток народної мудрості, творів літератури й мистецтва, які пов'язані із цими неперевершеними птахами.

Книга буде цікавою читачам різного віку й роду занять, незалежно від їхніх попередніх знань про совиних. І якщо наявна інформація спонукає когось до глибших наукових чи знанневих пошуків, когось – утвердить у розумінні унікальності кожної живої істоти чи марності страхів перед незвіданим, а когось – убереже від агресії стосовно сов чи будь-яких інших мешканців природи, праця авторів була не даремною.

*О. В. Спрягайло, кандидат
біологічних наук, доцент*

Нічні мисливці

Їх називають в народі нічними мисливцями, пернатими лісовими кішками, темними демонами, віщунами, носіями магичної сили. Такі характеристики пов'язані з особливостями зовнішності та способу життя цих найзагадковіших птахів. Так, це саме сови. А втім, найповніше про них можуть розповісти науковці. Отож на початку звернемося до орнітологічних* описів і узагальнень.

Ф. Віллоубі**. Сови. 1676 р.

* Орнітологія – (від грец. «орнітос» – птах і «логос» – наука, розповідь) наукова галузь зоології, що вивчає птахів.

** Френсіс Віллоубі (1635–1672) – англійський іхтіолог і орнітолог доби Бароко, автор книги «Ornithologiae Libri Tres», 1676 р.

Совоподібні – то окремий ряд птахів, що налічує близько 220 сучасних видів. За еволюційним походженням їхніми найближчими родичами є денні хижі птахи, дятлові, рибалочкові, а також тропічні трогонові й чепігові. Усіх сов розділяють на дві родини – Совових (200 видів) та Сипухових (20).

Сови – стародавня група птахів, адже їхні викопні рештки відомі у геологічних відкладах віком приблизно 60–70 млн років тому. Звісно, у той час сови мали дещо інший вигляд ті, як вважають науковці, вели денний спосіб життя. Ймовірно, саме конкуренція із денними хижими птахами призвела до того, що сови поступово стали нічними мисливцями.

На території України сови мешкають дуже давно: палеонтологами* виявлено залишки вухатої і болотяної сов, сірої сови та совки, датовані 2,6 млн років.

Сови проживають у різноманітних умовах та населяють всі континенти, крім Антарктиди. Однак найбільше їхніх видів трапляється в субтропічних і тропічних районах. Більшість сов мешкає в лісах та знаходить прихисток у кронах та дуплах дерев. Інші пристосувалися до життя в степах та пустелях, а деякі види адаптувалися до проживання навіть в арктичній

* Палеонтологія – (від грец. давній) – наука, яка вивчає давно вимерлі організми за їхніми останками чи відбитками.

Лапа сови

тундрі. Лише сипуха крапчаста поширена майже в усіх теплих регіонах світу.

Пристосованість до лісового способу життя можна виявити у багатьох рисах сов. Зокрема, привертає увагу будова їхніх лап: зовнішній палець може відводитися вперед, убік та назад. Це надає їй подібності з лапами типових інших тропічних лісових видів птахів, наприклад, папуг, які також охоплюють гілки дерев двома пальцями спереду та двома ззаду. Крім того, совіна лапа, два пальці якої спрямовані назад, а два – вперед, є досить зручною для захоплення невеликої рухливої здобичі.

Більшість сов веде нічний спосіб життя, має дивовижний вигляд. Адже лише близько 3% видів птахів є активними в нічну пору. Однак поряд із типовими видами нічних хижаків існують і такі, які активні й удень. Так, сичик-горобець полює вдень й у вечірніх сутінках, а з появою потомства його денна активність зростає. У світлу частину доби також можна спостерігати, як полює сова болотяна. В арктичній тундрі під час довгого дня успішно полює також полярна сова. Як бачимо, думка про те, що усі сови повністю «сліпі» вдень, є хибною.

Сови мають цілу низку пристосувань до нічного способу життя. Полювання вночі та денний відпочинок у захищених місцях вплинули на формування їхнього забарвлення. Насамперед зауважимо, що яскраво забарвлених сов у природі не зустрінеш. У більшості випадків воно маскувальне: під

колір кори дерев, скель, лісової підстилки. Для забарвлення дорослих сов властива розмита плямистість.

До характерних рис оперення сов слід віднести його м'якість, що формує безшумний політ, такий необхідний для нічного полювання. Пір'я, що вкриває тіло сови, на дві третини складається з пухового опахала. Особливість його полягає в тому, що борідки, які його утворюють, видовжені й не зчеплені між собою та формують по зовнішньому краю пера бахрому. Це надає перу особливу м'якість й завдяки цьому шум від крила, яке розсікає повітря, мінімальний. Справжній пух у дорослих птахів трапляється лише під криючими перами крила.

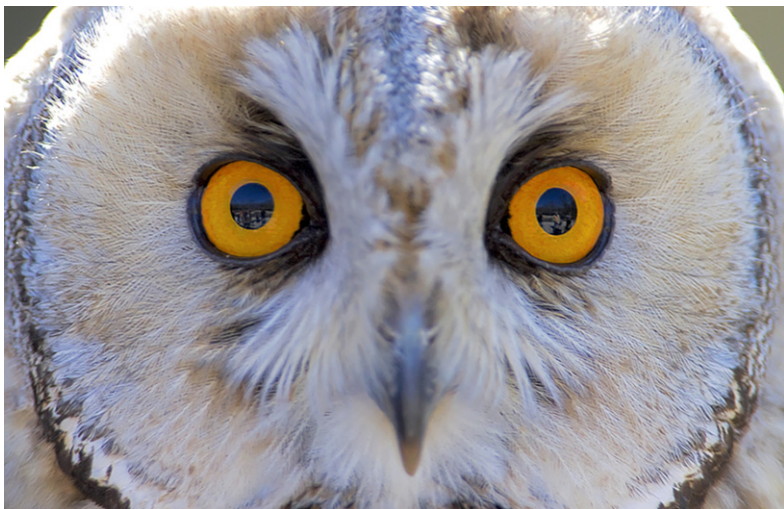

Перо сови

Новонароджені совенята вкриті ніжним, доволі коротким але густим білим пухом, який дозволяє пташенятам зберігати тепло. Пухове вбрання достатньо швидко замінюється на проміжне, й воно складається з пухоподібного сірого пір'я, яке виростає на місці пуху. У більшості сов таке вбрання смугасте й пташенята в цьому віці за забарвленням дещо нагадують яструбів. Після залишення гнізда молоді сови

невдовзі змінюють проміжне вбрання на підліткове. Під час цього замінюються махові та стернові пера, необхідні для польоту, а тому вже восени молоді сови мають забарвлення, яке подібне до дорослих птахів. Лише у полярної сови молоді птахи мають буру строкатість на білому тлі, яка поступово зменшується з кожним линанням.

Своєрідні жорсткі пера утворюють у сов так званий лицевий диск. Подібне утворення можна побачити також у

Лицьовий диск сови вухатої

лунів та деяких соколів, однак у них лицьовий диск виражений слабше.

Як і в інших птахів, оперення сов поступово зношується. Його збереженню сприяє безперервний догляд за ним – сови постійно перебирають його дзьобом. Кожного вечора, перш ніж вилетіти на полювання, сова щонайменше пів години витрачає на «вечірній туалет». Одним із цікавих способів догляду за оперенням є купання. Досить дивною є поведінка сов, які залишаються мокнути під проливним дощем, маючи при цьому можливість сховатися в дуплі або іншому місці. Але, якщо взяти до уваги, що більшість сов любить купатись у мілких водоймах (на мілководді річок та озер чи навіть калюжах), така поведінка стає цілком закономірною. Серед наших сов дуже любляють купатися сіра сова та пугач, а менш прихильні до водних процедур вухата та болотяна сови.

Щороку у дорослих сов старе, зношене оперення замінюється новим: це доволі складний процес линяння. Зазвичай наші сови линяють в теплу пору року, після завершення гніздування. Цей процес триває два-три, а інколи й більше

місяців. Пір'я при цьому випадає та виростає в певній послідовності. Хатньому сичу, наприклад, для повної його заміни необхідно близько 100 днів. Лапи у більшості сов оперені до самих кігтів, крила відносно довгі, заокруглені на вершині, а хвіст порівняно короткий і також заокруглений.

Політ сов, як правило, швидкий і маневровий, хоча далеко не завжди тривалий. У більшості випадків сови літають низько над землею, зазвичай чергуючи мапучий політ зі сковзанням.

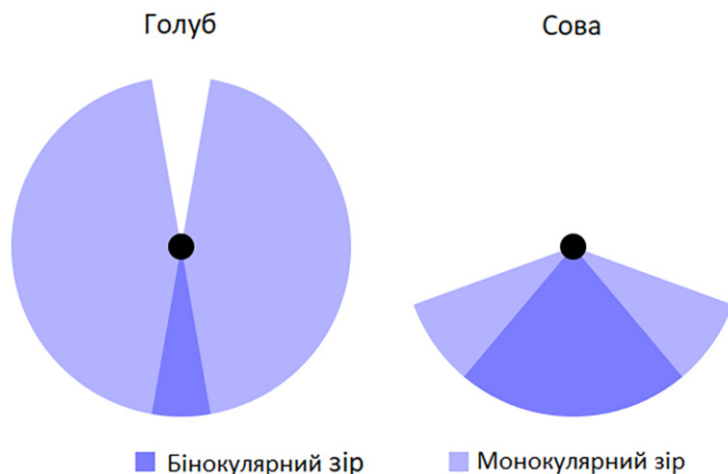
Більшість сов мають невеликі та середні розміри. Найдрібніша із сов – сичик-ельф мексиканський – має вагу лише 31 г та розмір близько 13,5 см. Приблизно такі ж мініатюрні розміри мають сичик-ельф перуанський і сичик-горобець мексиканський.

Найбільшими совами є пугачі – пугач палеарктичний, який зустрічається і в Україні, а також пугач далекосхідний. Самки цих птахів досягають 71 см у довжину, мають розмах крил до 190 см і вагу до 4,2 кг. Надзвичайно цікавою є різниця в розмірах сов: пугач у понад 100 разів важчий, ніж сичик-ельф (!)

Характерно, що самки у сов мають більші розміри, ніж самці. Серед науковців немає єдиного погляду на такі незвичні для більшості птахів відмінності. Орнітологи стверджують, що це пов'язано з ефективністю полювання самців чи особливостями тривалого насиджування у самок.

Водночас за зовнішнім виглядом самець і самка подібні. При всій різноманітності сов, вони мають характерну зовнішність – пряму поставу, велику голову й великі очі, що вирізняє їх у пташиному царстві. Усі ці ознаки мають неабиякий біологічний сенс.

На відміну від інших птахів сови бачать лише попереду себе, обоє їхніх очей практично не можуть рухатися. Щоб змінити напрям погляду, цим птахам необхідно повернути голову. Ймовірно, саме з цим пов'язана велика рухливість голови – у звичайній ситуації сови вільно можуть повертати голову на 270°, а нерідко й на 360°!

Кут огляду сови порівняно з іншими птахами

Цікаво спостерігати, як сова слідкує за людиною, яка рухається навколо неї – її очі завжди спрямовані на неї, а голова повільно повертається. Якщо людина знаходиться за межею повороту шиї сови, голова її майже миттєво повертається у зворотному напрямку й птах знову стежить за людиною. Оскільки очі розташовані спереду, зір у сов бінокулярний* – вони бачать предмет перед собою одночасно двома очима.

Очі у сов не кулеподібні, як здається. Вони мають телескопічну форму: це звужені спереду та розширені ззаду циліндри. Кришталік ока розміщений не в очному яблуку, як у інших птахів, а в глибокій роговій трубці. По суті, око сов нагадує світлосильний об'єктив.

Велика зіниця уловлює навіть мізерну кількість світла, а сітківка ока складається переважно з паличок. Вони забезпечують гарний зір в умовах слабкого освітлення, проте не дають змоги розрізняти кольори, а тому, ймовірно, ця здат-

* Бінокулярний зір – (від грец. бі – два) зір обома очима, при якому в мозку зображення зливається в один образ.

ність у більшості сов розвинена слабо. Колір райдужки ока цих птахів доволі яскравий – він може бути яскраво-помаранчевим, майже червоним, як, наприклад, у вухатої сови; або лимонно-жовтим, як у болотяної і сичів; або, нарешті, темно-бурим, як у сірої сови. З віком колір райдужки змінюється та стає більш насиченим.

Череп пугача звичайного

Коли дивишся на сову, повертає увагу незвичний характер миготіння очей. Більшість птахів під час моргання піднімає нижню повіку вгору, одночасно прикриваючи око третьою миготливою перетинкою. У сов моргання відбувається подібно до людини, при цьому верхня повіка опускається донизу. До речі, часте моргання сови свідчить про хвилювання птаха.

Вночі здобуває їжу багато птахів. Качки та кулики відшукують їжу за допомогою дотику. Дрімлюги ловлять комах вночі на льоту, використовуючи зір. Натомість у сов під час полювання важливу роль відіграє слух. В умовах експерименту сови в абсолютно темній кімнаті успішно полювали на мишей, орієнтуючись винятково на звуки переміщень здобичі. Нерідко можна спостерігати, як сови виявляють та хапають гризунів з-під товстого шару снігового намету. Зрозуміло, що зір у таких умовах не може допомогти виявити здобич.

Здатність сов уловлювати звуки малої інтенсивності й точно визначати місцезнаходження жертви на слух пояснюється особливою будовою слухового апарату. Насамперед варто підкреслити, що у сов збільшена барабанна перетинка, завдяки чому звукові коливання підсилюються щонайменше в сорок разів. Як відомо, у птахів немає вушної раковини, призначення якої – уловлювання звуку та спрямовування його

всередину слухового апарату. Однак у сов є спеціальні великі складки шкіри й пір'я, що утворюють так званий лицевий диск. Пір'я диску є рухливими, що дозволяє регулювати ширину вушних щілин для створення оптимального режиму прийому звукових хвиль.

Вигляд вушного отвору сови

Іншою цікавою особливістю будови органу слуху сов є асиметричне розташування слухових отворів. Наприклад, у вухатої сови правий і лівий слухові проходи – це два отвори, осі яких розходяться в різних напрямках і під різними кутами. У сича волохатого така асиметрія торкається навіть будови кісток черепа. Експерименти засвідчили, що завдяки такій будові найкраще визначаються звуки високих частот. До того ж слухові центри головного мозку в сов містять більшу кількість нервових клітин, ніж в інших птахів.

Сови є типовими хижаками, вони полюють на різноманітну здобич, розмір якої залежить від розміру самої сови. Їхні дрібні види ловлять різноманітних комах: жуків, метеликів і прямокрилих (наприклад, сич хатній та совка). Чимало сов успішно полюють на дрібних птахів, і лише декілька видів споживають рибу (зокрема, пугач далекосхідний). Не є рідкісними випадки, коли сови здобувають земноводних. Наприклад, жаб орнітологи знаходили в раціоні сірої сови. Але серед совоподібних немає видів, які регулярно полюють на плазунів. Це і не дивно, адже більшість видів ящірок і змії активні переважно вдень. Основним об'єктом живлення для двох третин сов є різноманітні гризуни: миші, полівки, пацюки тощо. Характерною рисою живлення совиних є пластич-

ність у виборі жертв. До раціону більшості видів входить велика кількість жертв. Наприклад, було підраховано, що в межах всього ареалу існування пугач може здобувати 130 видів ссавців та понад 300 видів птахів. При появі більш масового корму, сови можуть переключати свою увагу на живлення ними. Та й дійсно, для чого витрачати час на пошук жертв, коли біля тебе є багато корму? Наприклад, під час масового льоту хрущів, ними активно живляться не лише сови, для яких комахи є звичною жертвою (сич хатній, совка), а й інші види – сова сіра та сова вухата. Також відома індивідуальна спеціалізація сов щодо вибору жертв. Наприклад, у м. Кам'янець-Подільський фіксували вдале полювання вухатих сов на рудих вечірницях, яких сови чатували в місцях вильоту кажанів зі сховищ. У результаті вечірниці в цьому місці домінували серед жертв сов у зимовий період, що є рідкісним явищем. Загалом сов не назвеш ненажерливими

Погадки вухатої сови та їхній вміст

хижаками. Для нормального існування протягом доби різні види споживають їжу, яка становить від 8 до 19 % маси тіла птаха.

Свою здобич сови хапають кігтями. На відміну від більшості денних хижих птахів, сови не виїдають м'які м'язи та інші м'які тканини, а ковтають здобич цілою. Тому далеко не все, що потрапляє до травної системи, може бути перетравлено: до шлунку потрапляє велика кількість шерсті, пір'я та кісток. Неперетравлені частини їжі спресовуються у грудки та регулярно відригуються совою у вигляді погадок (пелеток). За формою вони нагадують циліндр з одним заокругленим та другим, як правило, загостреним кінцем.

У більшості видів, які живляться гризунами, погадка зовні складається з шерсті. Однак, якщо її розібрати, виявиться, що всередині є велика кількість кісток. Часто в одній погадці є рештки двох–трьох гризунів.

Вміст погадок залежить від живлення сов. Наприклад, у хатніх сичів, які споживають багато комах, у погадках міститься безліч хітинових оболонок. За розмірами погадки дуже варіюють. Наприклад, у сови болотяної їхня довжина коливається від чотирьох до восьми сантиметрів, а діаметр становить близько двох сантиметрів. Погадка пугача ще більша – до десяти сантиметрів у довжину та близько чотирьох у діаметрі. Аналіз вмісту погадок є одним із методів, за яким орнітологи вивчають живлення сов. У багатьох випадках цей метод використовують також для дослідження видового складу та поширення дрібних видів ссавців у певній місцевості.

Отже, сови є багатоманітною групою переважно нічних хижих птахів. Для такого способу життя у них з'явилася низка пристосувань, які дозволяють їм панувати у різноманітних середовищах існування на різних континентах.

Сови України

На нашій святій українській землі також мешкає багато сов. Однак в Україні трапляється лише 13 їхніх видів (нагадаємо: із 220 на планеті), з них гніздяться 11 та 2 види є рідкісними залітними. До гніздових належать: сипуха, сичик-горобець; сичі: хатній, волохатий; сови: вухата, болотяна, сіра, довгохвоста, бородата, а також пугач і сплюшка. Залітні представлені совами яструбиною та білою. Отож до вашої уваги побіжна характеристика кожного окремого виду сов.

Сипуха крапчаста. Це один із найбільш розповсюджених видів сов у світі – живе на всіх континентах, окрім Антарктиди. Населяє переважно регіони з теплим кліматом, а тому сипуха відсутня в північних регіонах Північної Америки, Європи та Азії. Ці сови також не зустрічаються в горах вище 1000 м над рівнем моря, а також у пустелях. В Україні гніздяться на Закарпатті, а також у Криму, звідки сипухи протягом найближчих десятиліть поширилися на південь Запорізької й Донецької областей. Останнім часом їхня чисельність зростає, ймовірно, в Україні гніздиться до 100 пар цих сов.

Сипуха крапчаста

Сипуху цілком справедливо вважають одним із найкрасивіших видів сов. Їхньою характерною рисою є добре виражений білий, з охристою облямівкою, лицевий диск у формі серця. Розміром сипуха трохи менша за сіру ворону: маса тіла – близько 300 г, її довжина – 33–38 см, розмах крил – 85–93 см. Забарвлення вгорі – сизувато-сіре, з рудими плямами й білими та чорними цятками; низ вохристо-рудий, з бурими цятками; махові пера рудувато-жовті, з темними плямами; хвіст рудий, з темними смугами.

Проживає в різноманітних умовах, проте її найчастіше можна зустріти на відкритих рівнинних ландшафтах із невеликою кількістю дерев. Охоче оселяється біля сільсько-господарських ферм та житла людини, натомість густих лісів уникає.

Зазвичай гніздиться окремими парами в населених пунктах: закинутих будівлях чи господарських спорудах (на фермах, на горищах), рідше – в дуплах дерев. Голос дорослого птаха – грубе, сипле деренчання «хее».

Характерною рисою розмноження сипухи є наявність двох виводків протягом року, при цьому шлюбний період розпочинається в березні. Як і інші види сов, гнізда не будують, яйця відкладають у захищеному місці, а кладка зазвичай нараховує 4–7 яєць. Проте її розмір може значною мірою варіюватися залежно від наявності корму. У роки із високою чисельністю гризунів у кладці може бути до 14 яєць. Період насиджування триває 29–34 доби й насиджує кладку самка, а самець у цей період приносить їй здобич.

Пташенята сипухи у першому пуховому вбранні повністю білі. Вони залишають гніздо через 35–45 діб, а здатними до польоту стають у віці 50–55 днів. Навіть після вильоту дорослі птахи періодично їх догодовують. Цілком самостійний спосіб життя пташенята починають вести лише через 3 місяці. Більшість пар сипухи у липні – серпні відкладають другу кладку. Тому восени нерідко можна зустріти ще зовсім молодих птахів.

Живляться сипухи переважно гризунами, яких ловлять неподалік місця гніздування, при цьому кормова територія пари становить 3–9 кв. км. Полюють переважно на полівок, мишей, пацюків, хом'яків; можуть також вполювати кажанів.

Дорослі сипухи є осілими, тоді як молоді птахи можуть здійснювати кочівлі на десятки чи навіть сотні кілометрів. В Україні сипуха є рідкісним видом, занесеним до Червоної книги України. Причинами низької чисельності є зменшення кількості придатних для гніздування місць, загибель птахів у суворі багатосніжні зими, збіднення кормової бази, застосування отрутохімікатів у сільському господарстві, загибель на дорогах. Для збільшення чисельності виду доцільно встановлювати штучні гніздівлі. В Україні такі роботи проводяться на Закарпатті.

Сова вухата. Назва виду відображає характерну особливість зовнішнього вигляду такої сови, яка закріпилася і в інших мовах*. Сова вухата поширена у світі: гніздиться в Євразії, у Північній Америці, а також на півночі Африки та на Канарських островах. В Україні це осілий та кочовий птах на всій її території.

Це вид сов, яким для полювання потрібні відкриті простори, а тому суцільних лісів вони уникають. Найкращими місцями для існування цієї сови є поєднання лісових насаджень (як місце гніздування та відпочинку) й відкритих просторів (для полювання). Вухаті сови зазвичай населяють території з відкритими ландшафтами (луки, пасовища, поля) з групами дерев або лісосмугами; будь-які типи лісів із вирубками, узліссями, болотистими місцевостями; сади зі старими фруктовими деревами, парки, кладовища з деревами та кущами. Останнім часом вухаті сови нерідко гніздяться в парках, скверах та інших зелених насадженнях населених пунктів.

* Англійською – Long-eared owl.

Як і інші види сов, вухата сова не будує власних гнізд, а використовує для цього старі гнізда воронових птахів: сірих ворон, сорок та граків. При їхньому виборі перевага віддається спорудам, що облаштовані на вічнозелених деревах чи біля стовбура. Крім того, вухата сова інколи займає гнізда хижих птахів – канюка звичайного, шуліки чорного та інших. Висота розташування гнізда може коливатися від 2–4 м до 25 м. У степових районах, як виняток, гніздиться на землі, може займати штучні гніздівлі. Зазвичай територія однієї пари становить 50–100 га, а тому сусідні пари гніздяться на відстані не меншій 100–200 м.

Це сова середнього розміру – маса тіла 150–370 г, довжина тіла 35–37 см, розмах крил доволі великий – 84–95 см. Дорослий птах вгорі вохристий, з темно-бурими і білуватими рисками та плямами; лицевий диск вохристо-рудий, окреслений вузькими білими і чорно-бурими смугами;

Сова вухата

«вушка» довгі, добре помітні, темно-бурі, зі світлими краями; низ рудувато-вохристий, з темними позовжніми смугами на волі; на грудях стрілоподібні плями; пера крил зверху бурі, з вохристими смугами; з-під крил білий; хвіст жовтувато-вохристий, з бурими смугами; дзьоб темно-сірий; райдужна оболонка ока жовтогаряча. Молодий птах світліший, «вушка» коротші, лицевий диск чорно-бурий.

Від інших сов вухата відрізняється насамперед більшими, до 6 см, пір'яними «вушками», яскраво-помаранчевим кольором райдужки очей та стрілоподібними формами плям на грудях.

Шлюбний політ супроводжується лопотіннями крил, які різко опускаються та зводяться вниз. Токовий крик самця – неквапливий двоскладовий низький крик «гу-гуу», що повторюється раз на 5 секунд. Крики починають звучати в сутінках та можуть лунати протягом усієї ночі. Такими польотами та звуками самець сигналізує сусідам про зайнятість території, а також приваблює самку. У гніздовий період від вухатих сов можна чути й інші звуки: під час хвилювання біля гнізда вони клацають дзьобами, а самець збуджено «гукає».

Період відкладання яєць у вухатої сови доволі розтягнутий: з березня до початку травня. Це залежить від регіону та перебігу весни – в теплу погоду розмноження відбувається раніше. Зазвичай самка відкладає вночі з інтервалом два дні 3–5 яєць. Утім їхня кількість залежить від наявності корму – у роки з високою чисельністю гризунів вухаті сови можуть відкладати рекордні 6–7 та навіть 9 яєць. У голодні роки частина птахів узагалі не розмножується.

Насиджування розпочинається з першого яйця та триває 27–28 днів. Самець у цей період добуває корм та приносить його самці безпосередньо в гніздо. У зв'язку з поступовим відкладанням яєць, пташенята вилуплюються неодноразово, однак це відбувається протягом двох днів.

Новонароджені пташенята вкриті білим пухом та важать близько 18 г. Очі та вушні отвори у них закриті, тому вони

мають безпорадний вигляд. Самка не тільки годує маленьких пташенят, але й активно їх захищає. Вона може атакувати навіть людину, якщо та прагне дістатись до гнізда. Друге пухове вбрання у пташенят сірого кольору починає з'являтися у віці близько тижня. Коли старшому пташеняті виповнюється 9–10 діб, самка починає літати разом із самцем на пошуки їжі. Вдень обидва дорослих птаха тримаються поруч із гніздом. Ріст пташенят припиняється у віці 24–25 діб, а ще через тиждень вони залишають гніздо, ще не вміючи літати.

Молода вухата сова

Лише приблизно через місяць після цього повністю завершується ріст їхнього оперення. Увесь цей час ночами вони видають хриплий писк, випрошуючи корм у батьків. Орнітологи підраховали, що протягом двох-трьох годин пташенята видають свій писк до тисячі разів! Отримавши поживу від батьків, пташеня повністю її заковтує і певний час сидить мовчки. Постійно перегукуючись, виводок сов поступово переміщується. Такі звуки в умовах населених пунктів інколи докучають людям, які мають неміцний сон. Самостійними молоді вухаті сови стають у віці 45–80 діб після вилуплення. Через різні причини успішно гніздяться близько половини пар.

Привертає до себе увагу поведінка вухатих сов в осінньо-зимовий період: вони збираються у зграї, що зовсім не властиво для інших сов. Такі групи вухатих сов, що відпочивають вдень на деревах, можна побачити з листопада. Зазвичай для цього сови обирають більш захищені від стороннього ока хвойні породи дерев. Але інколи можуть сидіти досить відкрито на вербах, березах та інших деревах. Часто таке явище можна спостерігати в межах населених пунктів. Окремі групи сов доволі прив'язані до тієї чи іншої ділянки та повертаються до улюбленого дерева нерідко багато років поспіль. Особливо, якщо люди їх не турбують у таких місцях.

Пера сови вухатої

У подібних групах може бути від 2–3 до кількох десятків сов. На півдні України, куди збираються на зимівлю сови з північних регіонів, часом в одному місці можуть відпочивати разом понад 100 вухатих сов. Після заходу сонця сови з такого місця швидко розлітаються у пошуках їжі.

У морозні дні сови настобурчують пір'я і здаються вдвічі більшими, ніж є насправді. Якщо їх потурбує людина, сови миттєво «худнуть» з переляку та з кулеподібних стають тонкими «стовпчиками». При цьому в них не тільки притискаються пера по всьому тілу, а й дещо приспускаються щільно прилеглі крила.

У лютому зимові скупчення вухатих сов розпадаються, оскільки вони займають гніздові території. Схоже, щоденний відпочинок групою взимку зменшує ризик нападу з боку денних хижих птахів.

Сова вухата є перелітним птахом, що не притаманно для сов загалом. Північні популяції мігрують восени на південь на значну відстань, долаючи понад 2000 км. Так, вухаті сови зі Скандинавії на зиму досягають Північної Африки та Малої Азії. У Центральній Європі дорослі птахи переважно ведуть осілий спосіб життя, натомість молоді птахи відлітають на зиму на південний захід на відстань кількох сотень кілометрів та навіть понад 1000 км.

Сови, які гніздяться на півдні Європи, взимку можуть кочувати на невелику відстань. Цікавою особливістю вухатої сови є нерегулярні масові міграції. Вони відбуваються в роки з високою успішністю гніздування, що призводить до збільшення популяції. У такому випадку восени відлітає більша кількість сов та їхня чисельність на місцях зимівлі може зростати в декілька разів. Такі нерегулярні сезонні переміщення у птахів називають інвазіями.

Полюють вухаті сови вночі, однак їхня активність непостійна – перша фаза розпочинається після заходу сонця та припиняється близько опівночі, друга починається після певної перерви і закінчується за годину до сходу сонця. Полює

переважно у польоті, літаючи повільно на невеликій висоті над відкритими просторами. Може вистежувати здобич, сидючи на узліссі. Під час полювання більше покладається на слух, ніж на зір.

У. Альдрованді*. Вухата сова. 1599 р.

Загалом у різних частинах свого ареалу вухаті сови мають різноманітний спектр живлення. Орнітологи підраховали, що до складу їхнього раціону входять 478 видів жертв. Серед них 180 видів ссавців, 191 вид птахів, 83 види безхребетних, 15 видів плазунів, 7 видів земноводних та навіть кілька видів риб. Однак при більш детальному аналізі стає зрозуміло, що вухаті сови спеціалізуються на споживанні дрібних ссавців. Переважно це гризуни, які є основною їхньою їжею в межах всього ареалу. Їхня масова частка становить 80–99 % від усіх жертв. Тому вухатих сов традиційно вважають корисними птахами, адже вони знищують велику кількість гризунів.

* Уліссе Альдрованді (1522–1605) – італійський зоолог, ботанік, етнолог доби пізнього Відродження, засновник природничих колекцій Болонського університету.

Раціон вухатих сов може швидко змінюватися в залежності від наявних доступних жертв. Так, у м. Кам'янець-Подільський важливу роль у зимовому раціоні вухатої сови відіграє вечірниця руда (37,6%). Це відбувається у зв'язку з переключенням хижака на більш легкодоступну здобич в періоди високої активності кажанів.

Максимальний відомий вік вухатої сови у природі становить понад 15 років.

Сова болотяна. Це вид, який населяє відкриті ландшафти: луки, поля, степи, болота тощо*. Це один із найбільш поширених видів сов світу. Її можна зустріти на всіх континентах, за винятком Австралії. В Україні проживає на всій території, крім Карпатських і Кримських гір.

Сова болотяна найчастіше відпочиває на землі

* Англійською – Short-eared owl (коротковуха сова).

Охоче заселяє луки в заплавах рік та озер, може гніздитися в сухому степу, на великих пустирях, на трав'янистих болотах зі слабо розвиненою деревною рослинністю та кущами.

Зовні болотяна сова подібна до вухатої – за розмірами, забарвленням та наявністю невеликих «вушок» із пір'я. Від вухатої сови відрізняється короткими «вушками» та чорними плямами довкола очей, жовтим забарвленням райдужки очей, а в польоті – темною верхівкою крил зі споду.

Забарвлення цієї сови – із домінуванням жовтуватих або вохристих тонів. Верх рудо-бурий, низ світлий з вузькими довгастими плямами (без поперечних штрихів), низ грудей, черевце та підхвістя – білі. «Вушка» дуже маленькі, ледь помітні (вночі їх притискає). Лицевий диск – рудий, з ледь помітними бурими штрихами, чітко не обмежений, через що часто зливається. «Лице» витягнуте, на відміну від плоского лицьового диска сови вухатої.

Самки більші за самців, зазвичай з густішими плямами. Маса самців сови болотяної – 230–390 г, самок – 240–430 г, довжина тіла – 34–42 см, довжина крила – 26–34 см, їхній розмах – 84–112 см. Крила досить довгі, знизу світлі, з широкими білими полями, чорними плямами на згинах.

Політ болотяної сови легкий, із розміреними помахами крил. Іноді на короткий проміжок часу переходить у польоті на ширяння. Зазвичай відпочиває на землі. Рідко сідає на кущі або дерева, проте взимку може відпочивати на них разом із вухатими совами.

Сова болотяна найбільш активна у вечірні та ранкові години. Під час вигодовування пташенят може вилітати на полювання у світлий час, задовго до заходу сонця.

В Україні це осілий або кочуючий птах, однак північні популяції виду можуть здійснювати й далекі міграції. Тому на півдні України зимують також болотяні сови з інших регіонів.

Відразу після прильоту на місця гніздування болотяна сова починає подавати голос, який можна передати як монотонне «уп – уп – уп – уп». Коли з'являється самка, можна побачити

характерний шлюбний політ самця із різкими зниженнями і підйомами, крутими поворотами, з повільними і глибокими помахами крил, серіями ударів крилами перед собою в піке.

Сова болотяна в польоті

Гнізда болотяна сова влаштовує на землі. При цьому віддає перевагу ділянкам з невисокою торішньою травою, на тлі якої насиджуюча самка є непомітною. Як такого гнізда ці сови не роблять, замість нього це може бути витоптаний у траві майданчик або ямка в ґрунті діаметром 20–50 см, інколи до неї додаються кілька десятків стебел трави.

Відкладання яєць починається зазвичай у середині квітня. Самка відкладає їх, як правило, з інтервалом у дві доби. Розмір кладки значною мірою варіює в залежності від стану кормової бази. У роки, коли чисельність мишоподібних

гризунів висока, більшість самок відкладає 7–9, інколи 11 яєць. Коли ж гризунів обмаль, у гнізді найчастіше буває 5–6 яєць, а в голодні роки більшість болотяних сов взагалі не розмножуються. Яйця – кулястої форми білого забарвлення. Насиджує кладку переважно самка протягом 21–37 діб.

Пташенята в першому пуховому вбранні білі з рожевим відтінком та сіруватим дзьобом. Новонароджені пташенята важать близько 14 г. У віці двох тижнів вони вдягаються у друге пухове вбрання. У цей період особливо добре помітна чорна маска на їхньому «обличчі», а пухові «вушка» відсутні. Вже у віці 14–15 днів вони починають розходитись в околицях гнізда. Кожне пташеня ховається на своєму місці на відстані 3–4 метрів від гнізда. Увечері молоді птахи починають видавати характерний хрип, що є сигналом для дорослих сов про місце його перебування для годування. Пташенята починають літати через 4 тижні після вилуплення.

Основна здобич болотяних сов – полівки. Під час полювання сова облітає на невеликій висоті свої мисливські угіддя на висоті 3–4 метрів, інколи зависаючи в польоті на одному місці. У темряві нерідко сова сидить на одному місці, прислухаючись до шурхоту, який видають гризуни.

Зважаючи на велике поширення болотяної сови у світі, за класифікацією Міжнародного союзу охорони природи, вид не перебуває під охороною, однак в Україні її включено до Червоної книги. З 1960-х років відбувається значне зниження її чисельності. Це спричиняють сільгоспроботи з використанням техніки, випалювання рослинності у весняний період та відстріл мисливцями.

Пугач палеарктичний*. Напевне, це найбільш відомий в Україні, хоча й рідкісний вид сов, який часто згадують в художній літературі, зображують у творах мистецтві. Це й не дивно, адже пугач має найбільші розміри серед усіх сов, а його голос справляє сильне враження у темряві ночі.

* Англійською – Eurasian eagle-owl: євразійська орлина сова.

Пугач має значне поширення: гніздиться в Європі; Північній Азії – на півночі до меж лісу, на сході до Якутії, Сахаліну, Японії; на півдні – до Північної Африки, Аравії, Південного Китаю. В Україні поширений нерівномірно – номінативний підвид заселяє північні і західні райони, а південно-руський – схід країни (переважно Луганську область).

Пугача легко розпізнати за розмірами та пір'євими «вушками», які нахилені назовні. Має загальну довжину 62–72 см, розмах крил 150–180 см та важить 2,1–3,2 кг. У дорослого птаха верх темно-бурий із жовтуватими й білуватими плямами, низ вохристий із темно-бурими широкими поздовжніми рисками. Молодий птах має світліше оперення. Очі в пугача доволі великі, круглої форми, райдужна оболонка – жовтогаряча.

Пугач – найбільша сова України

У різних частинах ареалу пугач живе в дуже різноманітних ландшафтах: може гніздитися в лісі, степу і напівпустелях, а також у горах. На території України пугач населяє ліси, берегові урвища, скельні виходи в північних і західних областях, а на сході України – в Луганській і Донецькій областях гніздиться у степових балках та кар'єрах. У межах нашої країни гніздиться близько 200 пар, з них не менше 110 пар – на сході.

Пугач є осілим птахом. Уже наприкінці зими можна чути токові крики самця. Це потужні, низькі звуки з наголосом на другий склад, що нагадує глухе «бу-у» або «гуу-уу» та триває близько двох секунд. Цей звук самець видає з інтервалом 5–7 секунд та не перестає кричати по 30–50 хвилин. Після нетривалої паузи знову починає подавати голос. Крик самки односкладний та з великої відстані сприймається, як монотонний гудок або глухе мекання – «уууууу». У розпал шлюбного періоду перекличка самця і самки переростає в дует. Загалом у різних ситуаціях пугач може видавати до 8 різних голосових сигналів.

Гніздо пугач, як правило, влаштовує на землі, в якомусь укритті. В лісі гніздо може бути під прикриттям гілок; на схилах ярів та берегів річок він обирає невеликі напіввідкриті ніші або виступи. Іноколи займає старі гнізда хижих птахів, влаштовані на деревах.

Яйця пугач відкладає в кінці лютого – на початку березня. Кладка зазвичай нараховує 2–3, рідше 3–4 яйця. Вони округлої форми, білого кольору з грубозернистою шкаралупою, розміром в середньому 57х45 мм. Відкладання яєць відбувається з інтервалом 3–4 доби. Насиджує кладку самка протягом 33–35 діб. Вага одноденних пташенят становить 60–63 г і через неоднаковий термін їхнього вилуплення різниця в розмірах пташенят досить велика. У першому пуховому вбранні вони мають біле забарвлення. У проміжному вбранні спостерігається поперечна посмугованість. Молоді

птахи перебувають у гнізді близько місяця й пізніше, ще не здатні до польоту, вони розходяться околицями й починають літати у віці двох місяців.

Пташеня пугача

Спектр живлення пугача доволі різноманітний та залежить, найперше, від умов існування. Переважно це здобич середніх розмірів – гризуни та птахи. Загалом науковці нарахували в раціоні пугача 130 видів ссавців та понад 300 видів птахів. Найчастіше пугач здобуває полівок, пацюків, а також їжаків; серед птахів – голубів, качок та воронових птахів. У Луганській області серед ссавців пугачі зазвичай впольовують сірих хом'ячків, лучних полівок та курганцевих мишей; серед птахів – сірих куріпок, перепілок, а також своїх родичів – вухатих сов.

В Україні нині пугач є рідкісним видом, який потребує охорони й тому його занесено до Червоної книги. На його чисельність негативно впливають переслідування людиною, розлякування самок на ранніх стадіях насиджування (внаслідок чого вони кидають кладку), загибель на лініях електропередач. Тому актуальним є питання вольєрного розведення пугачів із подальшим випуском у природне середовище.

Пугачі у вольєрі (МГ «Совин Яр»)

Пугачі успішно розмножуються в неволі – такі випадки в Україні відомі в Київському, Одеському та Черкаському зоопарках. Досвід успішного розведення пугачів накопичено в мисливському господарстві «Совин Яр» (с. Водяники на Черкащині). В умовах спеціально створених вольєрів успішно розмножувались одна або дві пари пугачів. Підрослих пташенят, як правило, випускають на волю.

Сподіваємось, такі заходи позитивно вплинуть на збереження популяції пугача в Україні.

Совка або сплюшка. Це невелика сова з добре помітними «вушками», маса тіла всього 65–135 г, довжина – 19–20 см, розмах крил – 50–54 см. Загалом має бурувато-сіре або рудувате забарвлення. Верх оперення має чорні риски й світлі плями; низ – з поперечним рисунком, утворений білуватими плямами і темними поздовжніми рисками; пера крил і хвоста – зі світлими й темними смугами.

Совка поширена в Південній і Центральній Європі, Північній Африці, Центральній Азії. Це перелітний птах,

який зимує в Екваторіальній Африці. В Україні мешкає в степовій зоні, на півдні лісостепу та в Криму.

Цей птах гніздиться в добре прихованих місцях: дуплах дерев, оселяючись у лісах (дубових, буково-грабових, ясеневих, тополево-вербових, мішаних), парках, садах, групах дерев культурного ландшафту, трапляється і в долинах степових річок і ярів, ущелинах і нішах похилих гір, норах, старих гніздах, рідше – в людських помешканнях. Зазвичай уникає суцільних лісових масивів, адже полює переважно на відкритих ділянках. В Україні налічують 2–4 тисячі пар цього виду, переважна більшість яких гніздиться в Криму та на півдні степової зони.

Птах активний у темну пору доби, а вдень спить, ховаючись в укриттях (дуплах, шпаківнях, деревних нішах, ущелинах скель, в гущі гілок). Якщо сидить відкрито на гілці, то має вертикальну поставу з добре помітними пучками «вушок».

Доросла совка виглядає здобич

Зазвичай присутність совки видає шлюбний крик самця протягом квітня – липня: монотонне «п'ю – п'ю – п'ю», яке повторюється з невеликими паузами. Після утворення шлюбної пари така пісня є звуковим маркером зайнятості території і підтримує стосунки між самцем і самкою.

Пари дуже консервативні – з року в рік повертаються в одне і те ж дупло. У дуплах гніздо як таке відсутнє, яйця совки відкладають на дерев'яну потерть або підстилкою слугують залишки старих гнізд горобиних птахів, які гніздилися тут раніше. Період відкладання яєць триває з третьої декади травня до початку липня. Кладка складається з 3–6 білих яєць округлої форми розміром 27×31 см та вагою близько 13 г. Насиджує яйця тільки самка протягом 24–25 днів, самець в цей період її годує. Пташенят вигодовують обоє батьків, вони залишають гніздо у віці близько трьох тижнів, а повністю незалежними стають в 30–40 днів. Відліт птахів до місць зимівлі на півдні України відбувається наприкінці вересня.

Живляться совки переважно нічними комахами – жуками, метеликами, яких ловлять у повітрі, на гілках дерев або на землі. Інколи можуть полювати на дрібних птахів та гризунів. Майже на всій європейській частині ареалу виду відзначена тенденція до зменшення чисельності. Совка в Україні є рідкісним видом, тому занесена до Червоної книги. Причинами скорочення її популяції є вирубування лісів, зокрема з дуплистими деревами. Тому для збереження виду необхідна охорона стиглих насаджень і дуплистих дерев, збереження місць гніздування. Совки доволі охоче займають спеціально зроблені шпаківні, а тому розвішування штучних гніздівель сприяє збільшенню чисельності виду.

Сичик-горобець є найменшою совою України: довжина тіла становить 15–17 см, розмах крил – 35–39 см, маса тіла – 50–77 г. Забарвлення згори – бурувате зі світлими плямами, знизу – білувате з темно-бурими поздовжніми рисками. Лицевий диск виражений досить слабо.

Сичик-горобець поширений у лісах Європи та Північної Азії, де населяє смугу хвойних та мішаних лісів. В Україні розповсюджений у Карпатах, на Розточчі, а також місцями на півночі Полісся. У нашій країні чисельність цього виду науковці оцінюють лише в 200–350 пар.

Гніздиться у високостовбурному темнохвойному лісі; на Поліссі тримається в стиглих соснових і мішаних лісах, гнізда влаштовує в старих дуплах дятлів. Самці дуже прив'язані до своїх гніздових територій та можуть займати їх протягом багатьох років.

Сичик-горобець – найменша сова України

Шлюбний період розпочинається в лютому і триває до травня. Самець токує неподалік від місця гніздування, підзиваючи самку. Він починає свистіти задовго до настання

темряви, а в похмуру погоду нагадує про себе і вдень. Його звуки лунають іноді понад годину без перерв; при цьому вечірнє токування більш інтенсивне, ніж ранкове. Розпал голосової активності припадає на квітень.

Кладка з'являється зазвичай у квітні й складається здебільшого із 4–6 яєць біло-матового кольору розміром 28×23 мм. Як і в інших видів сов, кількість відкладених яєць залежить від наявності корму. Сичик-горобець – один із небагатьох видів сов, який не починає висиджування яєць, поки не відкладено останнє яйце, а тому пташенята після насиджування 28–29 діб вилуплюються майже одночасно. Вони залишають гніздо через місяць, і ще близько чотирьох тижнів дорослі птахи продовжують годувати молодняк.

Цікавою особливістю поведінки сичика-горобця є полювання не тільки на світанку та у вечірніх сутінках, а також і вдень. Вважають, що так маленький сичик-горобець уникає нападів більших за розміром видів сов. Основною його їжею є дрібні ссавці – полівки, миші та землерийки, а також маленькі птахи.

Ще однією цікавою особливістю поведінки цього виду є створення запасів їжі. Відбувається це в осінній період, коли ці сови можуть наносити в дупла спійману здобич. Враховуючи холодний період, їжа добре зберігається й сичики можуть використовувати свою комору в період, коли здобич важко добувати через високий сніговий покрив. В одному дуплі може бути зібрано від 10 до 30 тушок тварин. Науковцями виявлено й унікальні випадки, коли сичик робив запас із понад 80 своїх жертв. Такі запаси вони зазвичай повністю використовують до лютого.

Характерним є також спосіб поїдання сичиком-горобцем своєї здобичі. На відміну від більшості видів сов, які ковтають здобич повністю, сичик-горобець поїдає лише окремі, найбільш смачні, на їхню думку, частини впольованого. Полюють ці сови, як правило, видивляючись своєю здобич з гілки дерева.

Сичик-горобець в Україні є рідкісним видом, занесеним до Червоної книги України. На чисельність виду негативно впливає вирубування лісів. Відомі випадки масової загибелі сичиків у холодні зими.

Сич хатній є типовим мешканцем населених пунктів, з цим і пов'язана назва цього виду. Його можна зустріти біля покинутих будинків, хлівів, недіючих церков, ферм, інших господарських приміщень. Це осілий вид, який поряд з будівлями мешкає на різноманітній відкритій місцевості: сільськогосподарських угіддях із лісосмугами, фруктових садах, узліссях, парках, а також у степу та кам'янистих напівпустелях, поблизу руїн, кар'єрів і скелястих нащарувань. Сичі хатні охоче заселяють штучні гніздівлі.

Сич хатній розповсюджений в Європі, Азії та Північній Африці. Його ареал в Євразії простягається від Піренейського півострова і Данії на схід до Китаю і на південь до Гімалаїв. В Африці він присутній від Мавританії до Єгипту, Червоного моря та Аравії. Був завезений до Великої Британії в XIX ст. та поширився на більшу частину Англії та

*Сич хатній –
типовий мешканець
культурного
ландшафту*

весь Уельс. Також був завезений до Нової Зеландії, де зараз став поширеним птахом. В Україні гніздиться на всій її території, крім високогір'я.

Це сова невеликого розміру зі слабо вираженим лицевим диском, масою тіла 130–200 г, довжиною 21–23 см, розмахом крил 50–56 см. Дорослі самці й самки мають однакову зовнішність: забарвлення від вохристого до темно-бурого, з білуватими плямами, які дрібніші й густіші на голові; лицевий диск білуватий; низ тулуба білуватий, з темними плямами і рисками; крила угорі бурі, з білуватими плямами, які на розгорнутих крилах утворюють поперечні смуги; хвіст бурий, з білими смугами; дзьоб жовтуватий; райдужна оболонка ока – жовта. У молодих птахів оперення зверху темніше, з меншою плямистістю; воно однотонно темно-буре.

При наближенні людини сич починає кумедно кланятися та гойдатися з боку в бік. Якщо його злякати, стрімко злітає і летить низько над землею до наступної зручної присади. Під час зустрічі з іншим противником сич намагається його налякати: спочатку вип'ячує очі, а потім різко кланяється та швидко випрямляється.

Присутність хатнього сича видають його доволі різноманітні звуки, що лунають у вечірній або передранковій тиші. Від нього можна почути і приємний низький свист, інколи – дивний гавкіт. Самці часто

*Сич хатній.
МГ «Совин Яр»*

викрикують «кью-віть, кью-віть» з наголосом на останньому складі. Цей же сигнал ними видається й під час небезпеки. У відповідь занепокоєна самка видає серію різких звуків «чек-чек-чек...» Крім того, особливо у шлюбний період, від сичів можна почути низьке, гугняве гукання. В усіх випадках голос хатнього сича звучить доволі сумно, а інколи й доволі моторошно.

Як осілий птах самець зазвичай залишається на одній території все своє життя, однак її межі можуть змінюватися залежно від місця існування та пори року. Так, хатні сичі, які мають ділянку з великою різноманітністю середовищ існування, полюють на площі до 2 га. Натомість в одноманітних сільськогосподарських угіддях така територія може сягати понад 12 га. Якщо ж до зайнятої території залітає інший хатній сич, «господар» спочатку прагне прогнати його криками, а якщо це не діє, може напасти на небажаного прибульця.

Шлюбний період у хатнього сича починається дуже рано – на початку березня, у цей час самці починають регулярно

видавати токові крики. Відкладання яєць найчастіше відбувається у квітні.

Кладка має від 3 до 5 (інколи від 2 до 8), в середньому – 4 яйця. Яйця білого кольору, еліпсоподібної форми розміром 35,5 x 29,5 мм та вагою 14,3–15,3 г. Кладку насиджує самка, яка іноді починає інкубацію вже після відкладання першого яйця. Протягом року хатні сичі мають один виводок.

Місце гніздування залежить від середовища існування. В населених пунктах хатні сичі влаштовують гнізда в укриттях різноманітних будівель: на горищах, у вентиляційних трубах тощо. Сичі, що гніздяться в природних умовах, займають різноманітні порожнини в глиняних урвищах та скелях; можуть самостійно рити нори або займати дупла дерев. Охоче заселяють штучні гніздівлі.

Вилуплення пташенят відбувається через 28–29 днів (одноденне пташеня важить лише трохи більше 10 г). Воно повністю вкрите білим пухом. Спочатку самка залишається постійно з пташенятами – обігріває їх та годує принесеною їжею, розділяючи її між ними. Пізніше обоє батьків беруть участь у полюванні та годівлі нащадків.

Проміжне вбрання молодих птахів мало відрізняється від дорослого, хіба що пташенята мають більш пухнастий і сірий вигляд. Середній розмір виводку – 2,4 пташеняти. Частина яєць та пташенят гине в результаті розорення гнізд людьми, а також куницями і свійськими котами. Молоді птахи покидають гніздо приблизно через 7 тижнів, ще не вміючи впевнено літати, і згодом розселяються в радіусі до 20 км. Випрошуючи корм, вони видають хриплі звуки або мелодійно свистять. Виводки тримаються сім'ями протягом тривалого періоду, але у віці 4–5 місяців птахи починають жити поодиноко.

Ця сова зазвичай полює з присади, яка розміщується на якомусь підвищенні. Звідти вона безшумно пікірує на здобич, яку вдалось видивитися. Споживає дрібних тварин – комах, гризунів, земноводних, рептилій, птахів і навіть дощових

Яйця сича хатнього

червів. Основу раціону становлять комахи (24–49%) та дрібні гризуни (20–50%).

Пари у хатніх сичів відзначаються постійністю й можуть зберігатися до смерті одного з партнерів, а тривалість життя цих сов сягає до 16 років.

Сич волохатий – типовий мешканець тайгових лісів, тому в Україні є рідкісним видом. Це невелика сова: довжина тіла – 20–27 см, маса – 120–200 г, розмах крил – 55–62 см. Її голова порівняно велика, з добре вираженим лицевим диском. Верх бурий із білими плямами, низ світлий із бурим позовжним рисунком. Птах дещо подібний до хатнього сича, від якого відрізняється більшою головою, а дорослі птахи – білим, добре розвиненим лицевим диском, який окреслений чорно-бурими смугами.

Сич волохатий

Мешкає в лісах Євразії та Північної Америки. Північна межа поширення виду співпадає з північною межею зростання лісів. В Україні проходить південна межа ареалу виду – сич волохатий гніздиться в Карпатах (Львівська область), на півночі Полісся (Житомирська, Чернігівська, Сумська області), а також у Гірському Криму. Населяє хвойні та мішані ліси, тримається подалі від людських поселень. У Карпатах оптимальним для нього біотопом є темнохвойні праліси, а на Поліссі оселяється в стиглих соснових лісах із домішкою осики та берези.

Гніздиться в дуплах, часто займає видовбані жовною чорною*. У багатьох країнах Західної Європи більшість волохатих сичів оселяється у штучних гніздівлях, зроблених спеціально для цих сов.

Шлюбні крики можна почути у період із березня по квітень і самець зазвичай кричить, сидячи на дереві поблизу дупла. Його крик можна передати як енергійне вигукування «у-пу-пу-пу-пу-пу-пу-пу». Відкладання яєць зазвичай відбувається від березня до початку квітня. Кладка найчастіше нараховує 4–6 яєць, які відкладаються з інтервалом дві доби. Яйця мають вагу 12–14 г (32×26 мм), а їхня шкаралупа – сліпуче біла, з незначним полиском.

Самка насиджує кладку протягом 26–28 діб, щойно вилуплені пташенята вкриті білим пухом та важать лише 8–9 г. Вони залишають дупло у віці 29–32 днів. Ще близько місяця дорослі птахи годують виводок, який розпадається у червні – липні.

Здобич волохатий сич найчастіше виглядає, сидячи на дереві на висоті трьох – чотирьох метрів. Зазвичай полює на дрібних гризунів, за їх нестачі ловить також землерийок. На дрібних птахів полює рідко, переважно взимку.

Позаяк сич волохатий є в Україні рідкісним видом, його занесено до Червоної книги. Основні причини скорочення його

* Жовна чорна (чорний дятел) – птах родини дятлових, що живе в лісах Євразії.

популяції – зменшення площ стиглих хвойних лісів та вирубування дуплистих дерев.

Сова сіра. Якщо ви чуєте вночі в лісі десь на території України совиний голос, найбільш ймовірно, що це саме сіра сова*. Адже це найпоширеніший вид сов наших лісів. Це осілі птахи, які віддають перевагу світлим листяним і мішаним лісам, можуть також гніздитися в парках, садах. Уникають відкритих територій без старих насаджень, оскільки там відсутні місця для гніздування.

Сова сіра

* Англійською – Tawny Owl (бура сова).

Сірі сови поширені в помірній зоні Євразії від Великої Британії та Піренейського півострову на схід до Західного Сибіру. Є також популяції, які мешкають в Середній Азії. В Україні гніздяться в лісовій і лісостеповій зонах, а також на значній частині степу, в пониззі Дніпра, Придунайському регіоні й гірському Криму. Для свого помешкання ці птахи зазвичай обирають дупла старих дерев, хоча інколи можуть займати гнізда сорок, білок, або порожнини в будинках; охоче заселяють штучні гніздівлі. Перед початком гніздування самець демонструє своїй партнерці кілька потенційних місць гніздування, а самка врешті вибирає одне.

Це сова середнього розміру, приблизно з сіру ворону. Довжина тіла – близько 40 см; розмах крил – 94–104 см; самці важать близько 450 г, а самки – до 600 г. Сіра сова має велику заокруглену голову без «вушок», при цьому самець і самка за забарвленням не відрізняються. Характерно, що різні особини можуть мати два типи забарвлення – сіре або руде. Птахи сірої морфи* мають бурувато-сірий загальний тон оперення; на голові й спині різні за розміром темні риси і білі плями; лицевий диск сіруватий, біля дзьоба майже білий; воло, груди й черево білуваті, з поздовжньою бурю строкатістю та тонкими поперечними рисками; крила зверху бурі, з рудуватими смугами, знизу – білуваті, з бурими смугами; хвіст бурий, з білуватими смугами.

У сов рудої морфи тон оперення вохристо-рудий, особливо інтенсивна руда барва на лицевому диску. Існування двох морф у сірої сови зумовлено генетично. В одній і тій самій місцевості можуть мешкати сови обох кольорових форм. Водночас існують деякі географічні відмінності: коричневі птахи переважають у більш вологому кліматі Західної Європи, а сіра морфа стає більш поширеною далі на схід; у найпівнічніших регіонах усі сови холодно-сірого забарвлення. Дослідження, проведені у Фінляндії та Італії, виявили, що

* Морфа – біологічне позначення групи особин одного виду, які відрізняються певними характеристиками.

сови сірої морфи мають більший репродуктивний успіх, кращий імунітет, ніж коричневі птахи.

Дзьоб у сірої сови жовтуватий; райдужна оболонка ока чорна. Молодий птах схожий на дорослого, зверху буруватий, з нечіткими білими поперечними смугами.

Політ сірої сови досить важкий і повільний, особливо при зльоті. Під час польоту птах чергує довге ковзання та неквапливі помаху крил. Попри це, сіра сова може досягати швидкості близько 80 км/год. Така швидкість у більшості випадків їй не потрібна, адже полюють сірі сови з присади: обирають зручну гілку в розрідженому лісі або на галявині й вистежують свою здобич.

Очі сірої сови розташовані в передній частині голови і мають перекриття поля зору 50–70%, що забезпечує кращий зір двома очима, ніж у денних хижих птахів (перекриття 30–50%). Сітківка цих сов містить близько 56 тис. світлочутливих клітин на квадратний міліметр. Вважають, що сіра сова в умовах слабкого освітлення має зір у 10–100 разів кращий за людей. Однак результати експериментів переконують, що цей показник сильно завищений. Успіху нічного полювання в таких сов сприяє великий розмір очей та значна кількість щільно розташованих паличок сітківки, які мають вищу світлочутливість, ніж колбочки.

Для полювання сірої сови не менш важливий її слух. Ці птахи мають два вушні отвори, які відрізняються за будовою та асиметрично розташовані. Це дозволяє їм краще сприймати звуки. Ліве вухо розташоване вище на голові, ніж велике праве вухо, яке спрямоване вниз, для кращого сприйняття звуків знизу. Обидва вушні отвори приховані під пір'ям лицьового диска, які легко пропускають звук. Внутрішня структура вуха має велику кількість слухових чутливих клітин, що дає покращену здатність виявляти низькочастотні звуки на відстані. Наприклад, вони легко вловлюють шурхіт, що створює здобич, яка рухається по землі. Вважають, що слух сірої сови у 10 разів кращий за слух людини. Тому сіра

сова під час тихої погоди може полювати практично в повній темряві, орієнтуючись винятково на слух.

Ці птахи вилітають на полювання відразу після заходу сонця, через деякий час відпочивають та відновлюють активність після опівночі. Помітивши на землі здобич, стрімко пікірують донизу, хапаючи її лапами.

Сіра сова полює на різноманітних тварин. Головним чином – це лісові гризуни, а також малі птахи та великі жуки. Загалом її раціон у різних частинах великого ареалу нараховує 400 видів різних тварин. Він може суттєво варіюватися залежно від умов. Наприклад, у містах птахи становлять більшу частку здобичі сірої сови, ніж у лісі. Під час масового льоту травневих хрущів, сови переключаються на споживання цієї легкодоступної здобичі.

Свої пари сірі сови починають формувати у віці одного року. Вони постійні, проживають на одній території, яку охороняють від інших представників свого виду протягом усього року. Переважно їхній союз триває до загибелі одного з партнерів, після чого інший шукає собі нову пару. Протягом липня – жовтня партнери тримаються на своїй території окремо. Вже восени починає активізуватися шлюбна активність – птахи частину часу проводять разом, самець починає токувати. Постійна голосова активність починається перед початком шлюбного періоду.

У Канівському природному заповіднику токування починається в лютому – першій половині березня. Крик самця: «ху-ху-хуу»; крик самки: «кувіі-кувітт». Вокалізувати самці починають приблизно через 30 хвилин після заходу сонця. Активність птахів залежить від погоди: при сильному вітрі, опадах, похолоданні тощо вони можуть взагалі мовчати.

Кладка зазвичай має 2–5 яєць білого кольору майже округлої форми розміром 48×39 мм і вагою 39 г. На кількість відкладених яєць суттєво впливає наявність корму: у роки з високою чисельністю мишоподібних гризунів самки відкладають більшу кількість яєць. Найчастіше відкладання яєць

*Пташеня сови сірої в
другому пуховому вбранні*

відбувається в березні – квітні (наприклад, у Канівському заповіднику). В українському Поліссі початок відкладання яєць припадає на період з 2 лютого до 12 квітня. Відомі випадки початку гніздування сірої сови навіть у січні, а найчастіше такі випадки раннього гніздування фіксують у великих містах, де сови мають більше доступної їжі в цей період.

Самка починає насиджування після відкладання першого яйця (інкубація триває 28–29 діб) і

практично без перерв залишається із пташенятами до досягнення ними двотижневого віку, годуючи їх шматочками їжі, яку приносить самець (протягом ночі самець може приносити їжу до 20 разів).

Оскільки насиджування починається з першого яйця, вилуплення пташенят відбувається неодноразово та триває протягом двох-трьох днів. Пташенята народжуються вкритими білим густим коротким пухом та важать близько 30 г. У віці двох тижнів вони вдягаються у друге пухове вбрання вохристо-бурого кольору, яке поступово замінюється на покривні пера.

Сірі сови можуть активно захищати своїх пташенят від різноманітних хижаків, зафіксовані навіть випадки нападу на людину, яка перевіряла вміст гнізда з науковою метою. Пташенята залишають гніздо у віці 24–30 днів, ще не вміючи літати. У цей період вони вправно переміщуються по гілках та стовбурах дерев, активно використовуючи для цього кігті та дзьоб, тримаючись неподалік дупла. Молоді птахи видають голосні звуки «віть-віть-віть», випрошуючи їжу в батьків.

Нерідко люди знаходять в лісі таких пташенят і думають, що вони випали із гнізда та потребують допомоги. Необхідно знати, що пташенят не треба в такому випадку забирати, адже батьки завжди поруч та не видають своєї присутності. Пройде ще близько двох тижнів, доки пташенята навчаться впевнено літати, а повністю самостійними вони стають через 1–3 місяці.

Успішність гніздування сірої сови є доволі високою. Так, у Канівському природному заповіднику 77% простежених випадків гніздування були успішними. У середньому одна пара вирошувала трьох пташенят, незначна частина їх гине від голоду. Основним ворогом сірої сови, наприклад, у Канівському природному заповіднику є лісова куниця, яка може поїдати яйця, пташенят та навіть нападати на дорослих сов.

Тривалість життя сірої сови може бути доволі великою. Найбільший відомий вік цих птахів у природі становить 18 років та 7 місяців, й, очевидно, це не межа.

Сова довгохвоста є типовим лісовим птахом чималих розмірів: довжина тіла – близько 60 см, маса – 0,6–1,3 кг, розмах крил – близько 130 см. Забарвлення верху – сірувато-буре, з чорно-бурими поздовжніми рисками, лицевий диск сіруватий, низ білуватий, з темно-бурими рисками; пера крил і хвоста світло-бурі, з темно-бурими смугами, райдужна оболонка ока чорна. Коли птах сидить, хвіст виступає далеко за кінці складених крил (вочевидь, звідси й назва виду).

Така сова поширена в тайговій смузі Європи й Азії, а в Україні гніздиться переважно в Карпатах. Останнім часом цей

Сова довгохвоста гніздиться в напівдуплах дерев

птах розширює свій ареал, його можна зустріти на теренах прилеглих областей (Львівської та Тернопільської). Орнітологи оцінюють чисельність птахів в Україні однією тисячею гніздових пар.

Гніздиться у високостовбурних мішаних лісах зі значною домішкою хвойних порід. Оселяється на окраїнах лісових масивів, поблизу від великих галявин, згарищ, у розріджених лісах та лісосмугах серед луків чи полів. Ці сови часто займають старі гнізда інших хижих птахів – канюка звичайного, яструба великого, осоїда, нерідко гніздяться в нішах-напівдуплах прогнилих стовбурів дерев.

Сова довгохвоста, як правило, створює пару на все життя і зберігає територію кілька років. Весняна активність розпо-

чинається на початку березня. Шлюбний крик довгохвостої сови може бути двох типів: низьке протяжне гудіння і ще більш низький подвійний звук. Кричить вона, зазвичай, сидючи на гілці, але нерідко і в польоті. Цей потужний голос можна чути на відстані до 2 км.

Яйця відкладає в різних місцях. Попри те, що довгохвості сови є осілими птахами, місце відкладання яєць вони чергують у різні роки. Яйця відкладаються в останніх числах березня – на початку квітня з проміжком два дні. Повна кладка містить 3–4 (інколи до 6) яєць. Яйця, білі, округлої форми розміром у середньому 49х43 мм і важать близько 47 г. Самка насиджує їх протягом 28–35 днів, молоді птахи залишають гнізда у віці 35 днів та стають здатними до польоту у 45 днів. Навіть після цього дорослі птахи можуть їх періодично підготовувати ще протягом двох місяців. Характерною рисою поведінки дорослих птахів, особливо самки, біля виводка є активність і сміливість при захисті пташенят. Ці сови без роздумів нападають на людину, якщо та опиниться біля їхніх пташенят.

Основними мисливськими угіддями довгохвостої сови є лісові галявини та окраїни вирубок або згарищ поряд із лісом. Тут сови тривалий час вистежують своїх жертв, схоплюючи їх зазвичай із землі. Рідше, ковзаючи безшумно і легко, вони облітають територію полювання, яка втричі більша, ніж у сірої сови. У сприятливих умовах на 10 кв. км гніздиться лише 2–3 пари довгохвостих сов.

На відміну від інших видів, сова довгохвоста здатна вполювати досить великих за розміром тварин. Вона спроможна спіймати білку, орябка, куріпку та тетерука. Але основною її поживою є мишоподібні гризуни, зокрема, полівки й саме вони становлять 50–90% раціону цієї сови.

Оскільки довгохвоста сова є рідкісною, вона занесена до Червоної книги України. Основними чинниками, що негативно впливають на популяцію є їх незаконне знищення в сезон полювання, вирубування старих лісових масивів. Тому

для підтримки цього виду необхідні суворі охорона старовікових лісів, збереження старих та дуплистих дерев, недопущення браконьєрства.

Сова бородата – одна з найбільших сов в Україні: довжина тіла становить 64–70 см, маса – близько 1,3 кг, розмах крил – до 140 см. Загальне забарвлення – сірувато-буре з численними темно-бурими і білуватими плямами. У цього виду добре виражений великий лицевий диск із виразними концентричними колами, що надає птахові характерного вигляду.

Сова бородата має добре виражений лицевий диск

Сова бородата поширена в тайговій зоні Північної Америки та Євразії. В Україні розташована найбільш південна межа її ареалу. Більше того, гніздування цієї сови вперше в нашій країні було помічене порівняно недавно – в 1985 р. Нині популяції цієї сови в Україні мешкають на півночі Рівненської і Житомирської областей, де гніздиться лише близько 20–35 пар. Для гніздування птах обирає старі мішані та хвойні ліси, що межують з лісовими галявинами та сфагновими болотами*.

Наприкінці березня – на початку квітня на гніздовій ділянці можна почути характерний крик самця «гуу-гу-гу», а самка інколи у відповідь видає протяжне «гуууу». Це означає початок гніздування й відкладання яєць, як правило, відкрито: наприклад, у старому гнізді хижого птаха, на високому пеньку із трухлявою деревиною чи навіть на старих бортьях** тощо.

Висота розташування гнізда над землею особливого значення не має, вона може коливатися від 4 до 15 м. Повна кладка нараховує 3–5 білих, округлої форми яєць, а насиджує її самка протягом 28–30 діб. Самець у цей період охороняє гніздову ділянку і регулярно приносить корм. Після появи пташенят самка охороняє своє потомство, а її агресивний характер відомий усім мешканцям лісу: при наближенні будь-якої тварини до гнізда самка активно атакує нападника, намагаючись сильно вдарити його кігтями по спині або голові. Навіть ведмеді не хочуть зв'язуватись із сімейством бородатих сов і обходять їхні території стороною.

Раціон бородатої сови становлять переважно гризуни – полівки, лемінги, може здобувати вивірку або бурундука. В Україні бородата сова є рідкісною, вона занесена до Червоної книги.

* Сфагнові болота – різновид водно-болотних угідь, зазвичай верхових боліт, які переважають у помірних широтах лісової зони.

** Борті – або найпростіший вулик, дуплянка, де живуть бджоли.

Сова яструбина. В Україні – це рідкісний залітний птах у зимовий період на півночі України, а гніздиться він переважно в тайговій зоні Європи та Північної Америки.

Ця сова розміром приблизно із сіру ворону з довгим поперечно-смугастим хвостом, невеликою без пір'яних «вушок» головою та відносно короткими крилами. Верх тіла темно-бурої або сіро-бурої барви, зі світлими плямами, низ білуватий, із темним поперечним рисунком, що нагадує забарвлення яструбів (звідси назва виду). Гніздиться переважно в дуплах хвойних дерев.

Це осілий птах, який здійснює нерегулярні кочівлі, під час яких з'являється у більш південних регіонах. Якщо вам пощастить натрапити на цього птаха взимку, обов'язково робіть фото, інакше мало хто повірить, що ви стали свідком такого рідкісного спостереження.

Сова яструбина

Сова біла – один із найкрасивіших видів сов. Дорослий самець має білий колір оперення, на плечах і крилах є окремі сірувато-бурі плями; у дорослої самки та молодих птахів по всьому тілу наявні темно-бурі плями. Сова має великі розміри: довжина тіла – 55–65 см, маса – 0,7–2,6 кг, розмах крил – близько півтора метри.

Гніздиться в тундрі Євразії та Північної Америки, а також на островах Північного Льодовитого океану. Гнізда влаштовує відкрито на землі, адже у такого великого птаха практично немає ворогів. Взимку біла сова зрідка залітає у більш південні регіони. В Україні – це рідкісний залітний вид, за столітню історію його лише лічені рази спостерігали в Полтавській, Київській та Хмельницькій областях.

Сова біла – мешканка арктичної тундри

*Гніздівля для сови сірої.
МГ «Совин Яр»*

Як було зазначено вище, більшість видів сов на території України скорочують чисельність, тому доволі актуальним є питання **охоро-ни** цих птахів. Вченими-орнітологами та природо-охоронцями напрацьовано чимало методів захисту цих птахів та приваблювання їх на гніздування, ми ж зупинимось на найбільш вагомих.

Для **сірої сови** гніздівля повинна імітувати дупло дерева, вона може бути зроблена з дощок або частини стовбура. Ці птахи доволі невибагливі, тому розміри гніздівлі можуть варіювати (висота – від 40 до 80 см, внутрішній діаметр дна – 20–30 см, діаметр льотка – від 12–14 до 20 см. Часто

замість льотка передню стінку роблять на 15–20 см коротшою, що утворює широкий вхід вгорі гніздівлі.

Важливо, щоб гніздівля не пропускала вологу та вітер, тому щілини необхідно закрити. Для виготовлення гніздівлі нерідко використовують частину стовбура із трухлявою деревиною всередині. Їй можна розчистити, зробити льоток, дно і дах. Такі гніздівлі сірі сови займають так само, як і зроблені з дощок. Останні з них можуть бути більш довговічними та служити понад 10 років, ніж зроблені з трухлявого дерева. Оскільки сови самостійно не роблять гнізда, на дно необхідно насипати шар тирси, деревної потерті або листя. Розвішують гніздівлі на висоті 4–6 м.

Для сірої сови вони повинні бути розташовані неподалік від узлісся, що межує з відкритими ландшафтами. Оскільки в лісах нерідко обмаль старих дуплистих дерев, приваблювання сірої сови є доволі важливим. Роботи з приваблювання цього виду в Україні проводились у мисливському господарстві «Совин Яр» (Черкаська область), у Канівському природному заповіднику, на Харківщині та в інших місцях.

Вухата сова займає переважно старі гнізда воронових птахів (сірої ворони, сороки), а тому гніздівля для неї повинна їх імітувати. Такі гнізда виготовляють у вигляді ящика з дощок із розміром дна 30х30 см і висотою стінок близько 15 см. Дощки на дні не повинні щільно прилягати одна до одної для кращого дренажу.

Всередині гніздівлю вистилають сухим листям, травою, дрібними гілками, мохом. Підстилка щільно укладається на дно гніздівлі доверху, в центрі трохи вминається на зразок лотка. Інколи для виготовлення гніздівлі використовують старі відра та кошики, які розвішують на деревах (висота 3–12 м).

Для **хатнього сича** створюються штучні гніздівлі у вигляді ящика з дощок або дуплянки. Внутрішній розмір дна повинен бути 8–19 см, льотка – близько 7 см. Іншим варіантом гніз-

*Гніздівля для сови вухатої.
МГ «Совин Яр»*

*Гніздівлі для сича хатнього.
МГ «Совин Яр»*

дівлі для хатнього сича є видовжений ящик, довжина якого становить 80–100 см, внутрішній розмір близько 18 см, а льоток – 7–8 см. Такі гніздівлі можна виготовляти не тільки з дощок, а також з іншого матеріалу, наприклад, старих труб. Розвішують гніздівлі для хатніх сичів в населених пунктах на стінах під дахом різноманітних господарських будівель. Бажано, щоб місце гніздування межувало з пасовищем, луками або пустирем, де сичі можуть відшукати собі здобич.

Для приваблювання **сипухи** роблять дощаті гніздові ящики. Вони повинні бути доволі просторими, тому що пташенята сипухи активно пересуваються. Довжина гніздівлі коливається від 70 до 100 см, розмір бічних стінок від 40 до 50 см. Льоток розміром близько 15 см роблять на передній стінці. На дно насипають деревну потерть або тирсу. Гніздівлі для сипух розвішують всередині хліву, комори, ферми та інших господарських будівель. Роботи щодо приваблювання сипухи у гніздівлі в Україні широко проводяться на Закарпатті.

З метою приваблювання **совки** використовують дощаті ящики, що нагадують шпаківні. Розмір дна повинен бути

16–18 см, висота – 50–60 см, розмір льотка – близько 6 см. Розвішувати їх необхідно в садках, парках, галях та лісосмугах на півдні України й на Закарпатті. Роботи щодо приваблювання совки в Україні успішно проводилися в Одеській та Закарпатській областях.

Штучні гніздівлі для **довгохвостої сови** зазвичай мають вигляд напіввідкритих або відкритих ящиків, які нагадують великі напівдупла. Гніздяться ці сови також і в дуплянках. Дно таких гніздівель повинно мати розмір не менше 30×30 см,

висота – від 50 до 80–90 см, діаметр льотка – 16–20 см.

Для **бородатої сови** влаштовують дерев'яні платформи або ящики з дощок із низькими стінками. Гніздові платформи розміщують у розгалуженні гілок або при основі стовбуру (спираючи на гілку). Їх виготовляють із дощок або товстих гілок. Діаметр такої платформи – 80–100 см. По її краю роблять бордюр із гілок, а всередину насипають лісову підстилку. Гніздівлі розміщують на висоті 7–10 м. Плоскі платформи з дощок повинні мати розміри 70×70 см. По краю роблять бордюр висотою близько 10 см.

*Малеча сови сірої.
МГ «Совин Яр»*

Пугачам роблять штучні ніші, западини й карнизи на скелях або урвищах ярів. Вони повинні бути не менше чим 100 см шириною, 70 см глибиною і 60 см висотою. Така ніша повинна бути непомітною здалеку, але мати вільний підліт. Оскільки пугач також займає гнізда хижих птахів на деревах, для приваблювання використовують і дерев'яні платформи.

Волохаті сичі охоче займають гніздівлі, зроблені з дощок або дуплянки. Розмір дна повинен бути не менше 20х20 см, висота – близько 30 см, льоток – 9х9 см, висота розвішування – близько 6–8 м. Гніздівлі слід розташовувати в глибині лісового масиву, біля відкритих місць, галявин, доріг, канав.

Сичик-горобець гніздиться в дуплянках, висвердлених або видовбаних у шматку ялинового стовбура. Рекомендують, аби вони мали конусоподібну форму – розширювалися донизу. Діаметр дна повинен бути близько 20 см, висота – 60 см, діаметр льотка – 4,5 см. Гніздівлі розташовуються на висоті 8–10 м навколо місць, де у весняний або літній час фіксували присутність цих птахів. Сичики люблять оселятися в дуплах великих строкатих дятлів у заплавлених лісах, але сичі там не живуть. Тому можна зрізати фрагменти стовбура сухих дерев із дуплами дятлів та розмістити їх у хвойних лісах.

Отже, в Україні можна зустріти не так багато видів сов. На більшій частині території країни поширені сова сіра, сова вухата та сич хатній. Вісім видів є рідкісними та занесені до Червоної книги України. Доволі нагальною проблемою є розгортання діяльності з охорони сов та усілякого сприяння суттєвому збільшенню їхньої популяції в Україні.

Птах – символ

Світ сов є багатоликим і багато в чому незбагненим, проте беззаперечною є думка про глибоку символічність цього загадкового птаха. Сова є амбівалентним* символом, який несе у своєму образі суперечливу двоїстість, таємничість, демонізм. Птах з круглими очима, що світяться в темряві, безшумним польотом й нічним зловісним криком викликає відчуття мороку й тривоги. Своїм лукавим «сміхом» сова, начебто дурманить подорожнього, збиває на манівці.

З іншого ж боку, птах із його здатністю бачити все довкола (насамперед уночі), не рухаючись із місця, традиційно

* Амбівалентність (від лат. *ambo* – обидва і *valentia* – сила) означає стан роздвоєності, невизначеності, співіснування протилежного.

символізує заглибленість у таїну недоступних простим смертним знань, мудрість, незворушність, чародійство і, поряд із цим – певний захист. Нині людей наукової праці часто називають «вченими совами». Наукова назва цього загадкового птаха *Strix* (це означення міститься також у загальному найменуванні всієї групи «*S tri gi form es*» – «совоподібні») означає ніщо інше, як «чаклун». Причому досі невідомо, чи саме слово «чаклун» походить від сов, чи навпаки, назва птахів пов'язана з цим словом.

Утім, у різних народів спостерігалися найрізноманітніші тлумачення совиної символіки. Стародавні елліни акцентували увагу на проникливому погляді сови, тому її вважали птахом-символом мудрості й пізнання. Вона розглядалася як атрибут і супутниця богині Афіни*, саме тому Гомер назвав її «совою богинею». Дослідники висловлюють різні припущення щодо появи поряд із Афіною сови. Одні вважають, що Афіна походить від давніх богинь, пов'язаних з птахами. У інших виникає

асоціація сови із символом мудрості через деякі характеристики сови (зокрема, вміння бачити вночі). Ще одні дослідники пов'язують появу сови поруч з Афіною через велику кількість сов на території поблизу міста Афіни.

* Афіна (у греків), Мінерва (у римлян) – богиня мудрості, справедливості, мистецтва, війни і міст, покровителька ремісників.

Зустріч із совою у Греції означало, що такому перехожому прийде в голову розумна думка. Із афінської традиції бере своє походження й мудра сова європейських казок та байок, й та, що сидить на стосі книжок, — емблематичне зображення мудрості.

Греки вважали сову священним і чаклунським птахом. За легендами, вона належала німфі Каліпсо, яка затримала на своєму острові Одиссея. Воїни Еллади були переконані в тому, що поява сови на полі бою неодмінно принесе їм перемогу над ворогом. Узагалі, елліни оберігали цих птахів, їм навіть дозволялося перебувати в святих святинях — Афінському акрополі.

Римляни називали сову птахом Мінерви — богині мудрості та справедливості й також шанобливо ставилися до цього птаха.

Поряд з цим у давніх цивілізаціях сову пов'язували зі смертю й окультними силами, стверджували, що вона уособлює спустошення й нещастя, темряву, ніч, дощ, є символом смутку, туги та самотності. Сова зустрічається і як атрибут алегоричних фігур Ночі та Сну. З нею, на думку людей античної доби, пов'язана одна з мойр — Атропос («невідворотна»), що переривала нитку життя.

У багатьох народних традиціях сову взагалі вважали птахом смерті, що несе загрозу, провіщає біду. На них, начебто, можуть перекидатися відьми, чаклуни, злі духи. У більшості народів давнього й нового світів сови мають репутацію зловісних птахів. Вони — символ темного, похмурого як у фізичному, так і моральному значеннях. З іншого боку совам приписували дар пророцтва, можливо, через їхню здатність бачити в темряві.

Колись сова була також символом здатності не почувати страху перед темрявою, тобто знати таємниці, зазвичай приховані від смертних. Проте з часом, за пізньої античності та в середні віки, забобонність людей надала сові демонічного значення.

В єгипетській системі ієрогліфів сова символізує смерть, ніч, холод та пасивність. Зокрема, літеру М зображували у вигляді стилізованої сови, як посланця царства тіней. За переконаннями стародавніх єгиптян, цей птах належить до царства нічного сонця, яке спустилося за обрій і перетинає озеро або море темряви.

Єгипетські ієрогліфи

Китайці відносили сову до принципу «ян» і вважали емблемою «жовтого пращура», культового героя Хуан-Ді. Вона асоціювалася з блискавкою та громом, літнім сонцестоянням, була покровителькою ковальських днів, часом розглядалася і як символ багатства. З іншого боку, її символіку пов'язували з жорстокістю, злом, злочином, смертю, невдячними дітьми тощо.

В індіанців Північної Америки сова символізувала мудрість і пророцтво, готовність прийти на допомогу. Пір'я сови в головному уборі індіанця виконувало функцію захисту.

Культура передацтеківської Мексики передбачала вшанування богині дощу Теотиуакан у вигляді священної сови. В ацтеків та майя сова символізувала певну демонічну нічну істоту, що несе злі передвістя.

Поряд з цим птах асоціювався з атрибутом бога підземного світу Міктланте-кухтлі – вісником смерті чи провідником душ у потойбічному світі.

У Перу трапляються зображення жертвового ножа у формі півмісяця, на якому можна бачити божество із дзьобом сови. У такий спосіб передавався символ жертвової смерті.

Індіанці вважали сову нерозумною істотою й назвали її упу, що на гінді означає «дурень». І в Західній Європі, особливо в добу барокко, цього птаха співвідносили з дурістю, а почасти – з розпустою.

Негативно ставилися до сов народи Африки, пов'язуючи цих птахів винятково з темними силами. Їй дотепер, незважаючи на протести природоохоронців, на «чорному» континенті продовжують безжально винищувати сов.

Середньовічні бестіарії* часто ототожнювали сову з дияволом, називали батьком брехні, який боїться сонячного світла,

* Бестіарій (від лат. *bestia* – звір, тварина) – середньовічний збірник статей про реальних і фантастичних тварин, що супроводжувався алегоричним тлумаченням.

*К. Гюстафсон.
Людина-сова і людина-метелик*

тобто Христа. Поряд з цим у середні віки птах уособлював веселого та кмітливого мандрівника.

Слов'янські народи відносили сову до гурту нечистих птахів, розглядали як символ самотності, безшлюбності й наділяли її демонічними властивостями. Поява сови біля хати, на їхню думку, провіщала смерть або пожежу. Їй також приписували пророцтво народження позашлюбної дитини у вдови або дівчини. У гендерних відносинах вона виступає як символ удови чи старої діви. Сову взагалі вважали «найпоганішим птахом», позаяк вона має велику голову та витрішкуваті очі. При цьому її завжди протиставляли соколу («сонячному» птаху) чи орлу, підкреслювали поведінкову спорідненість із зозулею. Водночас слов'яни вірили в переселення душ покійників і перевтілення предків, у тім числі й у сову.

Серби приймали сов за нічне втілення смертельних хвороб. З цієї причини вбивати їх заборонялося, щоб не розгнівати хвороби.

Поляки вірили, що душі нехрещених дітей приймають совиний образ і своїми криками скликають до купи душі полеглих. При цьому вважалося, що сови походять від чортів і що відьми можуть на них обертатися.

Українці традиційно пов'язували сову із мудрістю, а з іншого боку – з похмурістю й темними силами. Вона в них часто символізувала недобру пригоду, тривогу, пересторогу і навіть смерть. Не випадково зображення цього птаха

*В. Олексенко.
Пугу-пугу! – Козак з лугу!*

можна бачити на поховальних рушниках. Разом з тим, крик пугача «пугу-пугу» став умовним сигналом для запорозьких козаків (пугання). Згадаймо й традиційний козацький пароль: «Пугу-пугу, козак з лугу!».

У деяких жартівливих українських піснях до пари сові (як символ нареченої) ставили горобця. Сова розвиває й еротичну символіку, саме так у багатьох народів називали розпусну жінку. В українських еротичних анекдотах птах виступає свідком позашлюбного любовного зв'язку дружини. Польська загадка прямо співвідносить сову з жіночим статевим органом: «Між двома ногами крутить сова вусами».

Водночас символ сови використовувався і як символ-оберіг. Сові приписували роль хранительки підземних багатств, скарбів, з другого боку – розрив-трави, яка допомагає відмикати будь-які замки. Люди були переконані, що сова захищає

Тотєми

оселю від усього поганого, тому її зображували на воротах. За античною легендою, саме сова разом зі змією охороняла палац Мінотавра на Криті.

В Італії нічні злодії й охочі побродити в нічний час носили при собі амулети із совиного пір'я, що додавало їм хоробрості й відчуття захисту в темряві. Оберегові прикраси у вигляді сови використовувалися для захисту людини від потойбічних сил, від хвороб та задля набуття мудрості.

Лужичани прибивали до дверей опудало сови, аби відвернути хвороби й нещастя, поляки – до воріт клуні для відлякування мишей, а вкраїнці – при вході в стайню, щоб домовик коней не мучив.

У багатьох кочових народів сова асоціювалася із захистом від злих духів, допомогою шаманам, а часто виступала навіть у ролі тотема родів.

Символічність образу сови несуть у собі й світові та національні релігії. Так, у християнстві цей птах символізує темряву, запустіння, усамітнення, журбу, лихі вісті. Старий Завіт сповнений негативних значень образу сови. Звертаючись до Мойсея, Господь називає сову в числі нечистих птахів (3-я й 5-та Книга Мойсеева). У Книзі пророка Ісаї сова також символізує нечисть, занепад і пустку. За пророцтвом Ісаї на край спуститься гнів Господній, усе буде спустошено «і перебуватимуть у ньому лише сова і ворона».

Про амбівалентність символіки сови в християн свідчить те, що одні бачать у ній образ тих, хто уникає світла, спасіння, стають єретиками, натомість інші позиціонують сову зі святістю, атрибутами пустельництва, втілення смиренного терпіння. Сову пов'язували з Христовою наукою, яка стала смолоскипом у темряві язичництва.

Часом птах подається і як символ обману й підступності. Так, за християнською легендою дочка Пекаря відмовилася

дати шматочок хліба Ісусу, який ніс хрест на Голгофу. За це вона й була перетворена на сову.

Як істота, що веде нічний спосіб життя й загалом дуже загадкова, сова стала символом погані й чаклунства. Крім того, сова символізує темряву, самоту, вона фігурує в сценах, що зображують пустельників, які моляться. Водночас крик сови християни називали «піснею смерті». Сова символізує й інший сенс, в якому вона проявляється як атрибут Христа, який пожертвував собою заради Людства. Саме цим пояснюється присутність сови в сценах розп'яття.

Іудеї зображували нічного демона жіночої статі Лиліт (злого духа) в товаристві сови як уособлення пітьми й загадковості.

У багатьох релігіях – а саме у індіанських народів Північної Америки, мисливців Японії, в деяких частинах Африки та Аравійського півострова, в Австралії та древньому Китаї сови вважалися посередниками між світами: реальним і потойбічним.

В індуїзмі сова – це емблема Ями, володаря царства мертвих. Індуси її шанували як покровительку ночі й посланицю загробного світу, покликаною проводити душі в царство мертвих. Крім того, сова прислужує дружині Шіви богині Дурги, в одній із її грізних іпостасей. Сповідувачі індуїзму твердили, що цей птах є головним служителем багаторукої, войовничої й темної богині Камунди.

*Володар царства
мертвих Яма*

За українськими віруваннями, сови й пугачі пішли від котів. А на переконання галичан, сова ночами показує чортам і упрям гнізда дрібних пташок.

У новітню добу переважає позитивне наповнення символіки сови, що пов'язане з думкою про людиноподібність цих загадкових птахів. Дійсно, їхні очі спрямовані лише вперед і закриваються вони зверху вниз (тоді як у більшості птахів і тварин – знизу нагору та зсередини назовні); у сов, як і в людей – пряма постава (нагадують карликів). Тому сов наділяють інтелектом, зображують їх у мантіях, конфедератках і окулярах та часто обирають символами шкіл, університетів, бібліотек та видавництв. У військовій символіці найчастіше сова служить емблемою для розвідувальних підрозділів та військ спеціального призначення. Принагідно нагадаємо, що один із українських безпілотних літальних апаратів (БПЛА), який успішно виконує завдання стратегічної розвідки в далеких тилах російських агресорів, дістав назву «Сич».

Підсумовуючи, підкреслимо в контексті історичної традиції виразну поліфонію й двоїстість совиної символіки, а це: проникливість, пророчий дар, ясновидіння, передбачення; мудрість, знання і ерудиція (книжкові), раціональне світосприйняття; роздум, вчені заняття, нічні заняття, медицина; розсудливість, поміркованість; задума, самотність, чуйність, мовчання, меланхолія, смуток; зима, холод, довгі ночі; ніч, темрява, морок (напівтемрява, сутінки); передвістя біди, зла звістка, нещастя, смерть; злоба, розпуста, відьма, демон, диявол; зле пророцтво, ворожба; невігластво, невіра.

*Від джерел української
народної мудрості*

Сова посідає одне із найповажніших місць в українському фольклорі, й за зверненням нашого мудрого народу до її образу цей птах поступається хіба що солов'ю чи голубу. Численні прислів'я, приказки, загадки, повір'я, легенди, казки та інші пам'ятки усної народної творчості містять згадки про совиних. Воістину невичерпне й незнищенне мисленнє й образне слово нашого народу! Народ скаже, мов зав'яже: кожний фольклорний скарб є довершеним і промовистим настільки, що не потребує окремих коментарів. Тому нижче подаємо їх без будь-яких купюр, розташували ці нетлінні пам'ятки за жанрами. Тож уважно вчитуймося в це мудре, образне, красиве, невмируще, пророче, дотепне слово та насолоджуймося, зростаємо духовно, підіймаючись до вершин геніальності нашого рідного українства.

Прислів'я й приказки

- ❖ Бий сову об сосну, чи сосну об сову – все сові, не сосні буде боляче.
- ❖ Видно сову по польоту.
- ❖ Ворона сові не оборона.
- ❖ Горобці під покрівлю, а сови на ловлю.
- ❖ Дивиться, як сова, витріщивши очі.
- ❖ Знає сова, що красна сама.
- ❖ Знати сову по пір'ю.
- ❖ Знати сову по польоту.
- ❖ І сова казала, що її діти найкращі.
- ❖ І сова хвалить свої діти.
- ❖ Кат би сову й знав, коли б не свій ніс.
- ❖ Коли сова з'яструбіє, то вище сокола літає.
- ❖ Мудрий, як сова.

О. Поліщук. Совин Яр. Коляда

- ❖ Нащо пугачеві дзеркало, коли він і так знає, що гарний.
- ❖ Не бачила сова орла (сокола), а як уздріла, то аж зомліла.
- ❖ Не бачить сова, яка сама, зате інших бачить.
- ❖ Не виведе сова сокола.
- ❖ Не пара сова для сокола.
- ❖ Не показуй пугачеві дзеркало, він сам знає, що красний.
- ❖ Не уродить сова сокола, а кобила вола.
- ❖ Не уродить сова сокола, тільки таких, як сама.
- ❖ Ні сич, ні сова.
- ❖ Ніхто не буде знати, тільки сич та сова та людей пів села.
- ❖ Ніхто не буде знати, тільки сова та людей пів села.
- ❖ Обличчя заспане, як у сови опівдні
- ❖ Орел орла плодить, сова сову водить.
- ❖ Пізнай сову по лету.
- ❖ Свиня на родить бобра, а сова не висидить орла.
- ❖ Сіла сова з совенятами в совиній долині.
- ❖ Сова вдень мовчить, а вночі кричить.
- ❖ Сова знає, де кури ночують.
- ❖ Сова на даху кричить, чиюсь смерть пророкує
- ❖ Сова не виведе сокола, а все совеня.
- ❖ Сова не приведе сокола, а таку сову, як сама.

- ❖ Сова не принесе добра.
- ❖ Сова не родить сокола, а такого ж чорта, як сама.
- ❖ Сова плаче – сліз не має.
- ❖ Сова своїх дітей хвалила, що вони витрішкуваті.
- ❖ Сова спить, а кури бачить.
- ❖ Сова хоч би літала попід небеса, то соколом ніколи не буде.
- ❖ Сова хоч під небо злетить, то все сова.
- ❖ Сові завжди сонце очі коле.
- ❖ Сові сонце очі ріже.
- ❖ Сокіл з місця, а сова на місце.
- ❖ Спить сова, та й кури бачить.
- ❖ У сови погані совенята, а все їй найкращі.
- ❖ Уночі гуляє, а вдень спочиває, має круглі очі, бачить серед ночі.
- ❖ Хай і сова, аби з іншого села.
- ❖ Хіба може сова на сонце дивитись?
- ❖ Хоть каменем у сову, хоч совою у камінь, то все-таки сові біда.
- ❖ Хоч пень об сову, хоч сову об пень, а все сові лихо.
- ❖ Хоч під небесами літай, а все сові соколом не бути.
- ❖ Чекала сова галку, а виждала палку.
- ❖ Чи може сова на сонце дивитись?
- ❖ Чи совою в пень, чи совою в дуба, а все сові буба.
- ❖ Що одному сова співає, іншому – соловей.

Л. Зорькіна. Сова

Загадки

Дзьоб гачком, очі великі,
Кругом ходить голова,
Скорочує мишачий рід
Тихо сіра...

Дзьоб гачком, великі очі,
Просинається з настанням ночі
Кругом вертить головою,
Бачить все, що за спиною.

Вночі бачить, наче вдень.
Стане «виїхати», не заснемо:
Не до добра, – йде поголос.
Птицю як звати?..

Пильно, пильно дивлюся,
Мишок польових люблю,
Головою обертаю,
Вдень лише відпочиваю!

Сонця яскравого боїться.
Вночі – хижак ця птиця.
Спритно мишу знайде в траві.
Говоримо ми про...

*Вона ночами, по лісі літає,
На мишей та гризунів полювати полюбляє.
З великими очима її голова ...
Відгадайте, як її звуть? ...*

*Хто на дереві сидить,
Пильно з висоти дивиться?
Виявивши мишу з вершини,
Це мудра...*

*Наче сторож на суку,
Я уважно дивлюся,
Кігті міцні й дзьоб,
Гризунам зовсім не друг!*

*«Ух, ух, ух, яка ніч!
Розбігайтеся миші геть!
Бачу, чую в темряві –
Їжа бігає скрізь!»*

*Вночі, сидячи на сучку,
Постійно наготові!
Ловить птахів та мишей,
Зайців, ховрахів, вужів.
Якщо вночі закричить,
Уся звірина навколо тремтить.
Загнаний дзьоб, гострий, сильний,
Називають птаха ...*

*Вночі у небі кружляє,
Найбільший, найсильніший,
З великої родини совиної,
Крючконосий та хижий...*

*Живе в лісі,
Гупає, як розбійник;
Люди його бояться,
А він людей остерігається.*

*Не стулить і на мить очей
– Вночі полює на мишей,
Зате удень відпочива,
Ні, це не кішка, це ...*

*Велетенська сіра птаха
На мишей нагнала страху,
В неї мудра голова,
Хто це, діточки?...*

*Вгадай, якій же птиці
Ночі темної не спиться?
Не вкриє мишу трава,
Адже за нею летить ...*

*Я господарка вночі,
Сплю в дуплі, не на печі.
На мишей наводжу страх,
Хоч не кітя – просто птах.*

*Кажуть: мудра голова.
І зовуть мене?*

*У неї очі великі
І велика голова.
Сплять усі жителі лісові,
Лише полює одна...*

*Здогадайтеся, що за птах:
Вночі їй зовсім не спиться,
Не допоможе сон-трава,
Тільки вдень засне...*

*Вдень спить, вночі літає,
Гупає, людей лякає.
В темряві горять очі –
Всім мишам гроза вона.
Звуть пташину цю...*

*Оканий ловець
При сонці сліпий.
Світло дня згасає –
Сліпий прозріває.
І, як на роботу,
Поспіша на полювання
На мишей-полівок.
Він моторний і спритний.
Трохи стане світло –
Шмиг у хатку-дупло.*

*Крутить птах цей головою,
Бачить навіть за спиною,
Немов блюдиця, ока два ...
Ця хижачка – ...*

*Нечутно по небу кружляю,
І пильно, пильно дивлюся,
На гілку сяду, їхати буду,
І як звати мене всюди?*

*У лісі темному,
Всі давно сплять.
Одна птаха не спить:
На суку сидить,
Мишей сторожує.*

*Кігті на лапах їхніх, мов гачки.
Мишку ловлять ними вони.
Вдень сплять зазвичай,
А полюють уночі.
Що це за птахи?*

*«Ух, ух, ух, яка ніч!
Розбігайтеся миші геть!
Бачу, чую в темряві –
Їжа бігає скрізь!»
Крутить птах головою,
Бачить навіть за спиною,*

*Птах удень в дуплі проспить,
А вночі – як ненасить.
Ой, вухата голова!
Тихо, мишки, це ж – ...*

*Вгадайте, що за птах
Світла яскравого боїться,
Дзьоб гачком, очі п'ятачком?*

*І в лісі, зауважте, діти,
Є нічні сторожі.
Сторожів бояться цих
Миші, ховаються, тремтячи!
Дуже вже суворі
Пугачі і ...*

*Не рада сонячним променям,
Полювати лише ночами.
У неї велика голова,
Очі-два блюдця, хто вона?*

*Сіра птиця
Вночі літає,
Мишок і пташок
Усюди вистачає.*

*Це нічні хижакі,
Оченьята круглі, великі.*

*Слух відмінний, на маківці
Пір'я вирости, як вушка.
Вночі ухають, лякають,
Вдень в укриттях відпочивають.*

*Очища круглі,
Кігтища гострі,
Носище кривий —
Лісовий розбійник.*

*Вдень вона лягає спати,
Бо всю ніч їй знов літати,
Ловить мишок, гризунів,
З нею їм вже не до снів!*

*Ось з дивацтвами птаха —
Поміркуйте, справді чудна:
Вдень спокійно відіспиться,
А вночі не спить вона...
Весь день вона спить, ну а вночі літає.
Своїми великими очима виблискує.
Її гострий слух і уважний погляд
Розшукають у траві жабенят і мишенят.*

*Всі мене вважають сліпою
Вранці, вдень. Але вночі я
Бачу всіх у пільмі суцільній:
Навіть крихітку мурашку.*

У мене очі великі,
І круги ще навколо,
Ти не вір, що я не бачу
Вранці, вдень, мій милий друже.
Від мене всі хочуть втекти:
В травичці, в нірці під сосною,
Але забули, що я птах –
Бачу все в лісовій глушині.

Мене прозвали «мишоловкою»
Та мисливець я – нічний.
Мишей вночі ловлю я спритно,
Лечу під ранок на спокій.

Вдень мовчить,
Вночі кричить,
Лісом літає,
Перехожих лякає

Цей птах не кує,
Не кричить: «Кукуріку!»
Вночі вийшовши на полювання,
Тільки «ухне» на сучку!

Поночі літає,
Удень засинає.
Кругла голова,
Зоветься...

О. Поліщук. «В купальську ніч цвіт папороті знайдеш – і будеш щасливий навек»

Народні прикмети й повір'я

✓ Коли пугач кричить на будинку, то хтось у ньому помре, коли сич кричить, то може викричати когось із хати (господаря).

✓ Якщо сова сміється (ухху хууу чи увіт-увіт) – хтось вийде заміж, кричить – дівчина приведе дитину.

✓ Не на добре сова кричить – видно, біду накликає.

✓ Якщо пугач кричить: «Повіт! Повіт! Повіт!», то маленька дитина десь народиться, якщо «Пі-ів! Пі-ів!» – то це весілля буде, а якщо «Поховав! Поховав!» – то це буде мрець («На комині хати сидів сич, зловороже повторюючи свою звичайну пісню: поховав, поховав» С. Грудзинський «Дві сестри»).

✓ Пугач не к добру кричить.

✓ Коли душа вилітає з тіла, всі птахи лякаються, лише сова спокійно спостерігає смерть.

✓ Коли над хатою пугає пугач або сич – біду віщує і найпаче – пожежу.

✓ На чиєму обійсті заведеться сова, воно невдовзі опустіє, а на родину зваляться нещастя.

✓ Сичі вночі кричать на дощ.

✓ Сич хазяїна виживає.

✓ Сова сміється – на заміжжя, кричить – народиться дитина.

✓ Якщо в наші краї залітає біла сова, то це на довгу і люту зиму.

✓ Якщо прикласти до правого боку сплячої дружини серце сови, то чоловік може дізнатися найпотаємнішу правду від своєї половини.

Мавічний птах у творах
Красного письменства

У сови є воістину невичерпний потенціал символіки й магнетизму. Тож і не дивно, що серед безмежного розмаїття виражальних засобів творчої палітри майстрів художнього слова образ цього особливого птаха посідає одне із чільних місць. Причому, з плином літературного процесу в часі письменники відкривають усе нові, незвідані досі й надзвичайно цікаві грані цього суперечливого образного феномену. Запрошуємо разом із нами перегорнути сторінки багатоголосії книги красного письменства, де зустрічаємо образ загадкового птаха...

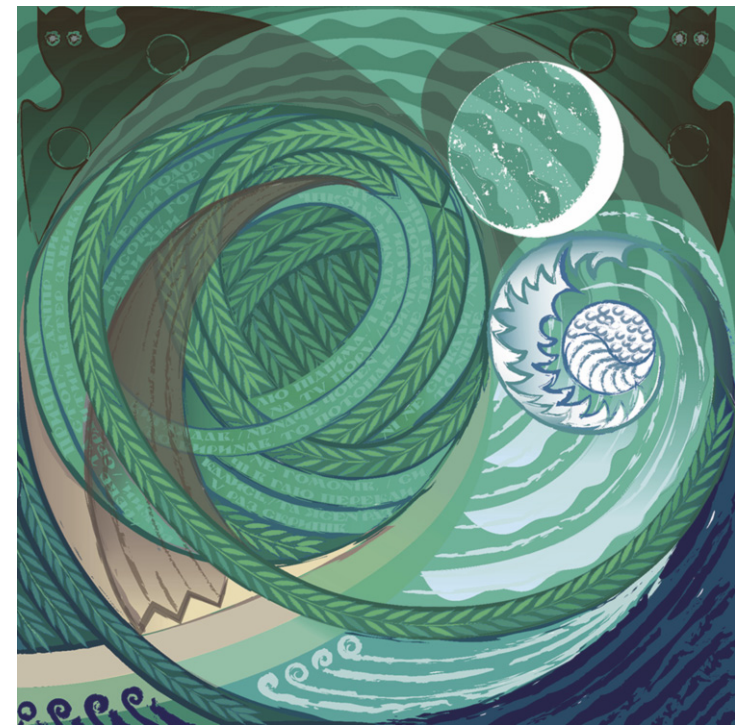
Озброєний енциклопедичними знаннями й передовими ідеями тогочасної Європи, наш славетний поет-любомудр Григорій Сковорода у своїй байці «Сова і Дрізд», базуючись на традиції, успадкованій ще з античних часів, підкреслює розум і розважливість сови. Alegorичний образ птаха використаний майстром слова задля прославлення мудрості людини, її здатності пробачати недалеких розумом і заздрісних кривдників. Мораль байки сформульована в таких словах: «Краще в одного розумного й доброго бути в любові та пошані, ніж у тисячі дурнів».

Сучасники й наступники Григорія Сковорода – поети-романтики XVIII–XIX ст. – з метою відтворення картин природи й водночас транслявання читачеві мінорного чи тривожного настрою також зверталися до образу совиних. Так, у вірші Амвросія Метлинського читаємо:

*Ой, кричали сови
З нічної діброви,
Нема кого чумаченьку
Кликнуть до розмови...*

Такий же психологічний паралелізм, настрої «людина-природа» був поширений у творчості романтиків Віктора Забіли, Михайла Петренка, Миколи Костомарова та інших.

Саме поети-романтики підготували той благодатний ґрунт, на якому зійшло, виросло й заколося безсмертне слово нашого літературного генія й національного пророка Тараса Шевченка. У його творчості образ сови використано в широкому діапазоні й на основі новаторського переосмислення як уособлення розпачу й народної помсти.

В. Олексенко. «Рече та стогне Дніпр широкий»

У руслі романтичної традиції поет самобутньо звертається до совиного образу уже в своєму ранньому творі – баладі «Причинна». Тут він майстерно змальовує нічим не затьмарений нічний пейзаж, незмінним атрибутом якого є сич:

*Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів.
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.*

Є в основоположника нової української літератури й соціально-побутова поема «Сова». Її написано під враженнями від подорожі поета Україною в 1843 р., а побачив світ цей твір 6 травня 1844 р. За оцінками літературознавців, тут виявилися нові ідейно-художні тенденції, притаманні для творчого періоду Шевченкових «трьох літ», серед них – особлива поетика й перегук із народнопісенними відповідниками.

Сюжет поеми, на перший погляд, простий: у матері народжується хлопчик і вона благає в Бога для нього щасливу талан-долю. Та не так сталося, як гадалось: помирає чоловік, а невдовзі її кровинку, єдиного сина забирають в рекрути. Намарне чекала вона його повернення додому 5 і 10 років, а від нього – жодної вісточки. Вдова тяжко переживала розлуку з сином, дошкуляла їй і самотність, і ця безвихідь призвела її до божевілля. Ця нещасна називає цеглину своїм дитям, а вночі бігає розхристаною й простоволосою, то плаче, то сміється. Люди сваряться на неї, а діти дражнять її, називаючи «совою».

*А уночі розхристана
І простоволоса
Селом ходить – то співає,
То страшно голосить...
Діти бігали з паліччям
Удень за вдовою
По улицях та, сміючись,
Дражнили Совою.*

У цій поемі та деяких інших творах Т. Шевченка образ сови стає символом народного бідкування, непоборного горя. Головна героїня – яскраво втілює цей образ як знедолена й безправна вдова, в якій забрали найдорожче – її сина. У цьому творі символ сови виконує особливу художню функцію: при зовнішній подібності дій (кричить ночами, лякає дітей тощо) внутрішньо він ніяк не відповідає справжній сутності жінки; такою її бачить бездуховне оточення.

Символ згорьованої жінки, що страждає від втрати дітей, втілює сова і в поетовій поемі «Відьма»:

*Мені снилось,
Нібито літаю
Над байраками совою
І дітей шукаю.*

У творах Т. Шевченка бачимо образ цього птаха, як зловісного пророка: «А вночі віщують **сови** та **сичі**»; «А **сич** на стрісі недолю віщує»; «А тим часом **сичі** вночі недолю віщують»; «**Сичі** вночі недобре віщують на коморі», «**Сова** завиває», «**Пугач** над стріхою у вікно завиває – на смерть» тощо. Сова часто символізує справедливую кару, відплату визискувачам за моральне зло, розпусту, жорстокість.

Образом сови поет посилює художньо-виражальні засоби своєї творчості, наприклад: «Сивий гетьман, мов **сова**», «Поки **пугач** над стріхою в вікно не завиває», «Неначе **сич** у сірій свиті перед очима вже стоїть» (поеми «Чернець» і «Сотник»).

Зверненнями до образу цього магічного птаха рясніє багато епічних творів геніального поета. Зокрема, в Шевченковій поемі «Катерина» поруч із алюзією* до чумацької пісні** «Ідуть шляхом чумаченьки, / пугача співають» знаходимо:

*Кричить сова, спить діброва
Зіроньки сіяють...*

* **Алюзія** літературна (лат. alludere – жартувати, натякати) – художньо-стильовий прийом; алегорія, натяк, відсилання до певного літературного твору або історичної події, їх має витлумачити обізнаний і кмітливий читач.

** Народна пісня «Сидить пугач на могилі».

О. Поліщук. Вінок Кобзареві

Совині крики й сон діброви тут виступають не просто тлом, а засобом створення різкого контрасту між спокоем нічної природи й тривожним, сумним настроєм нещасної молодої матері, яка йде з немовлям у непередбачувану й страшну незвіданість.

Образ сови займає центральне місце в Шевченковій комедії «Сон». Птах тут виступає як поводитир ліричного героя в його польоті над імперією горя і зла:

*Дивлюся: так буцім сова
Летить лугами, берегами та нетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками.
А я за нею, та я за нею
Лечу й прощаюся з землею.*

Образ птаха в цій поемі є багатозначним, і поряд з уособленням мудрості, правди-істини він служить засобом вираження протесту проти самодержавства. Відтак, бачимо досі незнану іпостась: сова як символ протесту, помсти, пробудження й боротьби.

Цікавий мотив совиного образу бачимо в Шевченковій поемі «Марина», де йдеться про дівчину, яка помстилася пану за наругу, вбила його й спалила панський маєток, але й сама збожеволіла. Як і героїня поеми «Сова», вона називала себе Совою. Звертаючись до матері, божевільна каже:

*І ти смієшся, а я плачу,
Ба ні, не плачу, регочусь...
Дивися, як я полечу,
Бо я сова... Та й замахала,
Неначе крилами, руками...*

Крізь призму фольклорної традиції, де сова уособлювала темні, зловісні сили, подано образ цього птаха в поемі «Наймичка». Для увиразнення тривожних передчуттів персонажів поеми поет пише:

*...А тим часом сичі вночі
Недобре віщують
На коморі...*

Подібний художній прийом подибуємо і в поемі «Княжна». Нещасна дівчина, яку батько, жорстокий поміщик, прирік на самотність, спостерігає через вікно картину заходу сонця, уявляючи:

*Як у полі на могили
Вовкулак ночує.
А сич в лісі та на стрісі
Недолю віщує...*

Часом літературний геній вдається до використання образу сови (сича) з метою підкреслення неговіркої вдачі чи похмурого виразу обличчя своїх персонажів. Так, у вірші «Титарівна» він порівнює ображеного парубка із сичем:

*...А Микита,
Неначе сич у сірій свиті,
Перед очима все стоїть...*

З використанням образу сови розпач рекрута, котрий через довготривалу службу втратив свою кохану, а також мотив самотності й пустки майстерно передано у творі «Рано вранці новобранці...»:

*Сидить собі коло пустки,
Надворі смеркає,
А в вікно, неначе баба,
Сова виглядає.*

Птаха тут поет порівнює з огрядною й злостивою жінкою в літах.

У драматичній поемі «Сотник» сова асоціюється з пустою й безнадією:

*...по смітнику
ходити, нудити,
поки пугач над стріхою
В вікно не завіє...*

Картину знелюднення й пустки подано в поемі «Гайдамаки» на прикладі Чигирина під час Коліївщини:

*...Людей не чуť...
На вигоні сова завиває.*

Інше трактування совиного образу знаходимо в поемі «Чернець», присвяченій славному козацькому ватажку Семену Палію, котрий на старість (за традицією) постригся в ченці. У монастирській келії зринають у його пам'яті незабутні бойові будні:

*І тихнуть Божії слова,
І в келії, неначе в Січі,
А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазирає в вічі.*

Той «сивий гетьман» не хто інший, як Іван Мазепа, котрий самовіддано боровся за незалежність України.

Нерідко поет робить у своїх творах невеликі екскурси в історію, нагадуючи про народні повстання:

*...за гріхи
Карались Господом ляхи
І пугав пугач над Уралом...
(«Москалева криниця».)*

У вірші «Косар» поет створює алегоричний образ смерті – неблаганного нищителя всього живого, особливо під час пошестей. А в спілці з цим жорстоким косарем – сичі:

*Косаря уночі
Зустрічають сичі...
Жне косар, не спочиває,
Й ні на кого не зважає,
Хоч і не проси.*

Сповідально розкриваючи свої світоглядні й душевні зміни в поезії «Три літа», Т. Шевченко підкреслює, що віднині його творчість матиме зовсім інше спрямування:

*І тепер я розбитес
Серце ядом гою.
І не плачу, й не співаю,
А вию совою.*

Відтак було задекларовано Шевченковий перехід від поезії романтичної до викривальної.

Цікавим є той факт, що єдина в творчому доробку поета байка має назву «Сичі», де відображено події 1646 р. в Галичині. Образ сича тут несе такі негативні людські якості, як самовпевненість, пихатість, егоїстичність, які притаманні панам-експлуататорам:

*На ниву, в житі уночі
На полі, на роздоллі
Зліталися поволі
Сичі
Пожартувать,
Поміркувать,
Щоб бідне птаство заступить...*

Як ми переконалися, наш великий Кобзар досить часто звертався у своїй творчості до образу сови й зумів надати цьому птаху-символу досить великий спектр значень і сенсів.

До цього магічного образу, переважно для створення вечірніх пейзажів чи для підкреслення мінорно-тривожного стану своїх героїв, зверталися також й інші письменники позаминулого й минулого століття. Наприклад, в Івана Нечуя-Левицького читаємо: «Десь крикнула сова смутно та жалібно»; або «Хвалила ж сова своїх дітей, що нема кращих на світі, а яка ж то совина краса». Чи то у Юрія Федьковича: «А сова десь затужила, що аж серце в грудях мліє».

Один із членів знаменитої «Руської трійці» Яків Головацький нагадує народне повір'я, де сова виступає як символ смерті та пільми: «Коли душа вилітала з тіла, то всі птахи перелякались, тільки сови не злякались».

Визнаний майстер української психологічної прози Панас Мирний у своєму романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (написаний у співавторстві з Іваном Біликом) вдало використав образ сича для зображення психологічного портрета Чіпки Варениченка в момент його прощання з рідним селом

перед каторгою: «Один Чіпка не плакав. Як той *сич* на-
суплений стояв він нарізно всіх, звисивши на груди важку
голову, в землю потупивши очі...» Глибинним психологізмом
відзначається й гнітюча пейзажна картина спустошеного
дворища, де колись мешкала Чіпчина родина: «...Хату
опечатали, забили. У ній одні *сови* та *сичі* плодились...»

У замріяну ауру осіннього надвечір'я переносить читача
метафора, застосована в одній зі своїх поезій майстром
літературної лірики Павлом Тичиною:

*Ой, не крийся, природо, не крийся,
Що за літом у тузі, у тузі...
У туманах ти сниш...А чого так сичі
Розридалися в лузі...*

Великий природолюб і один із найвідоміших естетів
європейської культури Максим Рильський спостережливо
підкреслив доброзичливість і казкову загадковість сичів,
котрі оселилися в старовинній споруді:

*Собор послався тінню по землі,
Під ним коти снують, немов примари,
І круглоокий *сичик* на шпилі
Їм посилає безнадійні чари.*

Саме ці нічні мисливці й дарують стомленій денними кло-
поти людини «прозорий погляд милого спокою».

Один із новітніх літературних класиків Дмитро Павличко,
розкриваючи розмаїття настроїв особистості, складність і
суперечливість людської натури, також вдало використовує
образ сови:

*Усе пташине і звіряче
Тим бачиш в сні мого єства,
Де вранці соловейко плаче,
Ридає ввечері *сова*.*

Поет майстерно транслює настрої стомленої розчарува-
ннями людини, душу якої терзають тривожні передчуття.

Не обійшлася без образу сови і творчість нашої геніальної
сучасниці Ліни Костенко. У своєму легендарному романі
«Маруся Чурай» вона задля створення передчуття значимого
й тривожного пише:

*...Спадає вечір солодко, помалу
Ворушить зорі в темряві криниць,
Сторожа ходить по міському валу,
І сови сплять в западинах бійниць.
«Вартуй! Вартуй!» – з Кирилівської брами
«Вартуй! Вартуй!» – від Київських воріт!
Уже стоять вози під яворами
Полтавський полк виходить у похід.*

Літературна майстриня у цьому ж творі нагадує й про умовний знак запорожців (імітування крику пугача):

*Ревли весною тури-переможці,
Шугали кажани-чепіргачі.
І пугачі, неначе запорожці,
«Пу-гу! Пу-гу!» – кричали уночі.*

У драмі-феєрії «Козак з лугу, або Крик сови» сучасного драматурга Валерія Герасимчука читач переноситься в бурхливе XVII ст., й козак-запорожець середніх літ з характерним прізвиськом Пуга промовляє таке:

*Викручуєшся, як тільки вмієш,
Щоб тільки не позбутися ребер.
Там гавкнеш, там пугукнеш, там завиєш...
Інакше і не виживеш тепер.*

Про такий вимушений спосіб самозахисту свого часу розповів у своїй знаменитій книзі про запорозьких козаків відомий історик Дмитро Яворницький: «Захоплений зненацька козак гавкав лисицею, вив вовком, кричав степовим пугом, щоб обманути ворога». Утім далі В. Герасимчук застерігає українців від недуги духу – мімікрії, коли людина втрачає власну гідність в бажанні пристосуватись до умов:

*Спішу в якусь сову перекидатись...
Напевно, хитрувати й прикидатись
Написано нам кимось на роду...
Коли б це їм не перейшло у звичку,
Бо так совами й лисами постають.*

У розмові Пушкарихи з дочкою Галею драматург майстерно розкриває різницю між козацьким паролем і звичайним пташиним «пу-гу»:

Галя:
– Послухайте – козак пугнув совою!

Пушкариха:
– Це, доню, крик звичайної сови.
Вона кричати буде до світання
За полюванням – промислом нічним.

Галя:
– Це козаки! У них таке вітання.

Пушкариха:
– Їх голосу не сплутаєш ні з чим.
Я знаю голос козака із лугу,
Коли він склав останню шану другу,
Коли йому так хочеться спочити...
Козак тим криком висловить всю тугу!
Сова ніколи так не закричить.

Серед літературного стоголосся гідне місце посідає й трилогія «Симфонія Петриківського лісу» талановитого письменника Петра Сороки. У кожному його вірші чи прозовій замальовці знаходимо самотню, незвідану досі паралель «людина – природа». Розмірковуючи про бережливе ставлення нині суцільних до природи, автор філософськи зауважує:

*І сова, що все на світі знає,
Не спиняє окриком: «Не йди!»
Щастя абсолютного немає,
Як і абсолютної біди.*

А якою щемливою теплотою до пташиного світу зігріті рядки літературної мініатюри цього знаного автора «Сичик»! «Вечорами маленький сичик-кімлик боязко визирає з гнізда. М'який, пухнастий, мов пучок вати. А очі великі, мов дві жовтолиці квітки. Він уже вміє літати. Коли зовсім стемніє – покидає гніздо. Летить безшумно, зникає за деревами, але за

хвилину-другу появляється знову. Збуджений, жвавий, щасливий. Політ захоплює його, майже знецілює і забиває дух: у-у-ух!». Дійсно, дитина є дитина – чи то людська, а чи пташина!

Глибоке знання поведок птаства засвідчує й ще одна літературна мініатюра П. Сороки під промовистою назвою «Іду на ви». Тут читаємо таке: «Кві-ік-кві-ік» – пронизливим,

протяжним голосом тривожить довкілля *сова*, готуючись вилетіти на вечірні лови. Тоді навіть я внутрішньо зіщулююсь, а що вже говорити про тих, кому загрожує її залізний дзьоб, кого вона застерігає: «Іду на ви!»

Образ сови пронизує багато творів цього майстра слова. Ось він зупиняє для читача життєву мить:

*Пугач злетів: тільки шш-у, тільки шш-у...
В світі так холодно, аж...
Ти не подумай, що вірші пишу,
Просто пишу пейзаж.*

І далі:

*Наснився сон старій сові,
Що у норі прибишкла миша.
А в тиші – кілька кольорів,
І та, що чорна, – найтихіша.*

Подано ще одну картину з життя лісових мешканців, оживлену багатою уявою непересічного автора:

*...Слідом іде лисиця,
Ловить росу трава.
«Яке мені диво сниться!» –
Каже сові сова.*

Один із улюблених поетичних жанрів П. Сороки – рубаї, де також знайшлося місце совиному образу. Зацитуємо уривок із одного такого твору:

*З'їв Барана Вовчисько й прохрипів:
«Здається, я від нього отупів!»
«А щоб у тебе виросли ще й роги!»
Озався з дуба сич, бо не стерпів.*

Часто так буває й між людьми, коли нахабний кривдник ще й безсовісно звинувачує потерпілого, вдаючи з себе жертву. А в образі сича впізнаємо справедливий й прямий людину, котра не боїться сказати правду зухвальцеві у вічі.

Совиним присвячені й наступні рядки поета, подані у формі доволі модного монофону*:

*Снилась сичеві самотня сова.
Снились солодкі, сяйливі слова.
Сич стрепенувся – страшна самота.
Східень сіріє,
світає,
світа.*

У формі монофону виконана й поезія Марії Карнаух «Сум'яття», де перед читачем постає алегорична картина лісового життя:

*...Сліпа сова, слухаючи сороку,
спантеличено скрикнула:
сором сорокам,
сором сорокам!
Сповиті страхом сичі
сунулись сухим сіном,
сподіваючись сховатись...*

А в Олеся Досвітного спостерігаємо майстерно вжите порівняння: «Руденький чоловік заблимав, як сова, очима».

«Тінь сови» – так назвав один зі своїх романів Василь Шкляр. Утім це не оповідь про сову, а просто вжита автором алегорія, яка допомагає глибше розкрити складність людських взаємин. Письменник підкреслює важливість довіри між людьми, щирості й тепла взаємин. На його сторінках подибуємо й пряме згадування сови:

– І враз відчула, як Степан різко стиснув її долоню, і погляд його спіткнувся об щось угорі. Катерина повела очима вслід за тим його поглядом, ... й зненацька угледіла ... сову. Велика, тьмяно-срібляста проти місяця – такої Катерина

ще ніколи й не бачила, – вона сиділа на комині й, здавалося, дивилася Катерині просто в очі.

*– Ой, Стъоп, – прошепотіла. – Прикмета яка ...лиха.
– Та ні. – сказав він. – Це біла сова.
– Де вона тут узялася? На комині нашому.
– Погрітися сіла. Виходить, зима буде довгою. Якщо в наші краї залітає біла сова, то це на довгу і люту зиму. Ото й уся прикмета, я знаю...*

З неабияким піететом ставився до образу сови письменник-натураліст Микола Білоус. У його книгах прози «Острівець серед лісу» та «Свято дикої груші» вміщено чотири розлогих сюжети, присвячені цим загадковим птахам. Зокрема, це оповідання «Крилаті кішки», «Лісова артистка», «Вухата господиня» й «Совина пора». Тут відстежуються усебічні знання автором способу життя й повадок цих представниць пернатого світу.

Володаркою ночі вважає сову поет Валерій Шпак:

*...Чи насупиться осінь руда –
Замовка соловей. Лиш сова,
Надриваючи ніч,
Зарида...*

Поряд з цим цей майстер слова підкреслює пророчі властивості цього птаха:

*Не віщує сич тепер на ясені,
І тривожних звісток більш уже нема...*

* Монофон – це вірш, де кожне слово починається з однієї й тієї ж літери (в даному випадку – с).

Завдяки застосуванню образів совиних переконливо звучать і слова поета про силу літературного слова:

*Краще хрунк, як пугач, сова,
Або навіть невтішно, як сич!..
Лиш би цілили в серце із пісні слова,
І у кожнім слові –
клич.*

Сучасний український поет Іван Гайворон підкреслює певну сакральність образу сови, його символічність:

*Є в ній (сові – авт.) щось прадавнє, від пророка.
Глуха без неї кожна Божя ніч.
Вона завжди і завжди мудроока, –
Впродовж усіх людських земних доріг...*

Глибоку обізнаність із рядом совиних виявив представник і наймолодшої генерації українського письменства Михайло Косупа, який подарував читачам байку з політичним підтекстом «Сови України». Ось фрагмент із цього твору:

*Зібрав старійшина Сова на з'їзд родину,
Що заселяє нашу рідну Україну.
Радів і тішився старійшина Сова,
Бо була в нього вона зовсім не мала.
Злетілися найбільші сови сірі,
За ними – чепурушки пані білі.
Не запізнались хлопці бородаті,
Яких підтримали рогаті ті вухаті.
Неподалік Сови болотяної
Всіх хатній Сич вітав з трибуни лісової.
Сич волохатий у своїй шикарній шубі
Привабив Совку, що вмостила на дубі.
Сама сиділа білохвоста неспроста:
Аж там їй місця вистачало для хвоста.
Із хижим поглядом команда яструбиних
Охороняла у дозорі всіх совиних.*

*Коли вже резолюцію приймали,
То сови, пугачі й сичі разом кричали.
Лише сипухи крила піднімали
І на знак згоди щось шипіли і шептали.
Хоча сипухи не кричать і не співають,
Зате вони у формі серця личка мають.*

Вчитавшись у ці слова, переконуємося, що завдяки дотепним «совиним» алегоріям, майстерно поданим автором, легко впізнаємо наших співвітчизників-владців, котрі лише на словах «дбають» про народні інтереси, а насправді ж – про власну кар'єру й комфорт.

А якими ж мають бути справжні високопосадовці знаходимо в карбованих поетичних рядках справжнього речника українства Івана Драча:

*Орлині очі – для дня,
Совині очі – для ночі...
Бачити, чути, змогти,
Орлиним зором перетривати,
Допильнувати серця мети,
Совиним зором дочатувати...*

Свою добірку афоризмів і мініатюр український прозаїк В'ячеслав Медвідь назвав промовисто: «Крик сови обійняв тишу ночі». У цьому заголовку підкреслено ще одну грань совиної субстанції – всеосяжність.

Саме про неї зумів ёмко й виразно сказати й поет Петро Галич:

*Між чорним і білим – грудьми і крильми,
Між чорним і білим – зшива і торочить.
Між чорним і білим ти так обійми,
Як криком сови обійма тишу ночі.*

Не обійшли своєю увагою образ сови й яскраві представники світової літератури від самих її першоджерел. У творчій спадщині основоположника світового байкарства Езопа є твір

під назвою «Сова і птахи», який одначе зберігся лише в записаних пізніше переказах. У цій байці підкреслюється мудрість сови, до порад і пророцтв якої (хай і не відразу) дослуховувалися всі пернаті мешканці.

Римський поет Овідій наповнює образ сови негативними значеннями. У своїх «Метаморфозах» він розповідає про Ніксімека, якого за важкий гріх перетворено на сову й «тепер... вину свою тямить, сонця боїться й сторонніх очей; а ганьбу свою в пітьмі криє». Іншого героя Аскалафа перетворено на сову за донос: «У птицю бридку змінився, в провісницю лиха близького – мляву **сову**, що похмурим знаменням засмучує смертних».

Відомий англійський поет XIII століття Ніколас Гілфорд присвятив сові цілу збірку віршів староанглійською «Сова та соловей». Соловей солодко виспівує на завітчаній гілці й раптом на заплетеному плющем склепі помічає сову. Поява та поведінка птаха надихає солов'я й підштовхує його до розмови, яка швидко переростає у справжній діалог на французький лад. При цьому сова висуває свої логічні аргументи, а соловей, з висоти накопиченого роками досвіду, намагається довести протилежне. Зрештою, суперечка переростає у справжню сварку. Раптом у розмову втрутився кропивник та переконав опонентів піти до будинку Майстра Ніколаса й усе йому розповісти...

Поет доби Барокко Бюклер твердить, що сова зберегла життя самому Чингіз-хану, тому його наступники носили на своїх шоломах її зображення. Його сучасник Хохберг називає сову символом ночі.

Англійський драматург В. Шекспір згадує сову на сторінках своєї трагедії «Макбет», називаючи птаха «фатальним дзвонарем», позаяк про страту зазвичай оголошували дзвонами. Для цього драматурга сова виступає як «зловісниця руїни й смерті» («Генріх VI»). Саме вона напроорочила смерть Ю. Цезаря: «Вчора опівдні **сова** прокричала над ринковою площею» («Юлій Цезарь»).

У своїй відомій поетичній збірці «Квіти зла» французький поет Шарль Бодлер присвятив один із віршів совам. Він починає коротким, небагатослівним, проте досить натуралістичним описом птаха, що нерухомо сидить на дереві в очікуванні ночі. У своєму творі поет возвеличує не людські поривання та цінності, а звертається до символів та образів спокійного споглядання.

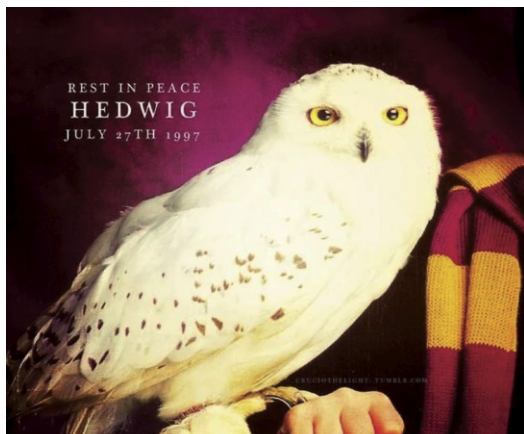
*Завмерли в чорних вербах сови
Немов богів чужинних тінь, –
У безконечну далечінь
Вп'ялося око їх багрове.*

«Кожна **сова** вдень виглядає безглуздо», – цілком справедливо твердив у своїх творах польський поет Александер Фредро.

Німецький поет та художник-імпресіоніст Макс Даутендей описує не самих сов, а вплив їхніх криків на людську душу. Зрештою автор здійснює дивовижний поворот, у якому в моторошних криках сови він відкриває поклик людини до любові.

У дусі традиції байок про тварин звертається до теми сов швейцарський педагог та реформатор Йоган-Генріх Песталоцці. У своїй короткій байці «Сова та орел» він негативно зображує птаха, який витріщається на іншого своїми величезними очима.

Образ сови часто використовується і в творах сучасних зарубіжних майстрів слова. Магічний птах супроводжує багато сторінок шалено популярної серії фантастичних книг англійської письменниці Джоан Роулінг про Гаррі Поттера, де майстерно створена містична аура. Образ сови виступає тут як ключ до магічного світу, як уособлення мудрості й знань. Сова Гервіга на сторінках епічної серії є уособленням вірної подруги й служниці головного героя, яка забезпечує його зв'язки з іншими персонажами оповіді про загадковий чаклунський світ. Сиви виконують роль незамінних листонош, проводячи в польоті тижні й місяці задля доставки інформації

в найвіддаленіші й часом небезпечні місця. Загалом сови в цьому літературному творі підкреслюють магічний аспект світу Гаррі Поттера. Як бачимо, світ літературного слова наповнений образом-архетипом сови, як тихокрилої володарки ночі. Її оцінні характеристики в художньому слові мають значний діапазон: від символіки темних сил, негативу, смутку, спустошення, загрозливих віщувань і навіть огиди до уособлення мудрості, ліричних почуттів, протестних настроїв, обнадійливих пророцтв і загалом пом'якшеного, шанобливого ставлення до цих магічних птахів.

Родина совиця в
літературі для дітей

Не лише про загадковість, але й неабияку їхню привабливість для наймолодших читачів свідчить доволі широка присутність совиних у художніх творах для дітей. Можна з певністю стверджувати, що письменники різних літературних поколінь успішно вводять ці захопливі образи в канву своїх творів як і з художньою, так і (що не менш важливо) виховною метою. Тож почнемо наш побіжний огляд із казок, колисанок, загадок – улюблених жанрів малечі.

Українська поетеса Варвара Гринько у своїй книзі «Свято казки» не оминула привабливого совиного образу:

*...Дідусь все каже казки:
Про кізку й козенят,
Про вовка й поросят,
Про мишу і сову –
Царівну лісову...*

Як бачимо, сова в інтерпретації авторки отримує високий титул «лісової царівни». В іншому ж своєму вірші поетеса нагадує дітям про особливості зовнішності та поведінки цього птаха:

*Є крила у сови,
Є очі –
А літати вдень
Не хоче.*

Такий уже в неї від природи характер: любить спати не вночі, як усі, а саме вдень.

Подібна поведінка і в її діток – совенят. Про них і розповіла у своєму однойменному вірші спостережлива авторка Леся Медик-Яремчук:

*Совенята міцно сплять...
Бо говорять совенята,
Що у світлий час доби
Солов'ють оченята
Й позіхають в них дзьоби...*

«Совина ніч» – так назвала свою книжечку-засипалку сучасна українська письменниця й блогерка Тетяна Комлик (псевдонім – Татуся Бо). Тут юний читач знайде багато цікавого й повчального для себе про сову-берегиню. Зокрема, йдеться про характерний совиний клич «Пугу-пугу»:

*Пугу-пугу. Хто не спить серед лугу?
Малий Антін не спав та й з ліжечка упав!
Пугу-пугу. Хто не спить серед лугу?
Там Матвійко крутився –
та й з ліжечка скотився!*

Поки малята міцно сплять, сова Соня зірко оберігає їхній сон. А щойно вони прокидаються, Соня повертається до свого гніздечка й бурмоче вже крізь сон: «Пугу-пугу. Я сплю серед лугу...»

А ось про звички болотяних сов захопливо розповідають брати Михайло та Ювеналій Бубнови. Цілий розділ своєї природознавчої книги «У пташиному царстві» вони відвели совам і назвали його «Рудько і Жовтянка» (ці птахи мають рудо-жовте оперення). З цієї книги діти дізнаються, що такі сови невибагливі, гнізд не будують, а просто селяться серед болотяних рослин. Зате користь від них велика: «День у день літали **сови** звичними трасами своїх володінь, вистежуючи

гризунів. Вони чудово бачили в передсвітанкових сутінках, добре чули, а м'яке, пухнасте оперення дозволяло їм літати безшелесно, не лякаючи здобичі».

Зі сторінок цієї книги юні читачі дізнаються, як сова на ймення Рудько захищав своє кубельце, де висиджувала пташенят його подруга Жовтянка. Він з голосним криком здіймався високо в небо, а потім каменем падав донизу, широко розпростерши крила. Так цей птах намагався відволікти увагу нападника, відвести небезпеку від своєї родини. А ще він здобував для неї необхідний корм й робив

це самовіддано й невтомно. Ось лише одна миттєвість із непростого життя Рудька в інтерпретації письменників: «...Я затримався біля гнізда довше, ніж звичайно. Рудько так відчайдушно пікірував, що мало не зірвав з мене картуза. Та я зробив вигляд, ніби нічого не помічаю, і продовжував спостерігати. Тоді збентежений Рудько змінив тактику. Він раптом гепнувся на землю кроків за десять від мене, прикинувшись хворим. Я вирішив перевірити його і зробив вигляд, що збираюсь його упіймати. І тут, удаючи недужого,

кволого птаха він став таке витворяти, що я просто дивом дивувався. То він стрибає на одній нозі, тягнучи по землі напіврозкриті крила, то затинався й падав, перекидаючись через голову...»

Автори зображують ще одну совину звичку. Якщо пташенят було багато і самичка Жовтянка не могла всіх прикрити собою в разі небезпеки, то вона просто викидала найстаршеньких із кубельця. Ці малята лежали нерухомими, скоцюбленими й будь-який хижий вважав їх мертвими, тому не зачіпав. Насправді ж це був один із способів ошукати ворога. Що й казати: доволі мудрий спосіб самозбереження, якому птахів навчила сама природа.

Поет Вадим Левін своїм віршем «Мудра сова» радить і дітям, і дорослим контролювати власну поведінку.

Вчитаймося:

*У лісі дрімучому чи вік, а чи два –
Жила мовчазна мудра птаха Сова.
Чим довше вона мовчала,
Тим більше вона помічала,
Чим більше вона помічала,
Тим довше вона мовчала.
То, може, і нам би не зайве малята,
У мудрої птахи навчитись мовчати?*

Недарма ж в народі кажуть: «Хто мовчить, той двох навчить». Так, марнослів'я слід уникати, відповідально ставитися до сказаного, поважати свого співбесідника.

А письменниця Галина Вдовиченко розповіла повчальну казкову історію у своїй книзі «Сова, яка хотіла стати жайворонком» (видання добротно ілюстроване художницею Христиною Лукашук). Тут ідеться про двох птахів-сусідів із діаметрально протилежним способом життя, бо жайвір – то ранній денний птах, а сова, навпаки, веде нічний спосіб життя: «Сова пір'ячко чистить, зарядку робить, а Жайворонек їй розповідає, який чудовий день добігає кінця. Потому

він летить до себе в гніздечко, у густу траву, бо час йому лягати спати. А в Сови все тільки починається. Бо Жайворонок, як відомо, рання пташка, а Сова – нічна. Коли один бадьорий і активний, друга спить. І навпаки».

А у Сови все тільки починається. Бо Жайворонок, як відомо, рання пташка, а Сова – нічна. Коли один бадьорий та активний, друга спить. І навпаки.

Аж ось сусіди вирішили помінятися ролями: сова спробувала політати вдень, а жайворонок уночі. Таке зробити їм обом виявилось майже не під силу й вони дійшли висновку: «краще кожному бути собою». І тепер птахи казали одна одній:

*«Гарного дня тобі, Жайворонку!
Спокійного дня, Собо!»*

Сова, спробувавши політати вдень, ще раз переконалаась: «Ніч – це мій час, він прекрасний насправді. Ти тільки уяви... Яскраві барви зникають, повітря стає прохолоднішим, звуки стихаються. На темне небо висипають зорі. Мовчання та спокій панують усюди... Як багато пропускають для себе ранні пташки, бо не знають, як чудово на світі вночі!»*

Через свою оригінальність, несхожість з іншими птахами сови часто використовуються як алегоричні образи для осмислення поведінки самих людей та виховання юних. Талановитий оповідач, класик української літератури Іван Франко створив розлогу казку «Ворони і сови», однаково цінну й повчальну як для дітей, так і дорослих. У ній ідеться про одвічне ворогування між цими птахами, при цьому підкреслюється агресивність сов, які вночі нападали на сплячих противників і нещадно нищили їх. Письменник розвінчує стереотип про неперевершену мудрість сов. Дійсно, через свою самовпевненість і недалекоглядність, не прислухавшись до порад старого сича Пугукала, попри чисельну перевагу сови згідно з фабулою казки програли битву воронам, які за пора-

* Відомо, що людей, які мають кращу працездатність у нічний час називають «совами» (33%), а любителів рано вставати й працювати лише засвітло – «жайворонками» (67%). Цікаво, що в «людей-сов» домінує права півкуля мозку, яка відповідає за образне (творче) мислення та уяву.

дою свого мудрого міністра Каркайла підготували для ворога смертельну пастку. Відтак проводиться ідея балансу між мудрістю й розсудливістю й дуже повчально для всіх часів і народів звучить мудра істина-порада: «Не чини другому, що тобі не мило».

І в літературі для дітей письменники часом відображають совиних як символ тривожних картин життя й передчуття біди. Сиви й пугачі лякали хлопчика Пилипка, героя оповідання Панаса Мирного (Рудченка) «Морозенко»:

– *Пу-гу-гу-у-у!* – застогнав **пугач**, а Пилипкові здалося, що то Морозенко гукав: «Не пуцу!»

– Бач який ти хижий та недобрий! – почав докорять Пилипко... Пусти, голубчику!

– Ха-ха-ха-ха-а-а! – знов зарепетувала **сова**, й гучна луна того репету по всьому лісі роздалася...»

Сучасний поет-пісняр Вадим Крищенко у своєму вірші «Совині окуляри» навчає дітей бути небайдужими й уважними до інших, допомагати людям у біді:

*Захотілося читати
Сові,
Та згубились окуляри
У траві.
Гей, мурахи, серед листя
І трави
Віднайдіте окуляри
Для Сови.*

А вірш Петра Ребра «Суперечка» – це повчальний урок тим, хто самовпевнений і не любить прислухатися до думки інших, через що й стає посміховиськом:

*Ведмідь сварився із Совою:
– Ти щось наплутала, Сова!
Затям своєю головою –*

Зими в природі не бува!

Сова ж сміялась:

– *Волохатий,*

Не дивно чути це мені:

Ти восени, як ляжеш спати,

То встанеш тільки навесні.

«Золота підсака» – так назвав свою збірку віршів для дітей поет Іван Гайворон*. У поезії «Вовк захворів» він показує сову в образі птахи, співчутливої до негараздів інших мешканців лісу:

*Крадеться лісом хворий Вовк,
Так чхає – квіття в'яне...
Про це довідалась **Сова**
І так собі міркує:
«Вовк в лісі – мудра голова,
Ми Вовка полікуєм.
Ми сильне зіллячко знайдем,
Його напоїм чаєм,
Й хвороба миттю пропаде,
І сіроманця привітаєм.*

Застерігає читачів від самовихваляння байка Віктора Лагози «Сова»:

*В гаю **Сова** Орла хвалила:
– Яка у нього голова,
Які у нього крила!
Куди до нього ті **Сичі**.
Та ба! Велику ваду має –
Найкращого не помічає:
Не бачить уночі.*

* Ілюстрації до цієї книги малювали учні ліцею №240 «Соціум» (м. Київ).

*Звичайно, вада та чимала:
Адже **Сова** себе на оці мала.*

А ось у своїй байці «Роль для Сича» її автор Михайло Косупа визначив нову й нині актуальну роль для сичів (з огляду на сучасний воєнний стан): бути тепловізорами*:

*... Тож віднині у природі
Слідують нічним пригодам;
Вахту взявши від круків,
Нищать в полі шкідників!*

* У даному контексті – унікальна здатність совиних бачити здобич у темряві, що й створює певні аналогії з сучасними тепловізорами.

Мов зіницю ока, оберігати довкілля, трепетно ставитися до його пернатих мешканців, зокрема й совиних, наполегливо радить юним письменник Дмитро Білоус:

*...Птахи із нами в спілці –
Поля й лісу сторожі;
Сови, дятли, серпокрильці.
Сичі, одуди, чижі.
Тож як стрінеш непутящих,
Що біжать поза двором
Видирати гнізда в хащах –
Ти одразу присором!*

Як бачимо, автори літературних творів для наймолодших читачів подають сову в різних ракурсах і ролях. Вона – волохата, тихокрила, легколітна, зіркоока, темноспівна, сумновида, мудроока, загадкова, лякаюча... Словом – це птах різноликий, суперечливий і утаємничений.

Образ сови пензлем та
різцем

Надзвичайну популярність сови у людській творчості засвідчують і численні пам'ятки образотворчого мистецтва, відомі ще з незапам'ятних часів. Археологи віднайшли давні зображення сови – вухатої птахи з очима, схожими на небесні світила. Найдавніші ж її зображення, принаймні у європейському регіоні, сягають кам'яного віку й походять із печери Труа-Фрер, розташованої в Піренеях на півдні Франції. Там, поряд із зображеннями чаклунів, бізонів та диких ослів можна побачити й білу сову – вид, який сьогодні зустрічається лише за межами Північної Європи.

Малюнок у печері Труа-Фрер

У печері Шове (південь Франції) виявлено зображення сови, датоване 35 тис. років тому. Сова тут змальована зі спини, однак її голова повернута на 180°.

Дивовижно, якими сучасними можуть видаватися зображення сов часів неоліту*! Їх можна побачити на спеціальних дощечках, знайдених у могильниках португальської провінції Алентежу.

* Неоліт – (від грец. нео – новий і літос – камінь) новокам'яна доба, період історії людства, що тривав від X до поч. III тис. до н. е.

Як уже зазначалося, за давньогрецькою міфологією, богиню мудрості Афіну завжди супроводжувала сова, тому набув поширення вираз «сова Афіни». Афіняни доволі часто зображували крилату супутницю богині у вазописі (наприклад, одна з таких робіт «Афіна із совою» приписується вазописцю Бригу), на мозаїках та навіть на монетах.

Зображення сови зустрічається й у середньовічних бестіаріях – своєрідних енциклопедіях того часу. На цих малюнках сова здебільшого асоціювалася з темрявою та смертю.

У період Відродження зображення сови представлено у всіх видах образотворчого мистецтва: скульптурі, живописі та графіці.

У створеній Мікеланджело капелі Медичі (м. Флоренція) знаходиться саркофаг Джуліано Медичі, на якому зображена богиня ночі в скорботі. Під її зігнутою ногою, яка майстерно відтворена автором, сидить,

Афіна

Мікеланджело. Капела медічі

ніби жива, сова, як символ ночі та смерті. Подібні зображення можна знайти як у європейських, так і позаєвропейських творах образотворчого мистецтва.

Поряд із мистцями італійського Ренесансу до образу сови активно зверталися й художники Північного Відродження. За підрахунками мистецтвознавців, у роботах одного із його найяскравіших представників – Ієроніма Босха – сова з'являється у близько 40 алегоричних образах, і це пояснюється тим, що майстер пензля сприймав птаха як істоту, котра бачить тоді, коли інші сліпі.

На противагу багатьом іншим художникам, у І. Босха цей птах став уособленням людської злості та розпусти. У його відомому триптиху «Сад земних насолод» згорблена сова, котра спостерігає за картиною перелюбу, символізує хіть.

У багатьох роботах нідерландських художників сова виступає як символ людської дурості. Це бачимо, зокрема, на

кількох версіях твору І. Босха «Фокусник», а також картині «Видалення каменю дурості». Гравюра Пітера Брейгеля Старшого «Свято дурнів» зображує карнавал. На руці одного

І. Босх. Сад земних насолод

із учасників цього свята дурнів художник умістив сову. Малюнок Карела ван Мандера «Дурні з совою» ілюструє популярне прислів'я: «Усі вірять у те, що їхня сова – сокіл». На ньому зображено двох дурнів, які намагаються посадити сову, як сокола, на руку мисливця. Той, незважаючи на те, що в окулярах, – настільки сліпий і дурний, що не усвідомлює різницю між цими двома птахами.

Німецький живописець, графік, гравер та теоретик мистецтва Альбрехт Дюрер, навпаки, завжди зображав різноманітних рослин і тварин дуже природними, в тому числі й молодих сов (наприклад, акварельна робота «Маленька сова»). Мистець у своїй гравюрі підкреслив думку про те, що тоді як сова не переносить денного світла, натомість орел може дивитися на сонце.

Як символ ночі подав сову в своїй гравюрі «Алегорія ночі» німецький художник доби Бароко Йоахім фон Зандрарт. Птаха він зобразив поруч з крилатою богинею Нокс, перед якою сплять її сини Гіпнос і Танетос.

Нідерландський гравер Фредерік Блумарт дещо несподівано співвідносить сову із зором («Алегорія зору»). Гравюра «Сова з книгами», створена Корнелісом Блумартом, зображує сову в окулярах, що сидить на книзі біля запалених свічок. Сентенція гласить: «Яка користь зі свічі й окулярів, якщо

А. Дюрер. Маленька сова

сова не бажає їх бачити?». Таку ж фабулу відстежуємо й у емблемі Габріеля Ролленха: «Світло не допоможе сліпому» (тут також сова вміщена поміж свічок), а також картині Яна Стена «Школа для хлопчиків і дівчаток» (один із хлопчиків пропонує сові окуляри).

Часом художники асоціювали сову з пияцтвом, ненажерливістю, розгульним способом життя. Такий ракурс використання образу цього птаха відстежується, наприклад, на картині Яна Стена «П'яна пара».

У низці мистецьких творів сова відверто характеризує ество персонажа, розташовуючись у нього на плечі чи руці. Так, на картині Бартоломео Матона птах у чудернацькій вдяганці

Я. Стен. П'яна пара

сидить на плечі дурня. Гравюра Корнеліса Бломарта зображує хлопчика, який сміється, із совою на плечі.

Ян Брейгель Молодший у своїй картині «Сатира на тюльпаноманію» подає сову на плечі у мавпи як символ безумства під час тюльпанової лихоманки в Нідерландах.

У роботі Давида Тенірса Молодшого «Літній чоловік і служниця» сова служить символом гріховного кохання (тут чоловік у літах домагається молодой служниці, а сова на жердці спостерігає за цим неблаговидним дійством).

Інтерпретація образу сови в різних творах мистецтва не завжди була очевидною й однозначною. Для прикладу можна назвати колоритну й емоційну жанрову роботу Франса Гальса «Малле Баббе». Хоча й тут можлива асоціація сови – супутниці відьми, адже трактирницю Баббе сучасники позаочі прозвали гарлемською відьмою.

Ф. Снейдерс. Пташиний концерт

Сова зустрічається на картинах багатьох фламандських майстрів натюрмортів та анімалістичних робіт, зокрема, Франса Снейдерса, Яна ван Кесселя, Пауля де Воса. Зазвичай такі картини називалися «Пташиний концерт» (у Ф. Снейдерса щонайменше 5 робіт під такою назвою)* і передавали мотив пташиного багатоголосся. Сову здебільшого зображували на книзі з нотами, як диригента пташиного хору (часом він складався із 26 різних птахів).

Адріан Матхем на своїй картині «Сови на ковзанах» використовує сову для висміювання аристократів. Художник одягнув своїх сов у розкішний одяг багатих людей. Принагідно підкреслимо, що в живописі того часу досить популярним став жанр зінгеріс, який спеціалізується на кумедних або сатиричних сценках з тваринами, поданими в образі людей.

В образотворенні доби Бароко сова продовжує асоціюватися з мудрістю. Про це засвідчує картина Давида Тенірса «Хірургічна операція», а також невідомого художника «Астроном». У монументальному творі придворного французького художника Симона Вуе «Алегоричний портрет Анни Австрійської в образі Мінерви» можемо побачити супутницю богині мудрості – сову.

Вже не так часто з'являється сова в образотворчому мистецтві XVIII – XIX ст., зате переважно асоціюється з мудрістю й досвідом. Наприклад, художник Джордж Уїллісон Шотланський на портреті Джеймса Босуела зображує сову на гілці дерева з мудрим і проникливим поглядом.

Художників-романтиків сова приваблювала як символ нечистої сили й смерті. У декількох офортах із серії «Капричос» іспанський художник Франсіско Гойя зобразив саме сову. Особливо вражає його твір «Сон розуму породжує чудовиськ», де підкреслюється демонізм птахів.

* У сюжеті картин міститься натяк на прислів'я, записане нідерландським поетом Якобом Катсом «Кожний птах співає згідно зі своєю природою».

С. Вує. Алгоритичний портрет Анни Австрійської в образі Мінерви

Ф. Гойя. Офорт із Капричос

У пізній період своєї творчості Давид Фрідріх Каспар звертався до образу сови в кількох своїх творах: «Пейзаж з могилою, гробом і совою», «Сова в амбразурі готичного вікна» та ін.

Совиному тандему присвятив одну зі своїх картин французький художник-графік і скульптор Гюстав Доре («Дві сови»). Автор не приховує своєї симпатії до цих загадкових птахів.

Г. Доре. Дві сови

У живописі ХХ ст. сови, як і голуби, також знаходять своє відображення. Так, яскраво виділяється одна з керамічних скульптур Пабло Пікассо, яка має вигляд звичайного ескізу. Проте, за допомогою всього лише кількох виразних штрихів мистець зумів яскраво передати таємничість цього птаха.

П. Пікассо. Натюрморт із совою.

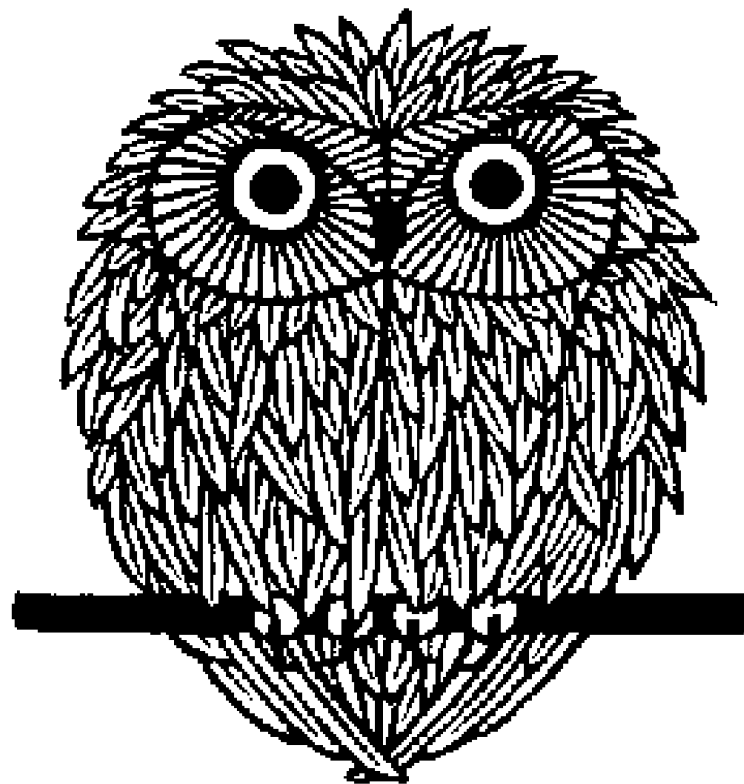
Яскравими барвами зобразив пугача шведський художник-анімаліст* Нільс Тірен. Аби підкреслити демонізм птаха, мистець обрав похмурий фон своєї картини.

Н. Тірен. Пугач

* Художник-анімаліст – мистець, який зображує тварин чи птахів.

Звертався у своїй творчості до образу сови й американський художник-графік українського походження Яків Гніздовський, який працював у напрямі стилізованого реалізму. Цьому птаху присвячені його графічні роботи «Велика рогата сова» (лінорит*), а також «Сова» (дві однойменні картини, одна виконана в техніці лінориту, інша – деревориту**).

Я. Гніздовський. Сова

* Лінорит – відбиток на папері малюнка, вирізаного на лінолеумі.

** Дереворит – гравюра на дереві.

У тій же техніці деревориту виконав свою роботу «Нічна варта» американський художник німецького походження Фріц Айкенберг. Птахи ночі подані в темних тонах, а сову художник помістив у центрі композиції. Французький мистець Жан Рене Каркуе в техніці металопластики, застосувавши технократичний стиль, подав зображення двох сов, що випросталися на лавці. Аби підкреслити хижу вдачу птахів, художник помістив у свою композицію й головну їхню жертву – мишу, яка одначе відчуває себе в безпеці.

Ж. Каркуе. Дві сови

У досить цікавому ракурсі зобразив сову алжирський майстер пензля Брахім Ачир Насче. На руках молодої жінки, одягненій у яскраве національне вбрання, вмістився цей умиротворений птах, виконаний у світлих тонах.

Б. Насче. Жінка з совою

Британський художник-натураліст Том Хейворд створив доволі динамічне полотно, де зобразив птаха в польоті над полем після збирання врожаю («Сипуха над стернею»).

Т. Хейворд. Сипуха над стернею

У звичній для своєї творчості чорно білій гамі подав сову на кількох своїх ксилографіях британський художник-графік Колін Сі-Пейнтон. Працюючи з різноманітними текстурами, птаха він незмінно зображав у польоті.

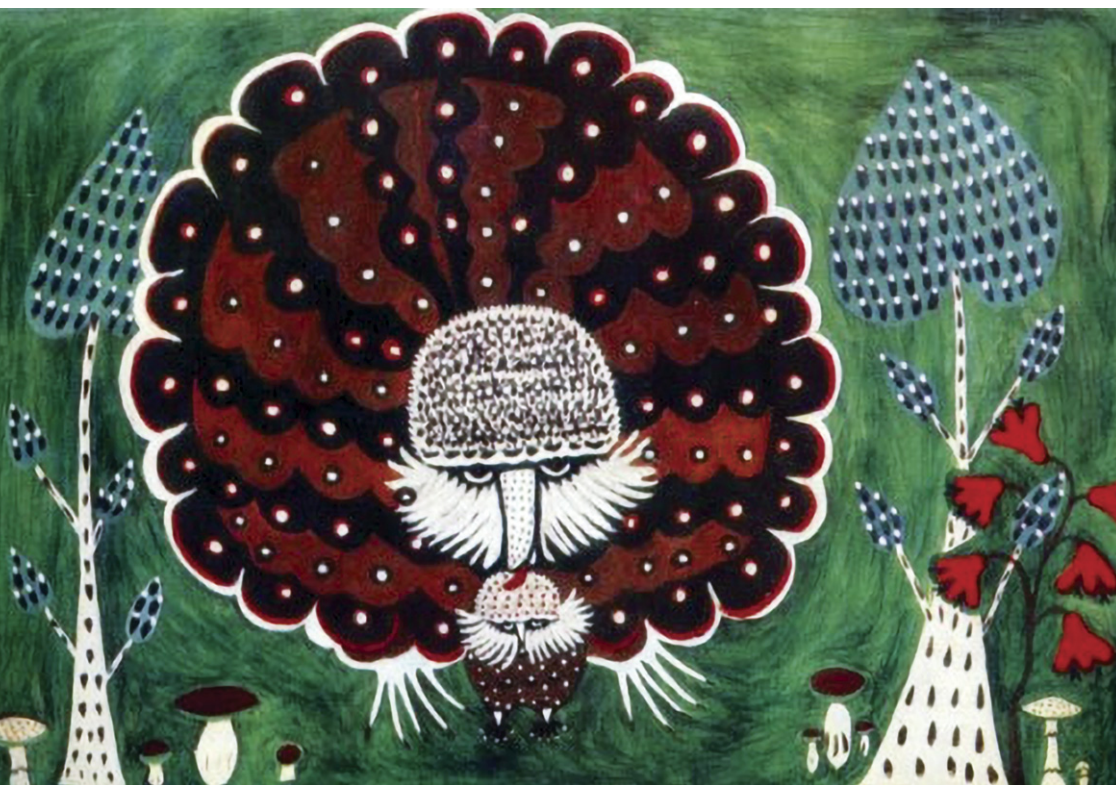

К. Сі-Пейнтон. Сова в польоті

Зображення сови можна зустріти і в багатьох творах сучасних українських художників та скульпторів. Відома майстриня образотворення Марія Примаченко дещо несподівано зобразила сову та її дитинча на фоні розмаїтого павичевого

хвоста («Лісова птиця зі своєю дитиною»). Образ сови зустрічаємо і в декоративних розписах Олени Поліщук (див. с. 79, 91, 98).

Образ сови зайняв своє помітне місце і в творчості відомого художника – Віктора Олексенка. Зокрема, в техніці цифродруку виконано його твір «Рече та стогне Дніпр широкий» (див. с. 95) Через створення спіралеподібної, динамічної композиції в холодних тонах та використання експресивної пластичної мови автор майстерно передав настрій тривоги й драматизму, підсилений образом містичного птаха. У такий же образотворчий техніці подано й естамп «Пугу-пугу! Козак з лугу!», який віддзеркалює героїчну козацьку добу (див. с. 71).

М. Примаченко. Лісова птиця зі своєю дитиною

До творів монументально-урочистого постмодерну можна віднести розмаїте й багатопланове декоративне панно «Водяники», де сюжетну композицію обрамлює зображення шести сов. Естамп* «Нічний гість» ґрунтується на багатих традиціях декоративного народного розпису, має елементи символізму, а в образі птаха серед буяння природи виразно прослідковується відтінок сюрреалізму.

Художники-графіки часто використовують совиний образ у творенні екслібрисів**. Наприклад, відомий мистець Василь Перевальський зобразив сову на

В. Олексенко. Нічний гість

* Естамп – (від фр. Estampe, букв. «відбиток», «штамп») узагальнена назва друкованої графіки, відбиток на папері.

** Екслібрис (лат. ex libris — «із книжок») — книжковий знак, невелика художньо виконана етикетка, де вказано, кому належить книжка.

Логотип видавництва «Сова»

і плодів, розлогих гілок і листя. У такому поєднанні її композиції набувають самобутньої казковості й декоративності. Тетяна Лебідь, Сергій Васюков, Сергій Карабутов у своїх картинах наділяють своїх красунь своєрідною загадковістю й магічними якостями.

Сова має місце і в доволі барвистих керамічних творах Руслана Горбаня. Мистець не-

екслібрисі для Андрія В'юника. Бачимо цього птаха й на літографіях Катерини Попович. Доволі часто трапляються й логотипи із совами (наприклад, київське видавництво «Сова»).

Весело й грайливо виглядає цей птах у розмальованих панно миколаївської художниці Людмили Гацури. Майстриня полюбляє показувати сову серед пишного різнобарв'я чарівних квітів, лісових ягід

Л. Гацура. Сова

Р. Горбань. Кераміка

змінно подає лісового птаха як символ мудрості.

Магічного птаха часто зображують і в творах монументального мистецтва. Наприклад, на одній із вулиць столичного Києва вміщено бронзову скульптуру «Сова», а на бетонній основі зазначено: «Інтелекція виховує сьогодення» (скульптор Костянтин Скригуцький).

Гості Одеси зупиняються для селфі біля техногенної композиції «Мудра сова», виконаної в пост-

*К. Скригуцький. Сова
(м. Київ)*

*К. Максименко. Мудра сова
(м. Одеса)*

модерні (автор – Кирило Максименко). Університетське містечко Полтавського національного технічного університету імені Кондратюка прикрашає пам'ятник «Граніт науки»: бронзова сова сидить на гранітному постаменті та стилізованому стосі книг (колективна робота викладачів і студентів). Пам'ятний знак «Книжкова мудрість» встановлено біля головного корпусу наукової бібліотеки імені Михайла Максимовича Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького (скульптор Сергій Косенко). У парку скульптур відомого своїми пам'ятками історії й культури села Буша на Вінничині височить фундаментальний пам'ятник цьому магічному птаху. Скульптурна дерев'яна сова красується в парку «Перемога» м. Гадяч (Полтавщина, скульптор Василь Губський).

*Граніт науки
(м. Полтава)*

Сова (с. Буша)

*С. Косенко.
Книжкова мудрість
(м. Черкаси)*

В. Губський. Сова (м. Гадяч)

А. Дацько. Легенди Совиного Яру

М. Теліженко. Символ Совиного Яру

У парку відпочинку с. Водяники (Черкащина) звертає на себе увагу розмаїта скульптурна композиція львівського майстра Андрія Дацька «Легенда Совиного Яру», котра містить зображення закоханої пари, над якою вмостилася сова. У цьому ж місці відпочинку можна полюбуватися ще кількома мистецькими об'єктами, де є зображення цього птаха, зокрема скульптурою «Водяницький родовід» (скульптори М. Теліженко, Ю. Олійник) та ін.

Підсумовуючи подану в цьому розділі інформацію, підкреслимо, що в мистецьких образах сови також спостерігаємо вражаюче багатоманіття підходів і оцінних суджень.

*М. Теліженко,
Ю. Олійник.
Водяницький
родовід
(фрагмент
скульптурної
композиції)*

При цьому, тоді, як у ранні періоди розвитку образотворчого мистецтва превалювали негативні оцінки цього загадкового птаха, то в мистецькому сьогоденні його позиціонують здебільшого з мудрістю й добром.

*Сова в антропоморфімах і
топоморфімах*

У чисельній групі прізвищ, утворених від назв птахів, вирізняється своїм пишним розмаїттям «совине» гніздо родових назв. Наведемо найпоширеніші з твірною основою «сова»: Сова, Совеня, Совенок, Совенко, Совенюк, Совин, Совик, Совина, Совинський, Совинний, Совун, Совук, Совуля, Совченко, Сов'юк і т. п. Орнітологічне прізвище Сова і пов'язані з ним має давнє походження, тривалу історичну тяглість і нині

належить до доволі поширених в Україні. Воно, як і інші, похідне від відповідних прізвиськ, а Согою (чи іншими з цієї низки) величали окремих людей, аби підкреслити їхній розум, хитрість або усамітненість, замкнутість, похмурість чи особливості зовнішності. Перші згадування цього антропоніму* знаходимо вже в козацьких реєстрах XVII – XVIII ст.

За приблизними підрахунками в Україні нині виявлено понад 4,5 тис. носіїв прізвища Сова. Серед володарів такого прізвища чи споріднених з ним є й чимало знаменитостей. Наприклад, Андрій Корнійович Сова (17 (30) грудня 1912, Одеса – 11 грудня 1994, Київ) – відомий український актор, гуморист, народний артист України, неперевершений декла-

* Антропонім (дав.-гр. ἀνθρωπος — «людина» та ὄνομα — «ім'я») — власна назва людини. В українській мові це особове ім'я, ім'я по батькові, прізвище, прізвисько.

А. К. Сова

матор гумористичних творів Остапа Вишні, Степана Олійника, Павла Глазового. Дмитро Павлович Сова (9. 07. 1983, Прилуки Чернігівської обл.) – український актор театру, кіно й дубляжу (у його активі – зіграні ролі в понад 70 кіно- й телестрічках). До речі, саме він зіграв досить складну роль Лева у гостросюжетному фільмі Тимура Яценка «Черкаси». Знанням вченим став доктор історичних наук, професор Львівського державного університету ім. І. Боберського, лауреат премії ім. Героя України С. Бандери Андрій Олегович Сова (нар. 1 серпня 1980 р., м. Львів).

матор гумористичних творів Остапа Вишні, Степана Олійника, Павла Глазового. Дмитро Павлович Сова (9. 07. 1983, Прилуки Чернігівської обл.) – український актор театру, кіно й

Д. П. Сова

В. О. Сова-Лісовець

С. О. Сова

Загинули смертю хоробрих у боротьбі за незалежність України проти російської агресії сержант Володимир Олександрович Сова-Лісовець (30. 12. 1989, Ярмолинці, Хмельниччина – 30. 06. 2022, Лисичанськ), а також старший солдат, спортсмен Сергій Олександрович Сова (13. 06. 1966, Нікополь – 19. 04. 2022, Ізюм). Мужність обох захисників була відзначена званням Героя України (посмертно).

Едвард Вітольд Желіговський (1816–1864) – польський письменник і перекладач, філософ, автор вірша «До брата Шевченка» – обрав собі псевдонім «Сова». На Житомирщині зростає ще один польський письменник, перекладач і популяризатор творів Т. Шевченка Леонард Совінський (07 (19). 11. 1831, Березівка, Поділля – 23. 12 (04. 01) 1887/1888, Стетківці).

Л. Совінський

Серед відомих в Україні людей – династія зоологів Совінських. Василь Карлович Совінський (2 (14). 02. 1853, Немирів – 12 (25). 04., Київ 1917) – професор Університету св. Володимира, президент Київського товариства природознавців. Старшим науковим співробітником Інституту зоології АН України став його син, професор Вадим Васильович Совінський (03 (15) 04. 1881, Київ – 03. 04. 1952, Київ).

Василь Володимирович Совенко (1888, Саксагань, Катеринославської губ. – рік

смерті й місце похов. – невідомі) зажив слави як активний учасник Української революції, референт УНР при Війську Запорізькому, лицар орденів Залізного хреста та Симона Петлюри.

Щодо прізвища Сич і спільнокореневих з ним, то воно походить від відповідних прізвищ, якими зазвичай наділяли людей похмурих, непривітних, замкнутих чи пихатих (згадаймо народне: надувся, мов сич). В Україні досить поширені прізвища Сич, Сичавський, Сиченя, Сиченко, Сичик, Сичов, Сичко, Сичинський, Сичун, Сичкань, Сичівець тощо.

Посади віце-прем'єра Кабінету міністрів України й голови Івано-Франківської обласної ради обіймав відомий політик, доктор політичних наук Олександр Максимович Сич (16. 07. 1964, с. Дерть, Івано-Франківської обл.). Микола Анатолійович Сич (7. 02. 1971, м. Львів) – знаний футболіст, футзаліст і тренер, а Віталій Володимирович Сич (29. 03. 1975) – журналіст,

В. П. Сичевський

головний редактор журналу «Кореспондент». Відомим поетом, перекладачем, журналістом і художником став Михайло Семенович Сич (26.05. 1941, с. Троковичі, Житомирщина – 21.05. 2012, м. Житомир).

О. М. Сич

М. С. Сич

Носіями «сичиних» прізвищ стали також мовознавець Петро Сичинський, прозаїк і драматург Василь Павлович Сичевський (31.12. 1923 – 5.04. 2013, м. Фастів).

«Дюма української літератури» – так титулювали відомого прозаїка, автора пригодницьких та історичних романів Володимира Кириловича Малика (12. 02. 1921, с. Новосілки, Київщина – 31. 08. 1998, м. Лубни) Малик – це його літературний псевдонім, а справжнє прізвище – Сиченко.

В. К. Малик (Сиченко)

А Євген Олександрович Сиченко (16.03. 1970, м. Харків) став відомим українським хокеїстом і тренером.

Є в Україні й чимало носіїв прізвища, пов'язаного з найбільшим птахом родини совиних – пугачем. Таким прізвищем наділяли людей великого зросту, грізної вдачі, з гучним голосом, а відтак з'явилися люди на прізвище Пугач, Пугачинський, Пугачевський, Пугаченко, Пугачук, Пугачин, Пугачов та ін. Дослідниками встановлено, що прізвище Пугач найбільше поширено у Камінь-Каширському районі на Волині. Кілька десятиліть музейний комплекс Харківського

національного університету імені В. Каразіна очолював український історик, професор Євген Петрович Пугач (8.07. 1935, с. Піщанка Харківської обл. – 19.12. 2021, м. Харків).

За мужність і героїзм в російсько-українській війні орденом Богдана Хмельницького 3-го ст. було нагороджено капітана Євгена В'ячеславовича Пугача, а нацгвардійця Ігоря Володимировича Пугача – орденом «За мужність» 3-го ст. (посмертно).

Інколи в степовій і лісо-степовій зонах України можна зустріти людей з досить дивними прізвищами Погуть, Погутькало, Погутченко. Ці антропоніми мають етимологічну спільність із народною назвою сови чи сича – погутькало, в якій аж ніби відлунюють сумовито-монотонні «викрики» птаха: пу-гу! пу-гуть! Нагадаємо, що погутьками (чи погутями) якраз і називали козаків-запорозжців, які подавали сигнал тривоги протяжним пу-гу-у-у. З часом ці їхні прізвиська трансформувалися у відповідні прізвища.

Є. П. Пугач

І. В. Пугач

В'їзд у с. Сичівка (Уманський р-н)

Сова відображена і в багатьох топонімах*: назвах населених пунктів (ойконімах), річок (гідронімах), регіонів (хоронімах), гір, скель (оронімах), кутків, урочищ (мікротопонімах). Наприклад, в Уманському районі на Черкащині є село Сичівка (Христинівська міська громада) з населенням 810 мешканців. Таку ж назву має невелике поселення у Вишгородському районі (Київщина), його людність становить всього 126 осіб.

На території Дмитрушківської селищної громади (Уманщина) розташоване село Пугачівка (до 1946 р. – Ксендзівка) з населенням 652 особи, і під такою ж назвою є поселення Жашківської міської громади (населення 132 особи). Пугачівка є й у Білоцерківському районі Київської області (Рокитнянська селищна рада, населення – 387 осіб). У Конотопському районі Сумської області розкинулося село Совинка з населенням 110 мешканців (В'язівська ТГ).

В'їзд у с. Пугачівка (Уманський р-н)

* Топонім — назва місцевості, регіону, населеного пункту, об'єкта рельєфу, будь-якої частини поверхні Землі, тобто географічна назва.

Бузький Гард

Туристичній спільноті добре відома назва Бузький Гард – це Національний парк на Миколаївщині.

*В. Олексенко.
Водяники*

Тут з лівого берега Південного Бугу нависає величний кам'яний ансамбль у складі трьох скель: одна з них зветься Сова, а інша – Пугач. За переказами, ці скелі пов'язані з козацьким минулим тамтешньої мальовничої місцини.

Місцем заснування села Водяники (Звенигородщина, Черкаської обл.) стало урочище Совин Яр. Своєю назвою воно завдячує народному переказу. Кажуть, що давним-давно в Купальську ніч вирішив тамтешній парубок подарувати своїй дівчині цвіт папороті. Пішов у ліс та й почав шукати чарівну квітку, довго шукав, поки, нарешті, знайшов. Коли ж молодик повертався назад, чорт, який гуляє світом в таку ніч, зачаклував хлопця, і той заснув під старезним дубом. Довго чекала дівчина на свого коханого, а потім вирушила на його пошуки. Тільки-но вона підійшла до лісу, як біля неї з'явилася сова й почала зазивати своїм покликом. У відчаї, дівчина вирішила слідувати за птахом, який і привів її до хлопчини. Злі чари миттєво розтанули, а щасливі закохані невдовзі побралися. З того часу те місце й нарекли «Совин Яр».

На Прикарпатті протікає ріка Совиця (інші назви – Велика Совиця, Шипинська Совиця) – лівий доплив р. Прут (басейн Дунаю). У неї з лівого берега впадає річечка Совичка.

Як бачимо із наведених вище прикладів, назва найзагадковішого птаха України втілилася в багатьох антропонімах і топонімах. Це переконливо засвідчує велику популярність совиних у народній традиції.

«Совина» геральдика й
нумізматика

Образ сови широко використовувався і в засобах вираження спеціальних галузей історичної науки, зокрема, в геральдиці, емблематиці, сфрагістиці й нумізматиці. У геральдиці й емблематиці цей птах виступає як природна, негеральдична фігура, що зазвичай уособлює розважливість, мудрість, пильність, мовчання. Словом, у таких випадках переважає позитивне трактування цього символу.

Слід зазначити, що загалом образ сови не так часто можна зустріти в геральдиці й емблематиці, при цьому він майже не трапляється в державній символіці. Птаха завжди зображували на гербах і емблемах в анфас, з великою головою, розмір якої дорівнював половині тіла. Опертя подавалося у гамі від чорного до червоного кольорів. Щоб підкреслити активність птаха, на гербах його подавали з піднятими крильми, а ще – із золотими очима, дзьобом і кігтями.

Моду на геральдичне використання образу сови було започатковано ще в добу античності. Так, герб міста-держави Афіни прикрашало зображення саме цього птаха.

У період Середньовіччя саме зображення сови стало емблемою деяких наукових і просвітницьких товариств та установ. Герби й печатки середньовічних університетів, а пізніше – музеїв і бібліотек містять саме такі символи. У середовищі тогочасних алхіміків популярною була емблема у вигляді сови в окулярах, що сидить біля стосу книг.

Сови інколи зображувалися і як щитотримачі. Така традиція була особливо поширеною в Бургундії, де слово «сова» звучало так, як і титул «граф», тому птах на гербі відображав подвійний смисл. Скажімо, у ролі одного з щитотримачів (поряд з левом) сова зображена на гербі барона Арунделя.

Як емблема, сова широко використовувалася в торгових марках видавництв, типографій, вміщувалася на екслібрисах учених XVIII – XIX ст.

Назва одного з районів Італії (Сієна) звучить як «Давня контрада сов». Тож цілком логічно головним елементом герба цього району є зображення сови у гордій поставі.

Доволі поширеним є використання образу цього птаха в родинних гербах. Наприклад, сов бачимо на десятках гербів польських магнатів і шляхтичів, зокрема Бартлінських, Несетських, Островських, Чаплинських, Черневських та ін.

BARTLIŃSKI
(Niesiecki, Ostrowski)

CZARLIŃSKI
(Niesiecki, Ostrowski)

CZERNIEWSKI
(Niesiecki, Ostrowski)

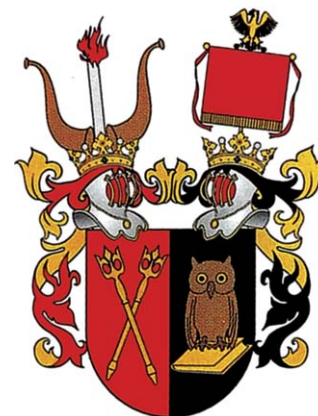
HELENIEC, Woelke, nb. 1844
Król. Polskie
(Ostrowski, HKP)

HILTENBRAND
Galicja, 1796
(Górzyński)

SOWA II
(Niesiecki, Ostrowski)

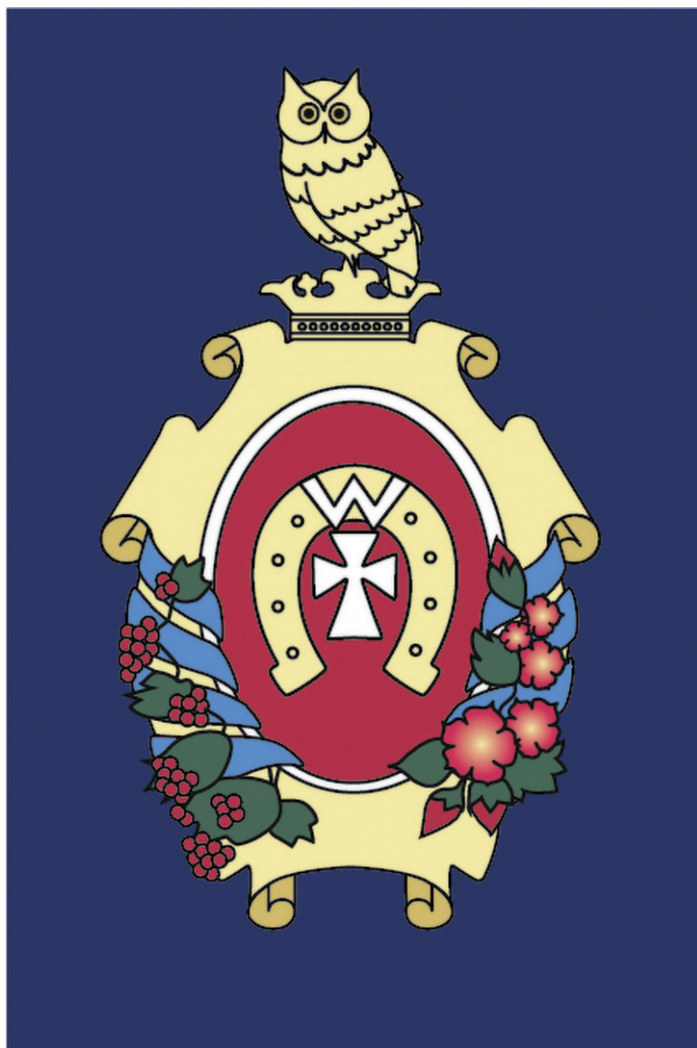

ZOLL
Galicja, nb. 1906
(Górzyński)

SOWA
(Ostrowski)

Сова увінчує й герб родини Черевків-Копчинських. Її зображення розташовано на важливому геральдичому елементі – гербовій короні.

Герб Черевків-Копчинських

У новітню добу сова стала головним символічним елементом емблем розвідувальних підрозділів військ спеціального призначення. Емблемою військової розвідки України є зображення сови з грізно розпростертими крильми.

Образ сови знайшов своє застосування і в нумізматичній історії. Так, зображення птаха можна побачити на реверсах срібних монет грецького міста-держави Афіни номіналом у тетрадрахму (454 – 404 рр. до н. е.). Голова сови тут подана в анфас, а тіло птаха розвернуте вправо, у верхній частині – гілка оливи й напівмісяць. Аверс грошового знака прикрашений головою богині Афіни в шоломі. У просторіччі такі монети іменувалися «совами». Зображення сови зазвичай супроводжувалося висловом: «nosta volat», що в перекладі з латини означає «Сова пурхає» (як символ динамізму).

Афінська тетрадрахма

У IV ст. зі срібла карбувалися фінікійські монети, реверс яких містив зображення сови на фоні крюків і ланцюгів, аверс – дельфіна. За Селевкідів у II ст. до н. е. поширеними були бронзові монети, де сова вже зображена на лицевому боці монети: вона сидить на зваленій амфорі.

Фінікійська монета

Монета Польщі

(сакта), яка випущена в 2007 р., прикрашена стилізованим малюнком цього птаха.

Монета Селевкідів

Є чимало прикладів використання образу цього сакрального птаха в нумізматиці новітньої доби. Так, польська срібна монета номіналом 500 злотих, випущена в 1986 р., має реверсне зображення сови із совенятами. Мідно-нікелева монета сучасної Латвії номіналом один лат під назвою «Сова»

Латвійська монета

Дві монети такого типу знайшли своє місце в нумізматиці сьогоденного Казахстану. У 2011 р. побачила світ нейзилье-

рова монета «Червона книга – яструбина сова» номіналом 50 тенге. На її реверсі можна побачити сову, що сидить на гілці й прочитати колову легенду «Surnia Ulula» (зоологічна назва птаха латиною), на аверсі праворуч відкарбовано зображення яструбиної сови, а ліворуч – птаха в польоті. «Пугач» – так називається казахська нікелева монета 100 тенге, котра в 2019 р. була відкарбована в серії «Культові зображення – тотеми кочівників». Натуралістичне, алегоричне й трафаретне зображення птаха подано під «сакський звіриний стиль».

Казахські монети

Монгольська срібна монета номіналом 500 тугриків, відкарбована в 2011 р., має назву «Сова довгохвоста». На її аверсі крупним планом зображений лицевий диск цього птаха.

Монгольська монета

Сову в польоті на фоні гілок відкарбували в 2017 р. на срібній монеті африканської країни Кот-д'Івуар. Її номінал становить 2000 франків.

Монета Кот д'Івуар

У 2017 – 2021 рр. в крихітній острівній державі Ніуе карбували високопробні 2-доларові монети під назвою «Афінська сова». Ця монета вирізняється унікальним дизайном, заснованим на випуску монет Стародавньої Греції. Її реверс прикрашає зображення сови з оливковою гілкою й півмісяцем – офіційним символом міста-держави Афіни.

Монета Ніуе

Канадська монета

Досить креативно виглядає й 20-доларова срібна монета під промовистим найменуванням «Пейзаж ілюзія – снігова сова», випущена в Канаді (2017 р.). На її реверсі сова зображена в білосніжних кольорах, а розпростерті крила птаха нагадують свою конфігурацією обриси гір.

У Австралії від 2019 р. кращих випускників університетів нагороджують високопробною срібною монетою «Мудра сова». На її реверсі бачимо зображення цього птаха в магістерській шапочці-конфедератці, який тримає у своїх чіпких пазурах перев'язаний червоною стрічкою сувій. Сова зображена в польоті, висоти якого сягають п'ять академічних шапочок, підкинутих на радощах випускниками. Напівколова легенда містить слово «Вітаємо!»

Австралійська монета

Пам'ятна монета Токелау

На підконтрольній Новій Зеландії острівній території Токелау в 2021 р. була випущена пам'ятна монета номіналом 5 доларів. На її реверсі зображено північну карликову сову, що сидить на гілці.

На сучасній грецькій монеті в один євро вміщено точну копію сови, яка дві з половиною тисячі років тому прикрашала тетрадрахму Афінської держави.

Грецька монета

Не залишила поза своєю увагою цього птаха й сучасна українська нумізматики. Ще в 2002 р. Національний банк України випустив дві пам'ятні монети «Пугач», присвячені цьому найбільшому птаху ряду совиних (серія «Флора і фауна»). Срібна монета цього випуску має номінал 20 грн, а міднонікелева – 2 грн. Реверси цих нумізматичних пам'яток містять високохудожнє зображення пугача в напіванфас; птах сидить на дубовій гілці. Вміщено й колову легенду: «Пугач» і «Bubo Vubo» (назва пугача латиною).

У 2011 р. побачила світ колекційна срібна монета найвищої проби (999) «Мультфільми. Сова», присвячена 75-річчю студії «Союзмультфільм». Сова зображена в капелюшку й своїм

Пугач

лівим крилом вона тримає горнятко зі смаколиком. Зображення птаха оздоблене кольоровою емаллю.

На честь 100-річчя Луганського національного університету в 2021 р. була випущена українська пам'ятна медаль із нейзильберу. На ній зображено сову в стані спокою, як символ постійного освітнього самовдосконалення. На монеті подано легенду із Шевченкового: «І чужому навчайтесь, і свого не цурайтесь».

Мультфільми. Сова

100-річчя Луганського національного університету

У вересні 2023 р. Національний банк України презентував монету, випущену на честь подвигів українських воєнних розвідників. На аверсі цього срібного 5-гривенника вміщена емблема воєнної розвідки (її елементом є сова), а в центральній частині реверсу – стилізована композиція: на тлі поверхні земної кулі бачимо сову з мечем, яка пронизує ним абрис країни-агресорки – росії (дизайн – художниці Тетяни Балуги і скульптора Володимира Дем'яненка). Монетна легенда містить подану латиною сентенцію: «Sapiens dominabitur astris», що означає «Мудрий пануватиме над зірками» (це гідна відповідь рашистській маячні на кшталт: «вище нас лише зірки!»).

Воєнна розвідка України

Підсумовуючи, підкреслимо, що в геральдиці й нумізматиці, як спеціальних галузях історичної науки, доволі широко використовувалися зображення сови – птаха з великим потенціалом символізму.

1. Diet of the Little owl *Athene noctua* (Scopoli, 1769) on the territory of Berehovo district (Transcarpathian region) / I. Zahorodnyi, L. Romaniuk, O. Hnatyna [etc] // *Біологічні студії* (Studia biologica). – 2021. – Vol. 15 (4). – P. 71–86.
2. J. G. (Джей Джи) Прислів'я та приказки про птахів на українській мові [Електронний ресурс] / J. G. (Джей Джи). – Режим доступу: <https://dovidka.biz.ua/prisliv-ya-pro-ptahiv> (дата звернення 24.10.2023). – Назва з екрана.
3. Nill D. Eulen. Vogel der Weisheit – Jager der Nacht / D. Nill, T. Prohl, Dr. M. Lohmann. – Miinehen: Buchverlog Gmb a Co. KG, 2011. – 159 s.
4. Башта А. Т. Сич волохатий / А. Т. Башта, Ю. В. Кузьменко // *Червона книга України. Тваринний світ* / за ред. І. А. Акімова. – Київ, 2009. – С. 466 : іл.
5. Башта А. Т. Сичик-горобець / А. Т. Башта, Ю. В. Кузьменко // *Червона книга України. Тваринний світ* / за ред. І. А. Акімова. – Київ, 2009. – С. 467 : іл.
6. Бодлер Ш. Вкуп. Остерігач Сови : поезії / Ш. Бодлер. – Київ, 1952. – С. 18.
7. Бубнов Л. У пташиному царстві / Л. Бубнов, Ю. Бубнов. – Київ : Веселка, 1986. – 64 с.
8. Вдовиченко Г. Сова, яка хотіла стати жайворонком / Г. Вдовиченко. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2019 – 48 с.
9. Ветров В. В. Пугач / В. В. Ветров // *Червона книга України. Тваринний світ* / за ред. І. А. Акімова. – Київ, 2009. – С. 462 : іл.
10. Воїнственський М. А. Птахи наших лісів / М. А. Воїнственський. – Київ : Урожай, 1993. – 176 с. : іл.
11. Гайворон І. Людяність : поезії / І. Гайворон. – Київ : Альтернатива, 2014. – 144 с.
12. Гайдук С. "Дивися, як я полечу, бо я сова": до символіки образу сови в поезії Тараса Шевченка / С. Гайдук // *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Держ. вищ. навч. закл. "Ужгородський національний університет"* ; відп. ред. І. В. Сабодш. – Ужгород, 2011. – С. 70–73.
13. Глинський І. В. Твоє ім'я – твій друг / І. В. Глинський. – Київ : Веселка, 1978. – 238 с.
14. Гнатюк [?] Цікаві факти про сову [Електронний ресурс] / [?] Гнатюк. – Режим доступу: <https://dovidka.biz.ua/tsikavi-fakti-pro-sovu/> (дата звернення 24.10.2023). – Назва з екрана.

15. Годованець Б. Й. Раннє гніздування сірої сови на Буковині / Б. Й. Годованець, П. В. Бундзяк, І. В. Сільський // Беркут. – 1992. – № 1. – С. 74–75.
16. Голованова Э. Н. Соваы // Голованова Э. Н. Птицы над полями / Э. Н. Голованова. – Л., 1987. – С. 102–107.
17. Горобець Л. В. Птахи в живленні пугача на території Канівського природного заповідника (Черкаська обл., Україна) / Л. В. Горобець, В. О. Яненко // Заповідна справа в Україні. – 2016. – Т. 1 (22). – С. 77–80.
18. Грищенко В. «Нічні духи» / В. Грищенко // Людина і світ. – 1988. – № 12. – С. 50–51.
19. Грищенко В. Н. Матеріали по екології серой неясыти в Каневском заповеднике / В. Н. Грищенко, М. Н. Гаврилук // Заповідна справа в Україні. – 2006. – Т. 12, вип. 2. – С. 51–53.
20. Домашевський С. В. Сова бородата / С. В. Домашевський, Г. В. Бумар // Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. – Київ, 2009. – С. 469 : іл.
21. Домашевський С. Нові види сов Чорнобильського заповідника / С. Домашевський // Біологія і хімія в рідній школі. – 2022. – № 1. – С. 44–45.
22. Драч І. Анатомія блискавки : вибрані твори / І. Драч. – Харків : Фоліо, 2002. – 502 с.
23. Дребет М. В. Зимовий аспект живлення сови вухатої (*Asio otus* L.) в Кам'янці-Подільському та роль рукокрилих ссавців у її раціоні [Електронний ресурс] / М. В. Дребет // Бранта. – 2013. – Вип. 16. – С. 98–106. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bran_2013_16_9 (дата звернення 24.10.2023).
24. Живлення сірої сови *Strix aluco* L. в НПП «Деснянсько-Старогутський» / Ю. В. Кузьменко, А. В. Мішта, С. Ю. Тайкова, І. В. Коцержинська // Національні природні парки – минуле, сьогодення, майбутнє : матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 30-річчя створення Шацького національного природного парку (Світязь, 23-25 квітня 2014 року). – Київ, 2014. – С. 487–490.
25. Жила С. М. Біотопічний розподіл та особливості обліку деяких рідкісних видів сов Поліського заповідника / С. М. Жила, Ю. В. Кузьменко // Роль охоронюваних природних територій у збереженні біорізноманіття : матеріали конф., присвяч. 75-річчю Канівського природного заповідника, м. Канів, 8-10 березня 1998 р. / редкол.: М. Г. Чорний (голов. ред.), М. В. Гончаров, В. М. Грищенко [та ін.]. – Київ, 1998. – С. 180–182.
26. Загадки про сову [Електронний ресурс] / уклад. К. Моця. – Режим доступу: <https://mykniga.com.ua/poradi/zagadki-pro-sovu-dlya-ditej.html> (дата звернення 24.10.2023). – Назва з екрана.
27. Заїка С. В. Вибірковість живлення сови вухатої щодо вікових груп полівки звичайної / С. В. Заїка // Біологічні студії. – 2012. – Т. 6, №1. – С. 125–134.
28. Заїка С. Трофічні зв'язки сови вухатої (*Asio otus*: *Strigiformes*) на території південного сходу України / С. Заїка // Вісник Львівського університету : зб. наук. пр. Серія біологічна / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка ; редкол.: В. Федоренко (голов. ред.), В. Манько, Н. Цимбалюк [та ін.]. – Львів, 2012. – Вип. 59. – С. 191–200.
29. Зайцева Г. Трофічні зв'язки сови сірої (*Strix aluco* L.) з мікромамалями на території Чернігівського Полісся / Г. Зайцева, О. Гнатина // Вісник Львівського ун-ту : зб. наук. пр. Серія біологічна. – 2010. – Вип. 54. – С. 132–137.
30. Ильичев В. Д. Звуковая среда ушастой совы и спектральная чувствительность ее слухового нерва / В. Д. Ильичев // Зоологический журнал. – 1971. – Т. 50, вып. 9. – С. 1358–1368.
31. Иноземцев А. А. Птицы и лес / А. А. Иноземцев. – М. : Агропромиздат, 1987. – 302 с. : ил.
32. Казки про тварин. – Київ : Дніпро, 1986. – 238 с.
33. Квітка О. Вірші для дітей / О. Квітка. – Харків, 2006 – 10 с.
34. Клочек Г. Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація. – Київ : Освіта, 1998. – 238 с.
35. Коваль А. П. Знайомі незнайомці / А. П. Коваль. – Київ : Либідь, 2001. – 300 с.
36. Коваль А. П. Спочатку було Слово: крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – Київ : Либідь, 2001. – 311 с.
37. Костенко Л. Маруся Чурай : історичний роман у віршах / Л. Костенко. – Київ : Веселка, 1991. – 134 с.
38. Косупа М. Хронометр / М. Косупа. – Біла Церква, 2022.
39. Кузьменко Ю. В. Сова болотяна / Ю. В. Кузьменко // Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. – Київ, 2009. – С. 464. : іл.
40. Кузьменко Ю. В. Совоподібні (*Strigiformes*) Центрального та Східного Полісся України : автореф. дис. ... канд. біол. наук : 03.00.08 / Ю. В. Кузьменко ; НАН України, Ін-т зоології ім. І. І. Шмальгаузена. – Київ, 2021. – 23 с.
41. Масенко Л. Т. Українські імена й прізвиська / Л. Т. Масенко. – Київ : Т-во "Знання" УРСР, 1990. – 47 с.
42. Медвідь В. Крик сови обійняв тишу ночі / В. Медвідь // Українська літературна газета. – 2023. – лютий.
43. Мельничук А. Птах 2002 року – сова вухата / А. Мельничук // Біологія і хімія в школі. – 2002. – № 1. – С. 38–39.
44. Мирний П. Морозко / П. Мирний. – Київ : Веселка, 2009. – 47 с.

45. Мирний П. Хіба ревуть воли, як ясла повні? / П Мирний – Київ : Школа, 2007. – 336 с.
46. Мишта А. В. Особенности рациона ушастой совы в зимний период на Черниговщине / А. В. Мишта, А. Н. Федун, С. Ю. Тайкова // Хищные птицы в динамической среде третьего тысячелетия : тр. VI Междунар. конф. По соколообразным и совам Северной Евразии, г. Кривой Рог, 27–30 сент. 2012 г. – Кривой Рог, 2012. – С. 380–385.
47. Морозов В. Как сова «видит» ушами // Морозов В. Занимательная биоакустика. – М., 1987. – С. 89–94.
48. Моця К. Загадки про сову [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mykniga.com.ua/poradi/zagadki-pro-sovudlya-ditej.html> (дата звернення 24.10.2023). – Назва з екрана.
49. Павличко Д. Покаянні псалми : поезії / Д. Павличко. – Київ : Основа, 1994. – 222 с.
50. Пахаренко В. Шкільне шевченкознавство / В. Пахаренко. – Черкаси : Брама-Україна, 2007. – 255 с.
51. Петров В. Походження українського народу / В. Петров. – Київ : МП «Фенікс», 1992. – 192 с.
52. Полуда А. М. К миграционным перемещениям сов в Украине / А. М. Полуда // Хищные птицы в динамической среде третьего тысячелетия : тр. VI Междунар. конф. По соколообразным и совам Северной Евразии, г. Кривой Рог, 27–30 сент. 2012 г. – Кривой Рог, 2012. – С. 500–507.
53. Потіш Л. А. Сова довгохвоста / Л. А. Потіш // Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. – Київ, 2009. – С. 468 : іл.
54. Прислів'я про сову [Електронний ресурс] / уклад. Н. М. Омельчук. – Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/embed/001dwo-2975.pptx.html> (дата звернення 24.10.2023). – Назва з екрана.
55. Прислів'я та приказки: природа, господарська діяльність людини / упоряд. М. М. Пазяк. – Київ : Наук. думка, 1989. – 480 с.
56. Проценко Ю. Захоплива подорож долинами річок Удаю та Переводу / Ю. Проценко // Екологічний вісник. – 2022. – № 1. – С. 13–17.
57. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. – Київ : Рад. школа, 1969. – 255 с.
58. Рильський М. Поезії / М. Рильський. – Київ : Веселка, 2006. – 303 с.
59. Ряд совоподібні (Strigiformes) // Марисова І. В. Птахи України : польовий визначник / І. В. Марисова, В. С. Талпош. – Київ, 1984. – С. 113–117.
60. Ряд совоподібні (Strigiformes). Родина Сипухові (Tytonidae) // Фесенко Г. В. Птахи фауни України : польовий визначник / Г. В. Фесенко, А. А. Бокотей. – Київ, 2002. – С. 218–227 : іл.
61. Скарбниця народної мудрості / упоряд. Б. М. Потапенко. – Харків : Фоліо, 2007. – 286 с.
62. Сковорода Г. Сова і Дрізд / Г. Сковорода // Сковорода Г. Вибрані твори : у 2 т. – Київ, 1994. – Т. 1. – С. 110.
63. Скрипник Л. Т. Власні імена людей : словник-довідник / Л. Т. Скрипник, Н. П. Дзяжківська ; ред. В. М. Русанівський. – Київ : Наукова думка, 1991. – 334 с.
64. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – Київ : Міленіум, 2002. – 260 с.
65. Сорока П. Катарський рубаят / П. Сорока. – Чернівці : Тайп, 2018. – 64 с.
66. Сорока П. Симфонія Петриківського лісу / П. Сорока. – Львів : Апріорі, 2015. – 312 с.
67. Софієнко О. Шануйте сову : вірш / О. Софієнко // Рад. освіта. – 1989. – вересень.
68. Татуса Бо. Засипалочки / Татуса Бо. – Харків : Vivat, 2019. – 60 с.
69. Тичина П. Послав я в небо свою молитву : вибране / П. Тичина. – Київ : АДЕФ-Україна, 2011. – 137 с.
70. Труфанов Г. О. Цікава орнітологія / Г. О. Труфанов. – Київ : Веселка, 1983. – 151 с. : іл.
71. Усі крилаті вислови, прислів'я, приказки, загадки / уклад. К. В. Курганова. – Харків : Торгсін Плюс, 2009. – 320 с.
72. Хатній сич // Смогоржевський Л. О. Пернаті друзі / Л. О. Смогоржевський. – Київ, 1977. – С. 37–40.
73. Худаш М. З історії української антропонімії : [монографія] / М. Л. Худаш ; відп. ред. Д. Г. Гринчишин ; АН УРСР, Ін-т сусп. наук. – Київ : Наукова думка, 1977. – 235 с.
74. Цікаві факти про сову [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://riara.com.ua/tsikavi-fakty-pro-sovu/> (дата звернення 24.10.2023). – Назва з екрана.
75. Шкляр В. Тінь сови / В. Шкляр. – Харків : Клуб сім. дозвілля, 2014 – 301 с.
76. Яцюк Е. А. Использование закрытых убежищ серой неясытью (Strix aluco) в лесостепной дубраве НПП «Гомольшанские леса» (Харьковская обл., Украина) / Е. А. Яцюк // Бранта : сб. научн. тр. Азово-Черноморской орнитолог. станции. – 2010. – Вып. 13. – С. 169–175.
77. Яцюк Е. А. Дупла как убежища серой неясыти (Strix aluco L.) в условиях лесостепной дубравы / Е. А. Яцюк // Экология птиц: виды, сообщества, взаимосвязи : тр. науч. конф., посвящ. 150-летию со дня рождения Н. Н. Сомова (1861–1923), 1–4 дек. 2011 г., г. Харьков, Украина. – Харьков, 2011. – Вып. 1, кн. 2. – С. 248–257.
78. Яцюк Є. Вартові ночі / Є. Яцюк, І. Землянських. – Бровари : Бобко О. В., 2015. – 47 с.

ДОДАТКИ

СОВА І СОКІЛ

(казка)

Сова раз стрілася із соколом: «Чиї діти кращі»? От сокіл і каже: «Зведімо до купи і тоді побачим».

Звели. Сова тоді й побачила, що її діти гірші. А сокіл плюнув на них. От сова і каже: «Хоч мої й гірші та мені моїх шкодніш, ніж твоїх, бо вони мої діти, і ти не плюй на них...»

КАЗКА ПРО ТЕ, ЯК КОЗАК СОВУТА ПЕРЕТВОРИВСЯ НА СОВУ

Якось під Іванів день захотілося козаку Совуті піти в ліс, щоб відшукати там кущ папороті, або як її ще називають, кочедижнику, дочекатися півночі й зірвати жаданий цвіт. Ти, друже, знаєш певне з матусиних оповідань, що папороть цвіте лише в ніч на Івана Купала і що охороняється вона нечистою силою. То ж знаєш, так? От і добре.

– Навіщо воно тобі, Совуто? Краще не ходи, – відмовляли його січові діди.

– Ні, піду, – стояв на своєму козак, – бо дуже мені кортить помірятися силою з нечистим. Зірву заповітну квітку, й слухняними песиками забігають переді мною нечисті духи. Знову ж, здібності матиму скарги відшукувати, робитися невидимкою... А для козака це діло не зайве. Ну що ти йому скажеш. Раз вирішив – іди. Тільки пам'ятай: ти повинен бути твердим і непохитним проти нечистої сили, щоб перетерпіти всі її спокуси; бути байдужим, щоб не піддатися на всі її хитрощі і обіцянки. Якщо відгукнешся на сатанинський

оклик, то він тобі враз голову зверне, чи задушить, чи одурить на все життя.

Ну от. Прийшов він, значить, у ліс, відшукав кущ папороті, окреслив коло, сів у тому колі і почав очікувати півночі. Як раптом, звідки не візьмися, копиця палаюча суне – і на Совуту. Він сидить. Вона через нього – він сидить. Потім, того – вода, так і круте, так і верне горою! Так, як гори ото є, то так вода! Шумить, клекотить... А він сидить. Перейшла вода – він не встав. Все на кущ дивиться. Коли це – з'явився квітковий пуп'янок. Кольору він був блакитного, а блищав, як той місця. І поводив він себе якось особливо: то гойдався, як рибальський поплавець на хвилі, то підстрибував, як жива пташка. Після тої води – упирі, набігли з нагайками і – ну! – частувати козака. Але і тоді не злякався Совута. Боляче йому було нестерпно, але він все сидів і чекав, поки розквітне квітка. І вона розцвіла. Та як! Брость раптом спалахнула, мов гарячий вуглик, пішла зростати ушир та вгору. Нарешті, рівно опівночі, з тріском розгорнулася чичка, як зоря-зоряниця, освітила своїм чарівним сяйвом все навкруги. Не розгубився Совута – і зірвав квітку...

Вранці, повертаючись на Січ, Совута зайшов у шинок, щоб відсвяткувати такий успіх, і тут до нього підсів старий циган. Але то був не циган, друже, ні-і! То був не хто інший, як сам лісовий чорт – чугайстер. Почав він козака розхвалювати, а щедротам його не було кінця: то тютюнцем пригостить, то вареників у шинкарки замовить, а вже горілки підносить – встигай лише чарку спорожнювати. І все з жартами та примовками:

- Хто ти?
- Оковита.
- А з чого ти?
- Із жита.
- А звідкіля ти?
- Із неба.
- А куди ти?

- Куди треба.
- А квиток у тебе є?
- Ні, нема.
- Так от тут же тобі й тюрма.

Що й казати, добре погуляв Совута. Тільки під вечір повернувся він на Січ. На майдані, коло церкви, на очах у всього товариства все й скоїлося. Почала його нечиста сила трясти, та гнути, та ламати!.. Мабуть, щось-то підмішано було в горілку, не інакше. Потім дзигною завертіло Совуту, та так швидко – от-от злетить. «Фі-і-іть» – і тіло його раптом зникло, наче мара якась, так, що лишилася тільки одна голова. Із тулупа його поволі вилізли кігтісті лапи, потім хвіст, і, нарешті, довгі сірі крила. Він часто-часто заблимав очима, при цьому голова його почала зменшуватися, поки не зробилася завбільшки з кулак, а замість носа з'явився сов'ячий дзьоб. Вискочив тоді з-за куців лісовий чорт, підхопив із землі вогняну квітку і вдарив нею двічі Совуту по очах. І зробилися вони в нього вмить жовтими та круглими, як у сови. А біс як заверещить:

– Будеш знати, Совуто, як насміхатися над нечистою силою! Тебе ніхто ніколи не буде любити. Ти не зможеш нічого бачити зранку до вечора і дивитися на сонце. Бути тобі віднині вдень – чоловіком, а вночі – птахом-нічвидом – сірою совою.

Так і трапилося. Вдень Совута ховався у своїй печері, а вночі виходив із схованки на полювання. Але й тоді став козак у пригоді товариству. Покличе його, бувало, до себе отаман і скаже:

– А-ну, Совуто, облети все навколо Січі та подивись, чи не ховаються десь ворожі бусурмани. Він так і зробить. Ніхто не міг сховатися від всевидючого ока Совути. Правильно кажуть: у козака око зряче, і вночі побаче.

МАТЕРІ СВОЇ ДІТИ – НАЙКРАЩІ

(казка)

Була собі сова. І вивела вона дітей, — таких витрішкуватих, лапатих, — та так вже ними втішається: «Ох, ви ж мої окатенькі! Ох, ви ж мої чубатенькі! Ох, ви ж мої лапатенькі!»

От летить вона з гнізда, щоб пошукати їм поживку, бо все роти роззявляють, їсти хотять. Летить і зустрічає вона орла. «Куди се, орле, летиш?» — питає сова. «Та куди ж!.. на здобич. Може, що знайду, яких пташенят абощо, то й поживлюся». Злякалася сова, починає просити: «Орле сизокрилий! Прошу я тебе: не поїж моїх дітей, не займай їх! Благаю тебе!»

І так то вже просила, що орел зглянувся, та й каже: «Ну, добре! Не буду займати твоїх дітей. Тільки скажи мені, які там твої діти, щоб я мав якусь признаку, то й не зачеплю їх» — «Та яку ж признаку?» — одказує сова. — Як побачиш самих найкращих пташенят, ото й будуть мої». — «Ну добре!» — каже орел.

Полетів. І поїв самих найпоганіших, які були в гаю. Коли вертається сова, а то якраз її дітей поїв орел!

СОВА

(казка)

Сидить дід і чай п'є, не простий чай, а молоком забілений. Летить сова і каже:

— Добрий день, друже!

А дід аж злякався і думає: «Хто це так до мене гукає?» Аж дивиться, а це сова. А вона до нього:

— Як поживаєш, друже?

Дід як крикне:

— Який я тобі друг? Ти сова, очі, як кулаки, вуха, як вараниці, а дзьоб, ніби закручений кулак. Іди від мене, а то зараз пущу собаку Пірата і залишишся без хвоста!

Сова образилася дуже і сказала дідові:

— Ну почекай, ти ще пожалкуєш.

Минула весна, настало літо. Багато квітів, ростуть на городах огірки, помідори гарбузи, цвіте картопля. Дід і баба радіють, будуть мати добрий урожай, все в них буде.

Але якось ввечері дід п'є чай, не простий, а молоком забілений, прилетіла сорока і кричить:

— Діду, чого ти сидиш, в тебе на городі миші весілля роблять!

Дід як закричав:

— Не може цього бути!

Покинув чай пити і побіг на поле подивитися. Боже, а там під корчами повно мишей в майках і в трусах танцюють, скачуть, поламали вудиння, понапорпували багато землі, квітки картоплі зів'яли поламані. Дід сів на межі і плаче. Але прилітає сова і каже:

— Ну що, діду, я правду тобі казала?

А дід їй:

— Совонько, поможи мені, рятуй овочі, картопельку, бо я зимою голодний буду з бабою і помру.

Сова каже:

— Добре, я зараз покличу своїх родичів і сусідів.

Полетіла до лісу і з лісу прилетіли багато сов і почали мишей ловити. Та за хвоста, та за вухо, та за ногу і у відро, в тачку. Завезли до яру і закопали, щоб не смерділи. Дід подякував всім совам, всім пташкам за допомогу і помаленьку пішов додому втішити бабку, що картопельку, огірки, помідори врятували від мишей.

Відтоді дід як побачить сову, зупиниться зніме шапку і скаже:

— Здрастуй, совонько, моя красуне, як живеш, як твої дітки, може, чим тобі допомогти?

З того часу дід і сова великі друзі.

ЧОМУ СОВА НЕ СПИТЬ УНОЧІ

(казка)

На горищі старого млина жила сова. Було в неї двоє маленьких совенят у жовтому пухові, з круглими, як гудзики, оченятами. Що вже тішилась сова своєю малечею! Під крила їх ховала, дзьобиком пестила, пісень співала. Вночі з совенятами хатину прибирала, щоб чепурна на ранок була. Якось сова полетіла на полювання, а малим сказала:

— Сидіть тихенько, не бешкетуйте, бо звір із гострими зубами, прудкими ногами й довгим хвостом прийде.

Совенята спочатку тихо сиділи, але згодом захотілося їм своїми оченятами на того звіра із гострими зубами, прудкими ногами й довгим хвостом подивитись. Нахилилися вони з горища та й попадали, ніби грудочки, між каміння старого млина. Причаїлись — ні живі ні мертві.

Прилетіла мати-сова, а її дітей у хатині нема. Що вже не гукала, як уже не кликала. Не обзиваються. Вже й ніч крила розпустила, а совенята все між каміння сидять і тихенько плачуть. Сіла сова край горища та й собі залилася гіркими сльозами:

— Що мені робити? Де вас шукати?

За ніч сова з горя посивіла. А як прокинулося вранці золоте сонце, як позолотило горище, раптом озвалися малі совенята:

— Матусю! До нас звір з гострими зубами, прудкими ногами й довгим хвостом підкрадається.

— Не кричіть, не пищіть, — сказав дивний сірий звір, що мав хвоста, схожого на шило, — все одно я вами буду снідати.

— Ма-ту-сю-ю! — ще голосніше закричали совенята.

Почула сова, кинулася на ті голоси вниз. Ледве встигла угледіти, як від її діток у дірку майнула миша. Невдовзі совенята повернулися до своєї оселі. Мати-сова нагодувала їх, повклала спати, та й сама задрімала. Коли ж прокинулась, над старим млином знову розпростерла свої крила чорна ніч. Спить річка, сплять осоки й верболіз. Заснула у верховітті дерев чорнокрила ніч. Тільки мати-сова не спить, чатує сон своїх діточок. І сама сива, мов з туману. З того часу вночі сова не спить.

КАЗКА ПРО СОВУ

Сталося це в одному казковому лісі. Прийшли якось звірі до старої Сови за порадою. – Допоможи, – кажуть, – усезнаюча Собо! Проблема у нас. Жили ми колись у лісі в мирі та злагоді. А зараз тільки і робимо, що лаємось. І гірше за усіх Вовк. Зовсім озвірів! З'їсти усіх погрожує!

– Зовсім озвірів, кажете?! З'їсти погрожує?! Лаєтесь?! Немає миру та злагоди?! – перепитала стара Сова. – Це погано! Забули, мабуть, те, без чого миру та злагоди не буває.

– Забули. Самі знаємо, що погано, – зніяковіли звірі. – А от, як подолати це «погано», не знаємо.

– Добре, – каже Сова, – спробую вам допомогти. – Є у мене, друзі, «Книга гарних порад». Запитаю у неї. Може, яка з її порад знадобиться. – Запитай, запитай, тітко Собо, як нам мир у наш ліс повернути! – зраділи звірі.

Узяла Сова «Книгу гарних порад», погортала... почитала... та й говорить:

– Знайшла я відповідь на ваше питання. Візьміть, отже, борошна, молока, дріжджів, олії... І спечіть пиріг. Однак, запам'ятайте одну умову – цей пиріг повинні пекти всі, без винятку. А щоб він смачний вийшов, кожен повинен підійти до цієї справи з любов'ю. Зрозуміло?

– Зрозуміло! Усе зрозуміло! – закричали хором звірі. – Спасибі тобі, тітко Собо!

Не гаючи часу, побігли звірі на галявину пиріг пекти. Хто піч кладе, хто борошно та олію несе... І так усе у них добре так дружньо виходить!

– Пекли, без малого, день. Кожен старався, як міг, віддаючи пирогові усе своє вміння та любов. І коли гігантський пиріг був, нарешті, готовий, несподівано з'явився Вовк.

– Що пиріг спекли?! – заричав він. – Скуштуємо! Та насамперед не заважало б мені чогось суттєвого з'їсти. Двійко зайчат, чи от...

Після цих слів усіх звірів із галявини, як вітром, здуло.

– Пиріг так пиріг. Теж непогано, – промурмотів Вовк, залишившись наодинці з пирогом. – А з тими зайцями я пізніше розберуся! – рикнув він услід утікачам.

За півгодини від величезного пирога нічого не залишилося. Сірий розбійник задоволено поляскав себе по череву, облизався та розцвів у широкій посмішці.

– Гей, звірятка! Зайці, білки, поросятка! Де ви?! Виходьте! За пиріг дякувати буду! – покликав він звірів.

Звірі, що ховалися за деревами й кущами, здивовано переглянулися. Таким Вовка ще ніхто ніколи не бачив.

– Ну, добре, добре, – продовжував Вовк. – Не ображайтесь. Визнаю, згрішив. Вибачте сірого. Ви навіть не уявляєте, як я вас усіх люблю!

– І нічого дивного! – пролунав голос Сови. – Адже пиріг, що ти, сірий, їв, – особливий. Виходить, надто багато любові та старання звірі в нього вклали, якщо навіть на такого розбійника, як ти, їхня добрість подіяла.

Так, у казковий ліс знову повернулися мир та злагода. А звірі згадали те, без чого, як миру, так і злагоди, не буває.

ПРО ДОПИТЛИВУ СОВУ

(казка)

На землю швидко падав сніг. А вітер був такий сильний, що кружляв легенькі сніжинки дуже довго перед тим, як покласти їх до братів та сестер у невеликі кучугури. Снігопад розпочався ще два дні назад, а велика хмара – мама цих сніжинок, здається, ніяк не могла зупинитися, кидаючи вниз все нові пригорщі білого й пухнастого снігу.

На високому дереві посеред лісу жила сова. Ніхто вже й не згадає, скільки років було цій мудрій птиці. Але вона ще почувалась досить молодою і кожної ночі летіла на полювання.

Короткий зимовий день якраз зібрався йти на відпочинок, але хмара навіть не подумала випустити місяць, який би хоч трохи освітив землю.

Стара сова вийшла з дупла і зібралась вже летіти шукати собі якусь мишку, що заблукала, на обід, як почула внизу дивні звуки.

А сови мають чудовий слух. Розмовляли внизу сніжинки:

– Я вже облітала цілий світ: випадала дощем в Африці, розбивалася з океанською хвилею об берег Австралії, летіла з хмарою через всю Азію з її високими горами...

– Ти не сказала про Америку, а я й там побувала, – перебила її інша.

– Та що Америка, я в Антарктиді довгий час льодом лежала, пінгвінів бачила, – мовила третя.

– А на Північний полюс до білих ведмедів хто літав? Хто бачив Північне Сяйво?

Всі сніжинки стихли. Ніхто там не бував.

А присоромив їх вітер, який побачив і почув сову, що підслуховувала розмову.

Нічний хижак швидко полетів на полювання.

Цієї ночі йому пощастило – через сніг аж цілі три миші блукали в снігу.

– От тобі й запаси на зиму, – подумала сова, повертаючись додому.

Але її так зацікавили розмови про Австралію, пінгвінів і Північне Сяйво, що мудра птаха сіла за свої довідники. Адже про це вона не знала.

Так у тітоньки сови з'явилося ще кілька казок для лісових малят.

Адже, як тільки прийде весна, вони примчать до неї.

Сова – мудра пташка. А які цікаві казочки розповідає!

ПРО МАТИР-СОВУ

(легенда)

Було це дуже давно. Жила собі на околиці села бідна вдова і було в неї два сини. Сильними й красивими вирости хлопці. А ще вони любили працювати й допомагати своїй матері, як тільки могли. Раділа мати своєму щастю і довго ночами молила Бога послати долю її синам.

Але на землю прийшла біда. Татарська орда напала на наш край. Не минуло лихо й цього села. Палали хати й дерева. Усюди було чути стогін, лежали вбиті односельці. Помандрували на татарські базари сільські красуні, дужі парубки й маленькі діти. Біда погнала у неволю і вдовиних синів. І коли на землю впала ніч, із напівзгорілої хати вийшла вдова. Заплакала-заридала вона й пішла шукати поміж мертвих своїх синів. Але їх там не було. І тоді пішла вона за татарами.

Удень ховалася по темних місцях, остерігаючись чужинців, а ночами йшла за синочками. У зірок вона просила сили, землю цілувала, бо по ній ступали їхні ноги. Сили залишили вдову і падала вона неживою на дорогу, і вставала, і далі йшла за синами.

Небо, побачивши цю тугу сивої жінки-матері, перетворило її на птаха. Совою стала вона. І тепер ночами літає вона безшумно, кричить і просить своїх дітей обізватися, і не заспокоїться, доки їх не знайде.

ПІСНЯ

Ой сів пугач на могилі,
Да як пугу-пугу!
Ой повертайтеся швидше, козаченьки,
Да до зеленого лугу.

ПТАШИНИЙ ЕПОС XVII – ПОЧ. XVIII СТ. (фрагмент)

Сич мовить: «Сово, моя жоно!
Хоть я з тобою шлюб не брав,
Але хочу, аби-м тя за жону мав».
Сова мовить: «Сичу, ти моя бридня,
Не моя ти рідня!
Бо ти зо мною не здолаєш,
Бо малий зріст маєш.
Прийди ж ти, небоже-пугачу,
Бо я тебе ліпше, ніж сича рачу.
Сядьмо собі в купі обоє,
Бо нема ж над нас двоє:
Маємо піря рябоє,
Голови маємо великі, як кулаки,
І всі єс-мо барзо подобнії».

БЕНКЕТ У ОРОБЛЯ (Андрій Іщенко, фрагмент)

Було того до півночі. Сова прилетіла,
Прилетівши, потихеньку да під столом сіла...
Тільки Сова з Пугачами зосталася в хаті,
По-французьки звеліла вона танцювати...
Гуляла Сова доволі – да вже упилася,
Пива пити не схотіла, браги опилася.

СОВА І ДРІЗД (Г. С. Сковорода, байка)

Тільки побачили Сову пташки, як почали її наввипередки
скубти.

– І не пориває вас досада, пані, – спитав Дроздик, – що на
вас, невинну, нападають? Чи не дивно се?

– Анітрохи, – відповіла та. – Вони й поміж себе завжди
чинять так само. А щодо досади, то вона для мене терпима, бо
хоч мене сороки й ворони з граками скубуть, проте Орел з
Пугачем не чіпають, та й афінські громадяни поважають мене.

Сила: Ліпше в одного розумного і доброго бути у любові та
шані, ніж у тисячі дурнів.

КРИЛАТІ КІШКИ (М. Білоус)

Цих птахів я називаю кішками через те, що вони ловлять
мишей, а крилатими, бо літають. Давно відомо, що такі полю-
вання влаштовують сови, сичі, канюки, але, виявляється, це
роблять і сойки.

Одного разу взимку я виглянув з вікна другого поверху.
Летить, бачу, біля самісінької землі сойка. Гарні, з голу-
бизною, крила яскраво виділяються на білому снігу. Раптом
вона різко змінює напрямок польоту і летить навздогін сухому
дубовому листку, котрого несе по снігу вітер. Наздогнала,
дзьобнула і тільки тепер я зрозумів, що то не листок, а миша!
Миша від сильного удару перекотилася, підхопилася на ноги
і спробувала шмигнути під колючий кущ японської айви. Але
сойка стрибала за нею по снігу і біла дзьобом доти, доки миша
стала нерухома, схопила здобич і полетіла в ліс, щоб десь там,
у затишному куточку, смачно пообідати.

Іноді взимку на снігу можна помітити незвичайні сліди. Ходила по снігу, наче, пташка. Але чому залишила на снігу такі товсті, з гарними косими розчерками по боках, хрестики слідів? Виявляється, це мишкувала сова! А товсті сліди залишала, бо ноги в неї оброслий пір'ям, щоб тихіше літати і в сніг не провалюватися. Не вдалося, мабуть, їй схопити мишу з лету. Довелося сісти на сніг і доганяти здобич пішки, допомагаючи собі крильми. Та ось миша спіймана. Помахом широких м'яких крил сова вдарила по снігу, залишивши гарні відбитки-розчерки на білій поверхні і полетіла з мишею в дзьобі в темний ліс.

ЛІСОВА АРТИСТКА

(М. Білоус)

Є птахи, які дуже швидко переймають чужі голоси та пісні і відтворюють їх не гірше від господарів. Одного разу я довго чатував біля гнізда сірої сови, сподіваючись, що совенята визирнуть із цегляної ніші, де було совине гніздо, і їх вдасться сфотографувати. Та дарма – совенята солодко спали в напів-темряві цегляного заглиблення і позувати мені не збиралися. Раптом позад мене з дерев почувся неголосний характерний для сови голосок «увіт-увіт-хав-ва-вав». Такою говіркою сова завжди попереджає совенят вночі, коли підлітає до гнізда зі здобиччю. Але чого ж це вона серед білого дня несе їм здобич, адже сови полюють вночі і ніколи від цього правила не відступають? Обережно повертаю голову, щоб подивитися на сову, але замість неї бачу на дереві звичайнісіньку сойку. А де ж сова, яка щойно хававкнула? І чому це сойка не кричить? Сойки ж завжди, коли вглядять сову, то горланять на увесь світ, а ця сидить і мовчить. Очима продовжую шукати на деревах ту, котра тільки що сказала «увіт-увіт-хав-ва-вав». Та все даремно – сови ніде не видно.

Раптом те ж саме «увіт-увіт-хав-ва-вав» почулося знову, і я спантеличено втупився в сойку – невже вона? «Це ти хавававкнула, чи не ти?» – ошелешено запитую її очима. Та сойка мовчки перебирає дзьобом своє гарне пір'ячко і хитро поглядає на мене то одним, то другим оком. Нарешті перестала чепуритися, змахнула крильми і... ще раз хавававкнувши, полетіла прямісінько... до совиного гнізда.

«Ну ти ж і артистка! Отак підробити чужу мову, то неабиякий талант потрібно мати!» – тихенько розсміявся я вслід їй, радіючи, що все ж розгадав, хто кричав по-совиному.

Тим часом сойка підлетіла до совиного гнізда, сіла на цегляному карнизі, зазирнула в нішу (чи там совенята, щоб даром не кричати) і стала пронизливо та сердито репетувати на весь ліс, піднімаючи від хвилювання на голові чубчика з пір'я – це вона побачила совенят. Хвилин з п'ять галасувала сойка біля гнізда, а потім полетіла: чи то набридло кричати, чи побачила, що ніхто із совенят не звертає на неї увагу, а птахи її не підтримують.

Після деяких роздумів я здогадався, як сойка навчилася так майстерно передражнювати сову. Для цього потрібно було брати уроки в сови. І сойка їх брала. За метрів двадцять від совиного гнізда, у густій розлогій вербі, було гніздо сойки. Сидячи на ньому, вона кожної ночі чула голоси сірих сов, які підлітали годувати совенят із характерним «увіт-увіт-хав-ва-вав» і добре запам'ятала їхні голоси.

У наступні кілька днів я спостерігав за сойками біля совиного гнізда і був ще більше вражений. Обидві сойки однаково майстерно передражнювали сов. Нагодувавши своїх пташенят, сойки підлітали до совиного гнізда з однаковим криком «увіт-увіт-хав-ва-вав», а потім пронизливо кричали на совенят, тільки вже своїми голосами. Тихо й сердито бурмотіли сойки своє «увіт-увіт-хав-ва-вав» і коли підлітали до сови, що одного дня сиділа на дереві неподалік від гнізда, а лаяли її з усієї сили на своїй мові. Оте совине гніздо і совенята в ньому так впливали на сойок, що вони кожного разу, пролітаючи

неподалік, сердито піднімали чубчики на головах і «хавававакали» по-совиному. Забули сойки «іноземну» совину мову тільки тоді, коли совенята залишили гніздо і відлетіли з цього місця.

ВУХАТА ГОСПОДИНЯ

(М. Білоус)

Проникаючи у всі потаємні закутки зеленого царства, розливається лісом світла вранішня зоря. Це чи не найцікавіші години лісового життя. У цей час прокидаються денні птахи, а нічні мисливці – поважні сови, похмурі сичі та тихі дрімлюги, відправляються на відпочинок.

Ось безшумно «пропливла» у повітрі велика вухата сова, прямуючи до свого гнізда, розташованого в дуплі великого старого дерева. Вона опустила на міцну суху гілку, уважно обдивилася навкруги, прислухалася, потопталася на місці, влаштовуючись зручніше, і заходилася чистити своє пір'я перед сном. Очевидно, цієї ночі вона вдало полювала, тому була задоволена всім на світі: учувається ситою, навкруги тепло і гарно, а попереду – цілий день спокійного сну у затишному і тихому дуплі.

Ось тільки яскраве світло трішечки заважає і ця криштива пташина дрібнота, котра, побачивши сову, кожного разу здійсмає такий шарварок, що хоч втікай за тридев'ять земель. Помітили сову всюдисущі синиці і тут-як-тут:

– Тінь-тінь-тінь! Усі сюди! Тут сіра розбійниця, втративши всякий сором, розсілася вдень у всіх на виду та ще й прихорошується! Усі сюди!

Крикливі подруги не примусили себе довго чекати і з усіх крил кинулися на заклик. Закрутився, як завжди, шарварок навкруг сови – усі метушаться, кричать на різні голоси, деякі навіть намагаються клюнути сову. Та все марно – сова добре

знає, що ця дрібнота ніякої шкоди їй не зробить, хіба, що нерви трохи попсоє. То ж вухата красуня, не поспішаючи, дочистила і вклала ретельно на місця останні пір'їнки, енергійно стріпнулася, піднявши все пір'я, потім поволі опустила його і пір'їнки щільно лягли одне на друге. Озирнулася, описавши гачкуватим дзьобом майже повне коло, погрозово клацнула ним на синичку, яка занадто вже наблизилася до неї, і спритно «пірнула» в дупло. Мовляв, кричіть, кричіть, зараз ваш час, а вночі розберемося, хто тут справжня господиня...

СОВИНА ПОРА

(М. Білоус)

Удень їх важко помітити серед густої хвої сосон та гілля дубів, що вже зазеленіло листочками. Та я добре знаю, що вони тут, бо ще вчора всі троє сиділи на невисокому дубові, якраз над столом, де обідають робітники. Сиділи так тихо, що ніхто їх, окрім мене, й не помітив. Зараз на цьому дереві їх нема. Але зачекаємо трішки – сонце вже сховалося за горизонт і в лісі сутеніє. Ага, ось вже одне з них обізвалося – у густих вітах високої сосни почувся неголосний чи то крик, чи то писк, схожий на «п-п-цить, п-п-цить!» Потім з верхніх на нижні гілки, невміло тріпочучи крильми, злетіло совеня. Схоже, воно дуже зголоділо, бо раз у раз пищало, перестрибувало з гілки на гілку і поводитися дуже неспокійно. Совеня Ще не мало справжнього пір'я, а було «зодягнене» в пух попелястого кольору.

Із сусідньої сосни таким самим писком відповіло друге совеня і теж захвилювалося, стало перелітати по гілках до першого. Пискнуло щось й біля двоповерхової цегляної будівлі лабораторії. Виявляється, третє совеня сиділо високо в стіні, у цегляній ніші, де колись був вентилятор, і уважно

спостерігало за мною. До речі, у цій ніші сови й виводять своє потомство вже багато років поспіль.

Десь у хащах темного лісу у відповідь на писк голодних совенят почулося неголосне «хав-в-ва-ва-вв» і середніх розмірів сова за якусь мить сіла на гілку сухого дуба неподалік від совенят. У блідому місячному світлі впізнаю сіру сову. Вгледівши її, малюки ще більше заметушилися і поспіхом стали перелітати до неї, сподіваючись одержати щось на вечерю. Та сова цього разу нічого не принесла, вона прилетіла лише для того, щоб пересвідчитися, що всі її дітки живі-здорові, адже цілий день вони провели нарізно: сова ховалася в хащах лісу, а совенята – поряд з будівлею неподалік від своєї домівки-гнізда. Сова, нарешті, закінчила оглядини, не витримала голодного писку совенят, стрімко злетіла і зникла в темряві у напрямку недалекого поля. Скоро звідти долинуло її «увіт, увіт, увіт» – сова полювала там на здобич.

Тим часом зовсім стемніло. Яскравий неповний місяць освітив холодним світлом гілля сухого дуба і совенят на ньому, котрі голодним криком не переставали кликати батьків. Скоро знову десь неподалік почулося неголосне «хав-в-ва-вав» і сова, рвучко вилетівши з темряви, сіла на гілку поряд з малюками, котрі вже заходилися від писку. У дзьобі вона тримала чималу мишу. Хвилюк посиділа, немов роздумуючи (насправді ж вона визначала, хто із совенят найбільше зголоднів) кому віддати здобич і перелетіла до совеняти, котре пицало найголосніше. Совеня було до того голодне, що вихопило мишу у неї з рота і почало жадібно її заковтувати. Сова м'яко махнула своїми широкими крильми, злетіла і полетіла до поля. Через пару секунд знову із темряви почулося неголосне «хав-в-ва-вав» й інша сова сіла на гілку поряд з другим совеням, тримаючи у дзьобі мишу. Воно теж спритно вихопило мишу із дзьоба сови і почало її заковтувати. Тепер пицало, просячи їсти, лише одне совеня. Скоро і йому одна з сов принесла мишу і малюки, зайняті здобиччю, нарешті втихомирилися. Дорослі сови безшумними тінями літали над

полем, видивлялися здобич, смакували їжею самі й приносили її совенят, коли ті починали пицати, просячи їсти.

Надворі зовсім споночило і спостерігати за птахами стало важче. Заважати їм теж не хотілося, а від того моторошного «увіт, увіт, увіт» над самісінькою головою ставало якось не по собі. Зробивши декілька знімків у місячному світлі, збираю своє фотографічне причандалля і, побажавши совиному сімейству спокійної та вдалої ночі, йду додому. Вранці допитливий натураліст, котрий сидить у мені ще з дитинства, погнав мене до совенят – хотілося знову їх побачити, пересвідчитися, що вони живі-здорові й ситі. Сиділи вони вже на різних деревах і, з'ївши за ніч кілька мишей, значно погладшали і поважчали. Совенята якраз лаштувалися на денний відпочинок і важко пробували перелітати з гілки на гілку, щоб забратися вище на дерева і сховатися в їхніх густих кронах. Не кожна спроба перелетіти до наміченої гілки закінчувалась успішно. При мені одне із совенят не долетіло до цілі, промахнулося і почало падати вниз, чіпляючись за стовбур дерева кігтями і з усієї сили допомагаючи собі крилами. Нарешті зачепилося за нижню гілку і сіло на ній, важко дихаючи. Відпочивши, знову почало перелітати з гілки на гілку, але вже обережніше, забираючись все вище і вище, доки й не сховалося в густому верхів'ї дерева. Дорослих сов не було видно – вони добросовісно відпрацювали ніч і тепер відпочивали десь неподалік, звичайно, спостерігаючи за дітьми.

Цікаві факти про сов

- ❖ У світі, існує понад 420 видів сов.
- ❖ Сиви не здатні рухати очима (на відміну від людини).
- ❖ Голова сиви може повертатися на 270°.
- ❖ Більшість видів сов є нічними птахами, але є деякі, які полюють як вдень, так і вночі (наприклад будинковий сич).
- ❖ Зір і слух сиви в рази кращий, ніж у кішки.
- ❖ Сиви не будують гнізда і відкладають яйця без підстилки.
- ❖ Про корм для пташенят піклуються обоє батьків.
- ❖ За відсутності їжі старші пташенята можуть поїдати молодших.
- ❖ Сиви не збираються зграями, вони є одинаками.
- ❖ Сиви здатні виловити до 1000 гризунів на рік, врятувавши цим понад 500 кг зерна.
- ❖ Орнімегалонікс (вимерлий вид сов, проживав на Кубі) не міг літати.
- ❖ Як й інші птахи, сиви не здатні жувати їжу (зубів у них немає).
- ❖ Якщо здобич занадто велика, сиви використовують гострий дзьоб, щоб розірвати її на частини.
- ❖ Сиви літають безшумно, бо спеціальний вид м'якого пір'я приглушує звук рухомих крил.
- ❖ Безшумність польоту дозволяє сіві наблизитися до здобичі непоміченою.
- ❖ Сиви живуть близько 20 років.

- ❖ Очі в сов зовсім нерухомі, саме тому їм необхідна така гнучка шия.
- ❖ Пугачі часто нападають навіть на беркутів і кабанів.
- ❖ Різні види сов можуть полювати один на одного.
- ❖ Деякі різновиди сов харчуються рибою, виловлюючи її кігтями з-під води.
- ❖ Сова-ельф є єдиним видом сов, що живиться як м'ясом, так і рослинною їжею.
- ❖ Сиви мають три пари повік. Першими вони моргають, другими захищають очі, а треті використовують для сну.
- ❖ Сніжна сова належить до тих небагатьох видів, які більше активні вдень, а не в нічний час доби.
- ❖ У деяких сов вуха розміщені асиметрично, що допомагає їм краще розпізнавати звуки.
- ❖ Сиви визначають напрямок по відношенню до джерела звуку з точністю до 1°.
- ❖ Найменшою совою є перуанська карликова, її вага становить всього 30 г.
- ❖ Вуха сов складаються зі складок шкіри.
- ❖ Сиви здатні кілька тижнів обходитися без води, тамуючи спрагу кров'ю своїх жертв.
- ❖ Сиви-самиці в середньому на 25 % більші, ніж самці.
- ❖ Біла (арктична) сова має біле оперення, яке є навіть на її пальцях, завдяки чому вона не мерзне при температурі -50 °C.
- ❖ Бородата сова може почути свою потенційну жертву з майже кілометрової відстані.
- ❖ Сова болотяна може мігрувати взимку на відстань до 2 тисяч кілометрів.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Айкенберг Ф. 144
Альдранді У. 28

Балута Т. 182
Білик І. 103
Білоус Д. 127
Білоус М. 111, 199, 201, 202
Блумарт К. 134, 136
Блумарт Ф. 134
Бодлер Ш. 115
Босуел Д.
Восх І. 132, 133
Брейгель П. (Старший) 133
Брейгель Я. (Молодший) 136
Бубнов М. 120
Бубнов Ю. 120
Бьоклер 114

Васюков С. 150
Вдовиченко Г. 126
Вишня О. 159
Віллоубі Ф. 8
Вос П. де 137
Вуе С. 137, 138

Гайворон І. 112, 125
Галич П. 113
Гальс Ф. 136
Гацура Л. 150
Герасимчук В. 106
Гілфорд Н. 114
Глазовий П. 159
Гніздовський Я. 143
Гоя Ф. 137, 139
Головацький Я. 103
Гомер 67
Горбань Р. 150, 151
Гринько В. 118
Губський В. 152, 153
Густафсон К. 70

Даутендей М. 115
Дацько А. 154, 155
Дем'яненко В. 182
Доре Г. 139, 140
Досвітній О. 110
Драч І. 113
Дюрер А. 134

Езоп 113

Желіговський Е. В. 160

Забіла В. 95
Замдрарт Й. 134
Зоркіна Л. 82

Іщенко А. 198

Карабутов С. 150
Каркуе Ж. Р. 144
Карнаух М. 110
Каспар Д. 139
Косуна М. 112
Кессель Я. ван 137
Комлик Т. (Татуса Бо) 119
Косенко С. 152
Костенко Л. 105
Костомаров М. 95
Косуна М. 126
Крищенко В.

Лагоза В. 125
Лебідь Т. 150
Левін В. 121

Максименко К. 152
Мандер К. ван 134
Матон Б. 135
Матхем А. 137
Медвідь В. 113
Медик-Яремчук Л. 118
Медичі Д. 131
Метлинський А. 94
Мирний П. 103, 124
Мікеланджело Б. 132

Насче Б. А. 145
Нечуй-Левицький І. 103

Овідій 114
Олексенко В. 95, 148, 149
Олійник С. 159
Олійник Ю. 155, 156

Павличко Д. 104
Палій С. 102
Перевальський В. 149
Песталоцці Й. Г. 115
Петренко М. 95
Пікассо П. 141
Попович К. 150
Примаченко М. 147, 148
Приходько О. 91, 94, 98
Пугач Є. 163
Пугач І. 163

Ребро П. 124
Рильський М. 104
Ролленх Г. 135
Роулінг Д. 115

Сич В. 161
Сич М. 161
Сич О. 161
Сичевський В. 162
Сичинський П. 162
Сиченко Є. 162
Сиченко (Малик) В. 162
Сі-Пейнтон К. 147
Сковорода Г. 94, 199
Скритицький К. 151
Снейдерс Ф. 136, 137
Сова А. 158, 159
Сова Д. 159
Сова С. 159, 160
Сова-Лісовець В. 159, 160
Совинський Вас. 160
Совинський Вад. 160
Совинський В. 160
Сорока П. 107, 108, 109
Стен Я. 135

Теліженко М. 155, 156
Тенірс Д. (Молодший) 136, 137
Тичина П. 104
Тірен Н. 142

Уїллісон Д. (Шотландський) 137

Федькович Ю. 103
Франко І. 123
Фредро А. 115

Халос Ф.
Хейворд Т. 146

Шевченко Т. 95, 96, 97, 99, 102
Шекспір В. 114
Шкляр В. 110, 111
Шпак В. 111

Яворницький Д. 106
Ященко Т. 159

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Австралія, кр. 29, 179
Азія, конт. 20, 33, 37, 42, 53
Антарктида, конт. 9
Аравійський п-в 42, 75
Афіни, м. 67, 173
Африка, конт. 22, 33, 37, 38, 42, 70

Бузький Гард, ск. 165
Буша, с. 152, 153
Березівка, с. 160

Велика Британія, кр. 42, 49
Волинь, рег. 162
Водяники, с. 37, 155

Гімалаї, г. 42
Голгофа, г. 75
Гадяч, м. 153
Греція (Еллада), кр. 68

Данія, кр. 42
Дерт, с. 161
Дніпро, р. 49
Донецька обл. 20, 34

Євразія, матер. 22, 42, 47, 57, 59
Європа, конт. 20, 33, 37, 40, 42, 47,
53, 58, 70, 130
Єгипет, кр. 42

Житомир, м. 161
Житомирська обл. 47

Закарпаття, рег. 20, 22, 63

Ізюм, м. 160
Італія, кр. 49, 169

Казахстан, кр. 175, 176
Камінь-Каширський, м. 162
Кам'янець-Подільський, м. 29
Канада, кр. 179
Канарські о-ви 22
Карпати, г. 29, 47, 53
Київ, м. 151, 158, 160
Київська обл. 59
Китай, кр. 33
Кот-д'Івуар, кр. 177
Крим, рег. 20, 29, 47, 73

Лисичанськ, м. 160
Лубни, м. 162
Луганська обл. 34, 35
Львів, м. 159, 161
Львівська обл. 54

Мала Азія, рег. 27
Мавританія, кр. 42
Мексика, кр. 70
Монголія, кр. 177

Немирів 160
Нікополь, м. 160
Німе, кр. 178
Нова Зеландія, кр. 43, 180
Новосілки, с. 162
Нюрнберг, м.

Одеса, м. 151, 152, 158
Одеська обл. 63

Перу, кр. 70
Південний Буг, р. 166
Північна Америка, матер. 20, 22, 57,
58, 59, 70, 75
Піренейський п-в 42, 49
Піщанка, с. 163
Полісся, рег. 47
Полтава 152
Полтавська обл. 59
Польща, кр. 175
Прилуки, м. 159
Пугачівка, с. 164

Розточчя, рег. 40

Саксагань, м. 160
Сахалін, о-в 33
Середня Азія, рег. 49
Сибір, рег. 49
Сичівка, с. 164
Сіена, м. 169
Скандинавський п-в 27

Совин Яр, ур. 166
Совинка, с. 164
Совиця, р. 166
Совичка, р. 166
Стетківці, с. 160
Сумська обл. 47

Токелау, тер. 180
Тернопільська обл. 54
Троковичі, с. 161
Труа-Трер, печ. 130

Уельс, кр. 43

Фінляндія 49
Флоренція, м. 131
Франція 130

Харків, м. 162, 163
Хмельницька обл. 59

Червоне море 42
Черкаси, м. 153
Черкаська обл. 61
Чернігівська обл. 47

Шове, печ. 130

Якутія, рег. 33
Японія, кр. 33, 75
Ярмолинці, с. 160

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

автореф. – автореферат
вип. – випуск
вищ. – вищий
г – грам
г. – гора (гори)
га – гектар
голов. – головний
держ. – державний
дис. – дисертація
закл. – заклад
зб. – збірник
іл. – ілюстрація
ім. – імені
ін. – інший
ін-т – інститут
кг – кілограм
км – кілометр
кн. – книга
конф. – конференція

кр. – країна
м – метр
м. – місто
м-во – міністерство
навч. – навчальний
наук. – науковий
р. – річка
ред. – редактор, редагування
редкол. – редакційна колегія
с. – село
С., с. – сторінка
см – сантиметр
сусп. – суспільний
Т., т. – том
тер. – територія
уклад. – укладач
ун-т – університет
ур. – урочище

АНОТАЦІЯ

Черевко О. В. Найзагадковіший птах України / О. В. Черевко, Г. М. Голиш, М. Н. Гаврилюк, – Черкаси : Вертикаль, 2024. – 216 с. : фото, іл.

Книгу присвячено найзагадковішому птаху України – сові. Основна частина цього науково-популярного видання складається із 9 розділів. Подано ґрунтовну орнітологічну характеристику ряду совиных, аналізуються особливості життєдіяльності їхніх найтиповіших представників. Розглядається й питання символіки цього магічного птаха, при цьому підкреслюється його смислова амбівалентність. Наведено численні приклади використання образу сови в усній народній творчості, художній літературі (в тому числі – й для дітей), образотворчому мистецтві. Схарактеризовано об'єкти геральдики, емблематики, нумізматики, які містять зображення цього птаха. Перелічено найвідоміших носіїв прізвищ, твірною основою яких є совині. Показано й пов'язані із совами за своєю етимологією ойконіми, гідроніми й мікротопоніми.

У додатках подано різножанрові сюжети, головним героєм яких є сова (повні тексти та фрагменти казок, легенд, віршів, оповідань). Науково-довідковий апарат книги містить список використаної літератури, а також іменний, географічний показники, анотації.

Вміщений у виданні ілюстративний ряд репрезентовано різноманітними фотоматеріалами, репродукціями мистецьких полотен, а також шмуктитулами.

Книга може бути корисною як зоологам, так і широкому читачьому загалу, небайдужому до пізнання природного довкілля України.

ANNOTATION

Cherevko, O.V. The Most Mysterious Bird of Ukraine / O. V. Cherevko, G.M. Golysh, M.N. Gavrylyuk. – Cherkasy : Vertykal, 2024. – 216 p. : photos, ill.

The book studies the most mysterious bird of Ukraine, that is, an owl. The main part of this popular science book consists of eight chapters. Here one can find an in-depth ornithological characterization of some owl species, an analysis of their life activities as well as the most common owl types.

Symbolism of this magic bird is also explored with the emphasis on its notional ambivalence. Numerous examples illustrate the usage of an owl as a symbol in oral folk art, fiction (including fiction works for children), and fine arts. Emblems, heraldry and numismatic objects containing the image of the bird are characterized. There is a list of famous people whose last names contain the word owl in their word base. One can also find a description of oeconyms, hydronyms, microtoponyms etymologically related to owls. Stories of various genres are presented in the appendix (full texts and excerpts of fairytales, legends, poems, and stories). Their main character is an owl.

Scientific referencing contains a bibliography, an index by proper and geographical names, and annotations. The illustrations included in the book are represented by various photographic materials, reproductions of art canvases as well as half-titles.

The book can be useful to both zoologists and the general readership interested in learning about the nature of Ukraine.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (О. В. Спрягайло)	5
НІЧНІ МИСЛИВЦІ	7
СОВИ УКРАЇНИ	19
ПТАХ-СИМВОЛ	65
ВІД ДЖЕРЕЛ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ МУДРОСТІ	77
МАГІЧНИЙ ПТАХ У ТВОРАХ КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА	93
РОДИНА СОВИНА В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ	117
ОБРАЗ СОВИ ПЕНЗЛЕМ ТА РІЗЦЕМ	129
СОВА В АНТРОПОНІМАХ І ТОПОНІМАХ	157
«СОВИНА» ГЕРАЛЬДИКА Й НУМІЗМАТИКА	167
ВИКОРИСТАНА Й РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ..	183
ДОДАТКИ	188
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	208
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	209
УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ	210
АНОТАЦІЯ	211
ANNOTATION	212
АВТОРИ	214
ХУДОЖНИК	215

АВТОРИ

Олександр Володимирович ЧЕРЕВКО – громадський і політичний діяч, ректор Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, доктор економічних наук, професор. У колі його наукових інтересів – детінізація економіки, стратегічні орієнтири регіонального розвитку, управління економічною безпекою на макро- й мікрорівнях. За результатами наукових досліджень опубліковано понад 200 праць ученого, в їхньому числі – 11 окремих видань (монографій, навчальних посібників, науково-популярних книг).

Займається дослідженням рідного краю, його флори і фауни, історії, археології та релігії. Ініціатор та автор державної історико-туристичної програми «Золота підкова Черкащини». Автор проекту архітектурно-ландшафтного етнографічного комплексу «Совин Яр» (с. Водяники Звенигородського району). Понад 20 років веде спостереження за способом життя сов, бере активну участь у їхній охороні та сприяє збільшенню популяції цих птахів.

Заслужений економіст України. Нагороджений орденом «За заслуги» 3-го ступеня, почесними грамотами Верховної Ради, Кабінету Міністрів України та багатьма іншими відомчими та регіональними відзнаками. Почесний громадянин міста Золотоноша та сіл Водяники й Суботів.

Григорій Михайлович ГОЛИШ – директор наукової бібліотеки ім. Михайла Максимовича ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, кандидат історичних наук, доцент. Автор (співавтор) 20 книг (монографій, підручників, посібників, збірників, довідників), а також понад 600 статей у наукових та мас-медійних часописах, присвячених проблемам історичного краєзнавства, воєнної історії, спеціальних галузей історичної науки, відомим персоналіям. Член Національної спілки журналістів України, Почесний краєзнавець України. Лауреат краєзнавчих премій імені академіка П. Тронька, ім. М. Максимовича та ім. М. Пonomarenka, профспілкової премії ім. О. Захаренка й журналістської «Прометей». Відмін-

ник народної освіти. Нагороджений медалями Івана Франка (НАПН України), Богдана Хмельницького, «За збереження історії», (ВО «Країна»), «За вірність заповітам Кобзаря» (ВО «Просвіта»), знаком «Петро Могила» (МОН України), відзнаками «За особливі заслуги перед Черкащиною», «За відданість справі» та ін.

Максим Никандрович ГАВРИЛЮК – директор навчально-наукового інституту природничих та аграрних наук ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, кандидат біологічних наук, доцент. Автор (співавтор) понад 170 наукових публікацій, методичних рекомендацій та навчальних посібників, присвячених питанням фауни, екології птахів, їхньої охорони, а також біорізноманіття, природно-заповідної справи, екологічної освіти тощо. Серед них – три монографії та одне науково-популярне видання. Учасник десятків наукових конференцій та семінарів, у тому числі за кордоном – у Швеції, Польщі, Німеччині, Об'єднаних Арабських Еміратах, Угорщині та Словаччині. Співвиконавець п'яти міжнародних проєктів, спрямованих на вивчення та охорону птахів. Популяризатор науки. Нагороджений подякою Міністерства освіти і науки України, Почесною грамотою Черкаської обласної ради, Подякою міського голови Черкас та відзнаками ЧНУ ім. Богдана Хмельницького.

ХУДОЖНИК

Віктор Андрійович ОЛЕКСЕНКО – доцент кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва ЧНУ ім. Богдана Хмельницького. Як художник працює в галузях графіки (в тому числі й книжкової), цифродруку та станкового живопису, є автором близько 800 мистецьких творів. Організував 18 персональних виставок, став учасником близько 100 колективних художніх проєктів. Його твори зберігаються в музеях та приватних колекціях України й зарубіжжя. Опублікував понад 20 методичних праць з мистецтвознавства. Займається літературною творчістю, автор трьох збірок поезографіки та прози. Заслужений художник України. Лауреат мистецької премії ім. Д. Нарбути. Нагороджений численними грамотами та подяками.

Науково-популярне видання

**Олександр Володимирович Черевко,
Григорій Михайлович Голиш,
Максим Никандрович Гаврилюк**

НАЙЗАГАДКОВІШИЙ ПТАХ УКРАЇНИ

Відповідальний за випуск О. В. Черевко

Комп'ютерний набір
Комп'ютерна верстка
Художник
Технічний редактор
Коректор

М. Н. Гаврилюк, Г. М. Голиш
С. Г. Кандич
В. А. Олексенко
С. А. Кандич
Л. І. Солодка

Використано фотоматеріали: Тm, CC By-SA 4.0; Llennuk, CC By-SA 4.0; Peter Trimming, CC By-SA 4.0; Johnsonwang6688, CC By-SA 4.0; Smartneddy, CC By-SA 4.0; BastienM, CC By-SA 4.0; Mike4aa, CC By-SA 4.0; Diego Delso, CC By-SA 4.0; Mr.microphone777, CC By-SA 4.0 ; Sumeet Moghe, CC By-SA 4.0; Stephan Sprinz, CC By-SA 4.0; Rodrigo.Argenton, CC By-SA 4.0; Protector 66, CC By-SA 4.0; Vysotsky, CC By-SA 4.0; Tomas Broucek, CC By-SA 4.0; Stemonitis; Musŷium de Toulouse, CC By-SA 4.0; Christoph Moning, CC By-SA 4.0; Diginatur, CC By-SA 4.0; Sarinahornay, CC By-SA 4.0; Andrey Gulivanov, CC By-SA 4.0; Paul Reynolds, CC By-SA 4.0; Mdf, CC By-SA 4.0; David Syzdek, CC By-SA 4.0; Dietmar Nill; Torsten Prohl, а також Олександра Черевка, Максима Гаврилюка.

Здано до набору 10.03.2024. Підписано до друку 07.06.2024.

Формат 60x84/16. Друк офс. Папір офс.

Умов. друк. арк. 12,47. Зам. № _ . Наклад 300 прим.

“Вертикаль”

Видавець та виготівник ФОП Кандич С. Г.

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК №1335 від 23.04.2003 р.

18000, м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 2
тел. 067-292-21-83; e-mail: vertical2003@ukr.net